

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE ÜZERİNDE
DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ**

**Erkin KARACA
205014008**

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Altuğ GÜNAR

Bandırma 2023

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**AVRUPA BİRLİĞİ’NİN TÜRKİYE ÜZERİNDE
DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ**

Erkin KARACA
205014008

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Altuğ GÜNAR

Bandırma 2023

ETİK BEYAN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (31/05/2023)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Erkin KARACA

ÖZET

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE ÜZERİNDE DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ

Erkin KARACA

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'nin 1959 yılında yaptığı ortaklık başvurusu ile başlamış; Türkiye'nin, komünizmin yayılmasına karşı uyguladığı “denge politikası”, bu başvuru ile resmen sona ermiştir. Ortaklık müzakerelerinin ardından, 1963 yılında taraflar arasında ekonomik ve hukuki bütünleşme temelinde bir ortaklık kurulması amacıyla Ankara Anlaşması imzalanmış; ancak oluşturulan işbirliği, ortaklık hukuku dışında ilerlemiştir. Dolayısıyla, hem uluslararası arenada hem de Türkiye ile Birlik ülkeleri arasında yaşanan sorunlar göz önüne alındığında taraflar arasındaki ilişkiler, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda devam etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, ortaklık ilişkilerinin başladığı tarihten itibaren, Birliğin Türkiye üzerindeki dönüştürücü gücünü ve bu gücün sorunlar, dönüşüm faaliyetleri, müzakere fasılları ve ortak politikalar kapsamında ne ölçüde kullanıldığını analiz etmektir. Bu değerlendirme yapılırken, çeşitli kaynaklardan ve resmi raporlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, tezde ulaşılan hipotez; taraflar arasındaki ilişkilerin hukuki, ekonomik ve politik yönden ayrılmaya uğradığı ve Türkiye'nin Birliğe katılım sürecinin AB'nin mevcut yakınsama yöntemlerinin ötesine geçerek özgün bir durum aldığıdır. Bu nedenle tezde, devam etmekte olan süreçte, Türkiye'nin müzakere fasılları ve seçilen üç ortak politikaya ne ölçüde uyum sağladığı ön plana çıkarılmıştır. Tezin temel bulguları, diğer ülkelerin katılım süreçlerinden farklı olarak; ilişkilerin katılım müzakereleri, Avrupalılaşma ve siyasi koşulluluk yoluyla değil, dış mekanizmalar aracılığıyla ilerlediği ve bunlara rağmen Türkiye'nin AB ile yakın ilişkiler içerisinde olmaya devam edeceğidir. Tez, ilişkilerin ortaklık hukuku dışında ilerlemesine ve Türkiye'nin belirli dönemlerde Avrupa Birliği'nden uzaklaşmasına rağmen, Birliğin Türkiye üzerinde dönüştürücü gücü olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Dönüştürücü Güç Mekanizmaları, Türkiye, Ortak Politikalar, Reformlar.

ABSTRACT

THE TRANSFORMATIVE POWER OF THE EUROPEAN UNION ON TURKIYE

Erkin KARACA

The relations between Turkey and the European Union started during the Cold War period with Turkey's application for association in 1959 and Turkey's "balance policy" against the spread of communism officially ended with this application. Following the association negotiations, the Ankara Agreement was signed in 1963 with the aim of establishing a partnership between the parties on the basis of economic and legal integration. Therefore, considering the problems experienced both in the international arena and between Turkey and the Union countries, the relations between the parties continue in line with mutual interests. In this context, the aim of this study is to analyse the transformative power of the Union over Turkey since the beginning of the partnership relations and to what extent this power has been used in the context of problems, transformation activities, negotiation chapters and common policies. The hypothesis of this thesis, based on the information obtained from various sources and official reports, is that the relations between the parties have undergone a legal, economic and political divergence and that Turkey's accession process to the Union has gone beyond the EU's existing convergence methods and has taken on a unique situation. Therefore, in this thesis, the extent to which Turkey has converged in terms of negotiation chapters and selected common policies in the ongoing process is emphasised. The main findings of the thesis are that, unlike the accession processes of other countries, relations have progressed not through accession negotiations, Europeanisation and political conditionality, but through external mechanisms and that Turkey will continue to have close relations with the EU despite these. The thesis concludes that the Union has a transformative power over Turkey, despite the fact that relations have progressed outside the association law and Turkey has moved away from the European Union at certain periods.

Key Words: The European Union, Türkiye, The Mechanisms of Transformative Power, Reforms, Common Policies of European Union.

ÖNSÖZ

Soğuk Savaş döneminde, hem savaşız bir Avrupa kıtası oluşturmak hem de savaşıardan zarar gören ülkelerin ekonomik açıdan kalkınması amacıyla, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğı oluşturulmuştur. Kısa süre içerisinde ekonomik bir güç olan Topluluk, değışen uluslararası sistemin etkisiyle yapılanma sürecine girmiş; böylelikle siyasi açıdan da önemli bir aktör konumuna ulaşmış ve Türkiye, ilk etkileşim sağlayan ülkelerden olmuştur. Çalışmada ilişkilerin ilk başladığı tarihten itibaren günümüze kadar yaşanan gelişmeler ve güncel durum değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmayı hazırladığım süre boyunca her zaman yardım eden, yönlendiren ve değerli fikirlerini benimle paylaşan, Avrupa Birliğı alanına ilgi duymamda büyük etkisi olan değerli danışmanım sayın Doç. Dr. Altuğ GÜNAR'a teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, benim için oldukça önemli olan bu süreçte bana her daim güvenen, motive eden, maddi-manevi desteklerini esirgemeyen başta ailem olmak üzere, değerli arkadaşlarım Mehtap ÖZTÜRK ve Gülder SARAÇOĞLU'na ne kadar teşekkür etsem azdır.

Erkin KARACA

Bandırma (31/5/2023)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK BEYAN.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar	ix
ŞEKİLLER	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ

1. BİR DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜÇ OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ.....	8
2. SİYASİ KOŞULLULUK.....	15
3. AVRUPALILAŞMA MEKANİZMALARI	18
4. ÜYELİK MÜZAKERELERİ.....	23
5. ÜYELİK SÜRECİNİN DÖNÜŞTÜRÜCÜLERİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ VE ETKİLERİ	26
5.1. ODA Ülkelerinin Üyelik Sürecinde AB'nin Etkisi.....	26
5.2. Batı Balkan Ülkelerinin Üyelik Sürecinde AB'nin Etkisi	29

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI İLİŞKİLER VE TOPLULUK İLE İLK TEMASLAR	35
2. İLK DÖNEM: ANKARA ANTLAŞMASI	39
3. KATMA PROTOKOL'DEN GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE	41
4. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NDEN MÜZAKERE SÜRECİNE	42

4.1. Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi	45
5. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ MÜZAKERE SÜRECİ	46
6. MÜZAKERE SÜRECİNDE SORUNLAR VE ALTERNATİFLER	49
6.1. Pozitif Gündem Tartışmaları	50
6.2. Göç Sorunu	51
6.3. Doğu Akdeniz Sorunu	53
6.4. Avro Krizi	55
6.5. Schengen Sorunu	57
6.6. Diğer Sorunlar	60
7. TÜRKİYE'NİN ÜYELİĞİ KONUSUNDA ALTERNATİFLER	62
7.1. Avrupa Ekonomik Alanı Artı	62
7.2. Genişletilmiş Ortak Üyelik	63
7.3. Küçük Üyelik	63
7.4. Aşamalı Entegrasyon	63
7.5. İmtiyazlı Ortaklık	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜNÜN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. AVRUPALILAŞMA'NIN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	66
2. TÜRKİYE'DE SİYASİ KOŞULLULUĞUN ETKİLERİ	69
3. AB'NİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜNÜN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ALTERNATİF ETKİLERİ	71
3.1. Genişleme Politikası: Katılım Öncesi Destek ve Araçlar	72
3.2. Farklılaştırılmış Entegrasyon	79
4. AB MEVZUATINA UYUM DOĞRULTUSUNDA YAPILAN REFORMLAR	82
4.1. İnsan Hakları	82
4.2. Ekonomi	85
4.3. Yargı	88
4.4. Kamu Yönetimi	91

5. AB DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜNÜN MÜZAKERE FASILLARI VE ORTAK POLİTİKALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	94
5.1. Seçilen Ortak Politikalar ve Dönüştürücü Gücün Etkisi.....	94
5.1.1. Ortak Tarım Politikası.....	95
5.1.2. Ortak Ticaret Politikası	97
5.1.3. Ortak Çevre Politikası	99
5.2. Müzakere Fasılları Üzerindeki Etkisi.....	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	111

TABLÖLAR

Tablo 1: 1994-2000 Yılları Arasında Türkiye ve AB Dış Ticaret Verileri (Milyon \$).....	44
Tablo 2: Katılım Müzakerelerinde Ele Alınan 35 Fasıl	48
Tablo 3: Son Hazırlanan Türkiye Raporları Bağlamında Müzakere Başlıklarına Uyum.....	104

ŞEKİLLER

Şekil 1: AB Dönüştürücü Gücünün Genişleme Aşamaları Üzerindeki Etkileri ve Sonuçları	79
--	----

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AT	: Avrupa Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ASİ	: Avrupa Siyasi İşbirliği
ATS	: Avrupa Tek Senedi
APS	: Avrupa Para Sistemi
APB	: Avrupa Para Birliği
AEA	: Avrupa Ekonomik Alanı
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	: Avrupa Parlamentosu
AYM	: Anayasa Mahkemesi
AIHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AMB	: Avrupa Merkez Bankası
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ABİDA	: Avrupa Birliği İşleyişine Dair Antlaşma
BMİÇK	: Birleşmiş Milletler İnsan Çevre Konferansı
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
CARDS	: Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation
COREPER	: Committee of Permanent Representatives
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
DSP	: Demokratik Sol Parti
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
ENP	: European Neighbourhood Policy
ESM	: European Stability Mechanism
EFSE	: European Financial Stability Fund
ERP	: Ekonomik Reform Programı

EFTA	: European Free Trade Association
EUROPOL	: European Union Agency for Law Enforcement Cooperation
GB	: Gümrük Birliği
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GPS	: Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemi
GİDİK	: Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi
GSYİH	: Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
HDI	: Human Development Index
HSK	: Hakimler ve Savcılar Kurulu
IPA	: Instrument for Pre-Accession Assistance
IPARD	: Instrument for Pre-Accession Rural Development
IMF	: International Monetary Fund
KP	: Katma Protokol
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KMYKK	: Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MÇB	: Müzakere Çerçeve Belgesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NAVTEX	: Navigational Telex
ODA	: Orta ve Doğu Avrupa
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OK	: Ortaklık Konseyi
OTAP	: Ortak Tarım Politikası
OTP	: Ortak Ticaret Politikası
OBP	: Ortak Balıkçılık Politikası
OEEC	: Organization for the European Economic and Co-operation

PHARE	: Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies
PKK	: Partiya Karkeren Kürdistan
STA	: Serbest Ticaret Antlaşması
SIGMA	: Support for Improvement in Governance and Management
SP	: Stability Pact
SAP	: Stability and Association Process
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTYO	: Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı
TAIEX	: Technical Assistance and Information Exchange
TACIS	: Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
YBD	: Yeni Bağımsız Devletler

GİRİŞ

20. yüzyılda meydana gelen iki dünya savaşının ardından, başta Avrupa olmak üzere, birçok kıta bu savaşlardan olumsuz etkilenmiştir. Savaşlar, çok sayıda can kaybının yanı sıra büyük ölçüde siyasi ve ekonomik kayıplara da neden olmuştur. Bu gelişmeler, özellikle iki savaş arası dönemde Avrupa coğrafyasını kapsayan bütünleşme fikirlerini ortaya çıkarmış ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bu fikirler önem kazanmıştır. Bütünleşme hedefi doğrultusunda kurulan askeri ve ekonomik örgütlenmelerin öncelikli amacı, Sovyetler Birliği'ne karşı kendilerini güvence altına almak ve Avrupa kıtasında bir savaşın daha yaşanmasına engel olmak olmuştur. Günümüzde, uluslararası siyasetin işleyişinde önemli bir aktör konumundaki Avrupa Birliği'nin (AB) kökeni olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Soğuk Savaş döneminde oluşturulan örgütlenmeler arasında yer almıştır.

Uluslararası siyasetin dinamik bir yapıya sahip olmasından hareketle meydana gelen gelişmelere karşı Topluluk, derinleşme girişimleriyle güçlü bir kurumsal yapıya sahip olmasının yanı sıra genişleme girişimleriyle de üye sayısını arttırmıştır. Genişledikçe derinleşen bir kurum olan ve bunu başarılı bir şekilde devam ettiren Topluluk/Birlik, Avrupa coğrafyasında barışın, refahın ve demokrasinin varlığını sürdürülebilir hale getirmeyi kendisine görev olarak belirlemiştir. Bu amaç doğrultusunda, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ağırlıklı olarak Sovyet hakimiyeti altında olan Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde dönüştürücü gücünü uygulamaya başlamıştır. Birliğin ülkeler üzerinde uyguladığı bu güç, ülkelerin AB müktesebatını benimsemeleri için kapsamlı bir dönüşümü hedeflemiştir. AB bu gücü uygularken; çeşitli mekanizmalar ve teşvikler kullanmıştır. Dolayısıyla, AB'nin derinleşmesine etki eden genişleme mekanizması literatürde, "rasyonel kuramsalcılık" ve "inşacı nedensel yaklaşım" teorileri ışığında açıklanmaya çalışılmış ve teorik bir çerçeve içerisinde ele alınmıştır.

Orta ve Doğu Avrupa (ODA) ve Balkanlar'daki eski komünist ülkelerin Birliğe katılım sürecinde uygulanan bu yöntemler, bölge ülkelerin AB'ye katılımı ile sonuçlandığı için AB dönüştürücü gücünün olumlu bir yansıması olarak öne çıkmıştır. Ancak Balkan ülkelerinin siyasi yapılarındaki Sovyet sisteminin etkileri doğrultusunda

AB karşıtı tutumları nedeniyle AB'nin dönüştürücü gücü, Birlik için ODA ülkelerine kıyasla daha zorlayıcı olmuştur.

Beşinci, altıncı ve yedinci genişleme dalgalarında toplamda on üç ODA ve Balkan ülkesinin, 1990'lı yıllarda Topluluk ile ilişkilere başlaması ve kısa süre içerisinde başvurularının tam üyelikle neticelenmesi, Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri oldukça olumsuz etkilemiştir. Çünkü Türkiye'ye adaylık statüsü verilmeden önce, Katma Protokol yükümlülüklerinin yerine getirilmesi için yirmi yılı aşkın süre verilmiş, Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi için birtakım koşullar ve kısıtlamalar öne sürülmüş ve devamlı olarak liberal siyasi yapının eksikliğine vurgu yapılmıştır. Bu nedenler göz önüne alındığında, Turgut Özal döneminde başvuru kriterleri yerine getirilmeden yapılan tam üyelik başvurusu da reddedilmiştir. Kısa bir süre sonra, yine Özal döneminde; “şok tedavi” kapsamında ekonomik, siyasi ve idari birçok alanda yapılan düzenlemelerle ilişkiler canlandırılmak istense de Komisyon, Türkiye'nin üyelik başvurusunu geri çevirmiştir (Erhan ve Arat, 2002: 90). 1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde, ODA ve Balkan ülkelerinin tam üyeliği; Türkiye'nin de adaylığı kesinleşmiştir. Dolayısıyla bu durum, Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri bir üst seviyeye ulaştırmıştır. AB üyeliğinin dış politikadaki en önemli konulardan bir tanesi olduğu bu dönemde Türkiye, AB müktesebatını benimseme amacıyla; 2001, 2003 ve 2008 yıllarında Ulusal Programlar yayınlayarak, geniş kapsamlı reform faaliyetlerine başlamıştır.

2001-2005 yılları arasında iki farklı hükümetin; ekonomi, siyaset ve yargı gibi birçok alanda yeni reformları içeren toplamda sekiz uyum paketini meclisten geçirmesi ve Birliğin ortak politikalarına uyum doğrultusunda anayasal ve kurumsal düzenlemeler yapması, Komisyon tarafından olumlu karşılanmış ve Türkiye'ye tam üyelik yolunda önemli avantajlar sunmuştur. Bu bağlamda, 2005 yılında düzenlenen hükümetlerarası konferansta üyelik müzakereleri resmen başlamıştır. Ancak bu tarihten itibaren, Türkiye'nin, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Yunanistan gibi AB üyesi ülkelerle yaşadığı sorunlarda, Birliğin Türkiye'yi yalnızlaştırması, Birliğin doğu genişlemesinden sonra genişleme politikasına ara vermesi ve Türkiye'ye “genişleme yorgunluğu” ile “hazmetme kapasitesi” gibi kavramları öne sürerek, tam üyelik dışında farklı üyelik alternatifleri sunması, Türkiye'de AB'ye olan güvenin azalmasına ve ilişkilerin daha da kötüye gitmesine neden olmuştur.

Bunlara ek olarak, Türkiye'nin GKRY'ye liman ve sahalarını açmaması sonucunda, 2006 yılında yeniden alevlenen Kıbrıs ve Ege sorunları, Fransa ve GKRY'nin katılım müzakerelerinde yer alan fasıllar üzerinde veto yetkisini kullanması ile karşılık bulmuştur. Ayrıca, 2008 yılındaki küresel ekonomik kriz ve Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler, Birliğin dış politikada etkinliğinin azalmasına ve iç yapılanma sürecine girmesine neden olmuştur. Bu dönemden itibaren, Türkiye ile üyelik müzakerelerinde kayda değer bir ilerleme olması adına ilk defa bir ülkenin katılım sürecinde 2012 yılında Pozitif Gündem oluşturulmuş; ancak Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, vize serbestisi ve Geri Kabul Anlaşması gibi konularda uzlaşma sağlanamadığı için olumlu bir sonuç elde edilememiştir. 2019 yılından itibaren, AB tarafından dondurulan katılım süreci, günümüzde uluslararası siyasetteki gelişmelerin boyutuna bağlı olarak ilerlemektedir.

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler konusunda yerli ve yabancı çok sayıda kaynak yer almaktadır. Bu çalışmalarda; Türkiye'nin Müslüman kimliği, Güney Kıbrıs ve Yunanistan ile yaşanan sorunlar ve Türkiye'deki demokratik konsolidasyonun sağlanamaması tam üyeliğin önündeki önemli engeller olarak ön plana çıkarılmış ve Türkiye'nin kapsamlı reform faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu tezde, yaşanan sorunlardan dolayı AB ile ilişkilerinde aksamalar meydana gelmesine rağmen, Birliğin Türkiye üzerinde dönüştürücü bir güce sahip olması; müzakere fasıllarındaki mevcut ilerleme düzeyi ve Birliğin ortak politikaları üzerinden temellendirilmiştir. Tez, ortak politikalar arasında yer alan ve müzakere fasıllarının çoğunun açılmasında doğrudan ve hatta dolaylı olarak etkileri olan tarım, ticaret ve çevre politikaları ile sınırlandırılmış ve Türkiye'nin katılım müzakereleri üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Dahası, AB'nin Türkiye üzerindeki dönüştürücü gücü, birçok alanda ortaklık hukukunun ötesine geçerek doğrusal olmayan bir seyir izlemiştir. Bu sürece ilişkin olarak, hem Türkiye ile AB arasında hem de uluslararası arenada yaşanan sorunlara rağmen Türkiye'nin devam eden kurumsal ve anayasal reform faaliyetlerine ve AB mevzuatını yakınsamada başarılı olup olmadığına değinilmiştir. Tezin bu yönüyle hem içeriği hem de çalışma sonunda ulaşılan sonuçlar bakımından literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

AB'nin dönüştürücü gücüne yönelik çalışmalar incelenmiş olduğunda oldukça zengin bir literatür öne çıkmaktadır. Literatür incelendiğinde, AB'nin dönüştürücü güç stratejisinin, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından AB'nin genişleme eğilimi

doğrultusunda Türkiye, ODA ve Balkanlar başta olmak üzere, Avrupa kıtası ve çevresini kendi standartları ve kuralları doğrultusunda şekillendirmeyi hedeflediği görülmektedir (Grabbe, 2002; Demirtaş, 2018; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005; Vachudova, 2005; Börzel, 2009, Aydın-Düzgit ve Keyman, 2013; Kubicek, 2011). Birliğin bu stratejiyi birtakım mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirdiği öne çıkmaktadır. Bu mekanizmalar; Avrupalılaşıma mekanizmaları, siyasi, demokratik ve ekonomik koşulluluk stratejisine bağlı olarak ödül-ceza yaklaşımı ve ülkeleri demokratikleşmeye teşvik etmeye dayalı politikalar olmuştur (Pridham, 2007; Knill ve Lehmkuhl, 2002; De Flers ve Müller, 2012; Tonra, 2015; Schimmelfennig ve diğerleri, 2003).

Birliğin uluslararası alanda ve aday ülkeler üzerindeki etkilerine dair Milada A. Vachudova'nın (2005) "Democracy, Leverage, & Integration After Communism" adlı eseri, AB'nin dönüştürücü gücü üzerine detaylı bir perspektif sunmasının yanı sıra ODA ve Batı Balkan ülkeleri üzerinde teşvik ve koşulluluk stratejilerinin önemine vurgu yapmış; "aktif" ve "pasif kaldıraç" kavramlarını literatüre kazandırmıştır.

AB, aday ülkeler üzerinde dönüştürücü gücünü kullanırken; insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve işleyen bir ekonomiyi teşvik etmiş ve bunu yaparken de Kubicek (2003)'in "The European Union and Democratization" adlı eserinde yer verdiği, "yakınsama, yayma, koşulluluk ve kontrol" gibi yöntemler aracılığıyla gerçekleştirdiği öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, AB literatürüne önemli ölçüde katkı yapan Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier'in çalışmalarından yararlanılmıştır. Özellikle, Birliğin kurumsal yapısı ve dış politikadaki genişleme eğilimi üzerine yaptıkları çalışmalarda, AB'nin hangi teorileri baz aldığını ve uyguladıkları politikalarda hangi kriterleri esas aldıkları belirtilmiştir. Bu doğrultuda, Schimmelfennig ve Sedelmeier (2005a), Birliğin aday ülkeler üzerindeki dönüştürücü gücünün, "rasyonel kuramsalcılık" ve "inşacı nedensel yaklaşım" teorileri çerçevesinde gerçekleştirdiğini öne sürmüşlerdir. Rasyonel kuramsalcılık teorisi bağlamında, AB'nin ODA ülkeleri başta olmak üzere diğer aday ülkelere maddi yardım ve tam üyelik gibi teşvikler sunduğu; AB koşulluluğun aday ülkeler üzerinde etkili bir şekilde uygulanması için "sosyalleşme" ve "ikna" gibi inşacı nedensel yaklaşımın uygulandığı ve sonuç itibarıyla on ODA ülkesinin başarılı bir şekilde Birliğe üyeliğinin gerçekleştiği ele alınmıştır.

AB üzerine yaptıkları analizler ile literatüre katkı sağlayan Börzel ve Risse (2012), “From Europeanization to Diffusion: Introduction” adlı çalışmasında, AB dönüştürücü gücünü Avrupalılaşma çerçevesinde incelemiş ve üç Avrupalılaşma mekanizmasının etkisinden bahsetmişlerdir. Bu mekanizmalardan ilki; üye devletlerin aday ülkelere AB normlarını içselleştirmeleri için uyguladıkları “fiziksel baskı veya zorlama” mekanizmasıdır. İkincisi ise aday ülkelere olumlu ve olumsuz teşvikler sunarak ortak fikir çerçevesinde ilişkilerin yürütülmesini içeren “fayda hesaplamaları” mekanizmasıdır. Son olarak, AB koşulluluğunun sadece aktörler üzerinde değil toplumsal beklentiler üzerinde de faydaları maksimize etmeyi amaçladığı normatif rasyonalite ya da diğer adıyla “uygunluk ve sosyalleşme” mekanizmasının önemine vurgu yapmışlardır.

AB mevzuatına tam uyum sağlayamadıkları için 2004 yılında tamamlanan genişlemeye dâhil edilmeyen ve üyelikleri 2007 ve 2013 yıllarında gerçekleşen Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan gibi Batı Balkan ülkelerine yönelik AB’nin dönüştürücü gücü beklendiği kadar kolay olmamıştır. Bunun nedeni, bu ülkelerdeki yerel siyasi elitlerin AB karşıtı bir tutum sergilemesi ve kendi içlerinde etnik savaşların boyutunun artması etkili olmuştur (Elbasani, 2008; Anastasakis, 2008; Demirtaş, 2018).

Kutlay (2018)’a göre, AB’nin uluslararası arenada uzun yıllar sürdürdüğü bu prestij, 2008 küresel ekonomik krizinin ardından önemini kaybetmiş ve dolayısıyla meydana gelen diğer sorunlara karşı kalıcı çözümler bulamamıştır. Ayrıca, Doğu’da Rusya ve Çin gibi iki süper gücün de uluslararası siyasette AB’ye önemli bir rakip olması, Birliğin Soğuk Savaş sonrası dönemde elde ettiği gücünü kaybetmesine yol açmıştır.

Türkiye-AB ilişkileri, Türk dış politikasında tarih boyunca AT/AB üyeliğine yapılan vurgu; ekonomi, siyaset, hukuk ve diğer ilgili birçok alanın çalışmalarında yoğunlaştığı konulardan bir tanesi olmuştur. Çalışmada yararlanılan Türk yazarların yapmış olduğu çalışmalara bakıldığında, Birliğin Türkiye üzerindeki dönüştürücü etkisine dair literatürün ikiye ayrıldığı görülmektedir. Nitekim, dönüştürücü etkinin sınırlı olduğuna dair Yılmaz (2016), yakın dönemde taraflar arasında ve küresel siyasette yaşanan sorunlara rağmen, Türkiye’nin AB’ye tam üyelikten vazgeçmediği ve Avrupalılaşma yolunda adımlar atmaya devam ettiğine değinmiştir. Benzer şekilde, Özbudun (2007) da 2000 yılından itibaren yapılan anayasal değişikliklerin ve reformların, Türkiye’nin katılım müzakereleri için tarih alınmasında önemli etkisinin olduğuna vurgu

yapmıştır. Dönüştürücü etkinin olmadığına dair çalışmalara bakıldığında ise, 2005 yılında katılım müzakerelerinin başlamasının ardından yaşanan sorunların etkisiyle hem Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda reformlarının hızında azalmalar olduğuna hem de bu bağlamda Avrupalılaşma'nın ivme kaybettiğine, dolayısıyla Birliğin dönüştürücü gücünün Türkiye üzerinde etkisini kaybettiğine değinilmiştir (Aydın-Düzgit ve Kaliber, 2016; Ünal-Eriş ve Öner, 2013). Hatta Birlik, bu dönemde Türkiye'nin üyelik ihtimaline karşılık olarak birtakım kavramlar öne çıkarmış ve bununla birlikte tam üyelik vaat etmeyen üyelik alternatifleri sunmuştur (Atılgan ve Klein, 2006; Devrim ve Schulz, 2009; Börzel ve diğerleri, 2017).

Bu çalışma hazırlanırken birtakım sorulara cevap aranmıştır. Bu sorular:

1. AB'nin dönüştürücü gücü nedir?
2. Türkiye'nin AB'ye katılım süreci esnasında, AB müktesebatını benimseme doğrultusunda yaptığı dönüşüm faaliyetlerinin neler olduğu ve taraflar arasındaki sorunlara nasıl çözüm arandığı?
3. AB dönüştürücü gücünün teşvik ve koşulluluk stratejilerinin Türkiye üzerindeki uygulamasının başarılı olup olmadığı?
4. Zaman zaman ortaklık hukuku dışında ilerleyen ilişkilerden dolayı, AB'nin dönüştürücü etkisinin Türkiye üzerindeki etkisi devam ediyor mu?

Bu sorulara cevap aranırken, Nitel Araştırma Yöntemleri'nden "betimsel analiz" yöntemi uygun görülmüştür. Bu yöntemin seçilmesindeki amaç, Türkiye ve AB ilişkilerinin güncel bir konu olmasından dolayı her an daha üst düzey ya da en düşük düzeyde olması ihtimaline karşılık, yeniden yorumlanabilir olması göz önüne alınmıştır. Yönteme uygun bir şekilde araştırma yapılırken, konu ile ilgili makale, tez, raporlar ve kitaplar; derleme kitap ve makaleler, kurum raporları ve son olarak yayınlanmış bildirilerden yararlanılmıştır. Böylelikle, taraflar arasındaki ilişkilerin hukuki, ekonomik ve siyasi açıdan farklılaşması ve Türkiye'nin Birliğe katılım sürecinin, AB'nin mevcut yakınsama yöntemlerinin ötesine geçerek özgün bir durum aldığı hipotezine ulaşılmış; Türkiye'nin diğer ülkelerle kıyaslandığında içinde bulunduğu katılım sürecinin ortaklık hukuku bağlamında ilerlemesine rağmen dış mekanizmalar aracılığıyla devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bilgiler doğrultusunda; çalışmanın birinci bölümünde, AB'nin dönüştürücü gücüne ilişkin detaylı bir araştırma yapılmış ve uygulanan bu gücün, Birliğe katılımı ile sonuçlanan ODA ve Batı Balkan ülkeleri üzerindeki etkilerine ve bu ülkelerin katılım süreçlerine değinilmiştir. İkinci bölümde Türkiye'nin, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Avrupa ülkeleriyle olan ilişkileri analiz edilmiş ve Topluluk ile ilk temaslardan başlayarak, günümüze kadar devam eden müzakereler sırasında karşılaşılan sorunlara değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin AB genişleme stratejisinde hangi konumda olduğu; Birlik mevzuatını benimsemesine yönelik reformlar ve müzakere fasıllarının açılmasında büyük pay sahibi olan on iki ortak politika arasından seçilen tarım, ticaret ve çevre politikaları ile sınırlandırılarak analiz edilmiştir. Son olarak, tam üyelik yolunda 35 fasılda AB'nin dönüştürücü gücünü belirtmek amacıyla son yıllarda yayımlanan Türkiye Raporları analiz edilerek, mevcut durum ortaya konulmakta ve Türkiye'nin katılım sürecinde devam eden yükümlölükleri ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ

1. BİR DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜÇ OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

20. yüzyılın son on yılı, Avrupa siyasi yapısında bir dizi değişikliğe ve beraberinde dönüşüme sahne olmuştur. Bu dönemde, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'nın dağılması ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasının sonucunda Soğuk Savaş sona ermiş; iki kutuplu siyasi yapı tek kutuplu bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönemde, Avrupa Topluluğu'nun (AT) hem ODA hem de Batı Balkan ülkeleri ile yakın ilişkiler içerisinde olması, Topluluğun doğu bölgesine yönelik genişleme politikasının da başlangıcını oluşturmuştur. Bu doğrultuda, 1993 Maastricht Antlaşması ile AB, kurumsal yapısını güçlendirerek uluslararası arenada hem siyasi hem de ekonomik açıdan etkin bir aktör konumuna gelmiştir (Fierke ve Wiener, 2005: 107).

AB'nin ulaştığı bu konum, onu diğer uluslararası örgütler ve hatta devletlerden bile ayrı bir yerde tutmaktadır. 1950'li yıllardan itibaren, sert güce başvurmamayan AT/AB, bünyesine katılmak isteyen devletlere de herhangi bir sert ya da askeri güce başvurmamalarını ve demokratik bir yapıya sahip olmalarını şart olarak sunmaktadır. Söz gelimi; İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi otoriter yönetim geçmişine sahip olan ülkelerin, demokratik bir anayasa ortaya koymaları ve bu ülkelerin bu koşulları yerine getirerek AT'ye dâhil olması, Topluluğun demokrasiye önem verdiği ve bu ülkeler üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu öne sürülebilir.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında, Topluluğa katılmak isteyen devletlerin demokratik bir yapıda olmasını şart koşan 1961 tarihli Birkelbach Raporu (Demirtaş, 2018: 185), 1987 Avrupa Tek Senedi ve 1993 Maastricht Antlaşması'nın ilk bölümleri, AT/AB'nin demokratikleşmeye olan eğilimleri ve ülkelerin iç ve dış politikalarındaki değişimlere yönelik teşvikleri, Birliğin dönüştürücü etkisini belirgin bir şekilde göstermektedir. Söz konusu metinlerde, AB'nin hukukun üstünlüğü, insan hakları, demokratik bir siyasi yapının ve anayasanın varlığına ilişkin teşvik politikaları, Birliğin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) bir hedefi olarak tanımlanmıştır. Böylelikle, 1990'lı yıllardan itibaren AB, demokrasiye ve demokrasinin yayılmasına kendini adanmış bir aktör konumuna gelmiştir (Akgül-Durakçay ve Eylemer, 2022: 12-13).

AB'nin dış politikada hem aday hem de komşu ülkeler üzerindeki dönüştürücü gücü, “aktif” ve “pasif kaldıraç” kavramları bağlamında değerlendirilmiştir. Pasif kaldıraç (passive leverage), AB'nin 1989 devrimlerinden sonra, liberal siyasi ve ekonomik anlayışa eğilim gösteren ODA ülkeleri üzerinde uyguladığı; olası üyeliğin siyasi ve ekonomik getirilerini, üyelikten çıkarılmanın maliyetlerini ve Birliğin üye olmayan ülkelere karşı yaklaşımını içeren bir güç yöntemidir (Vachudova, 2005: 63). Aktif kaldıraç (active leverage) ise 1993 yılında düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nin ardından, başvuru hazırlığında ya da aday statüsünde olan ülkelerin yerine getirmesi gereken yükümlülükleri içeren Kopenhag Kriterlerine vurgu yapmaktadır. Bu yükümlülükler arasında; Birliğe katılmak isteyen devletlerin demokratik yapıları, tek pazara katılım için gerekli olan rekabetçi ve işleyen pazar ekonomisi ve AB müktesebatının iç hukuklarına aktarılması yer almaktadır (Vachudova, 2005: 120).

AB'nin dönüştürücü gücünün en önemli uygulama aracı olan Avrupalılaştırma ile Birliğin kurumsal ve politik olarak yayılması da eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, doğrudan ve dolaylı yayılma mekanizmaları ele alındığında ve Avrupalılaştırma genel olarak değerlendirildiğinde, AB'nin fikirleri, politikaları ve kurumları doğrudan yayılma mekanizması kapsamında uygulanmıştır. Bu modelin uygulayıcıları, dış aktörlerle kurduğu ilişkilerde demokratikleşme ve insan hakları gibi belirli politikaları ve ilgili kurumları teşvik etmektedir (Börzel ve Risse, 2012: 5).

Bir aktörün demokratik bir yapıya sahip olmasında uluslararası faktörler, aktörler üzerinde olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Olumlu sonuçlar, belirtilen faktörlerin, bir devletin demokratikleşme çabalarında destekleyici rol oynaması iken; olumsuz sonuçlar ise, hangi faktörün katalizör olacağının ucu açık olması ve ilgili faktörlerin devreye girmeleri durumunda o ülkede bir krize yol açmasıdır (Kubicek, 2003: 4). Ayrıca, bir aktörün diğer bir aktör üzerindeki demokrasi teşviki dört yöntem aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu yöntemler (Kubicek, 2003: 4-7):

- i. Kontrol (Control): Uluslararası aktörlerin demokratikleşmeyi kolaylaştırma yollarından bir tanesi de bir devletin siyasi organlarını doğrudan kontrol etmektir. Bu yönteme örnek olarak, siyasi kurumları dış aktörler tarafından şekillendirilen ve demokrasiye geçişin ilk yıllarında askeri bir dış güç tarafından güvence altına alınan Batı Almanya'da yaşanan müttefik işgali gösterilmektedir.

- ii. Yayma (Contagion): Bu yöntem, bir aktörün herhangi bir aktörün faaliyetlerine hayranlık duyması ve bu faaliyetlerin diğer aktörler tarafından uygulanması yani “yayılması” olarak nitelendirilmiştir. Örneğin, AB insan hakları ve demokratikleşmeye yönelik uluslararası arenada ayırt edici bir konuma sahiptir ve diğer uluslararası örgütler de bu konuda girişimlerde bulunmaktadır.
- iii. Yakınsama (Convergence): Yayma yöntemi ile benzer yönleri olmakla birlikte yakınsamanın farkı; siyasi, ekonomik veya dış aktörlerin bilinçli uyguladığı baskılar ve herhangi bir aktörün de demokratik norm ve değerleri içselleştirmesidir.
- iv. Koşulluluk (Conditionality): Demokratikleşmenin uluslararası boyutlarına yönelik yaklaşımlar arasında kuşkusuz en gelişmiş ve aynı zamanda demokratik yakınlaşmayı teşvik etmek için açıkça tasarlanmış politikalar arasında en belirgin ve proaktif olan faktördür. Koşulluluk ile ilgili kastedilen, hedef ülkelerde demokratik ilke ve kurumların geliştirilmesinin, siyasi destek ve ekonomik yardım gibi programların uygulanması halinde elde edilecek başarı ve olası faydalara bağlanmasıdır.

AB, üyesi olmayan ülkelerle ilişkilerinde, meşru devlet ilkelerine uygun şekilde dönüştürücü gücünü uygularken “demokratik koşulluluk” stratejisi ve mekanizmalarına odaklanmıştır. AB’nin söz konusu ülkeler üzerinde dönüştürücü gücünü uyguladığı bu strateji, “ödüllendirme yoluyla pekiştirme” (reinforcement by rewarding) mekanizması kapsamında değerlendirilmiştir. Ek olarak, AB’nin üçüncü ve komşu ülkelere yönelik demokrasi teşvikine istinaden iki ödül sunulmuştur. Bu ödüller; kurumsal bağları geliştirmek ve yardım programları olmuştur (Schimmelfennig ve diğerleri, 2003: 495-496).

Bu yardım programlarından ilki, Sovyetlerin dağılmasının ardından ortaya çıkan Yeni Bağımsız Devletler Topluluğu’nun (YBD) kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesine ve iktisadi reformların yapılmasına yönelik teşvikleri içeren, “Bağımsız Devletler Topluluğu için Teknik Yardım” (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States- TACIS) olmuştur (Börzel, 2010: 14). Öne çıkan ikinci yardım programı ise, ODA ülkelerinin Birliğe katılma çabalarına karşılık olarak, bu ülkelerin Birliğe uyumunu sağlamak için hazırlanan “Polonya ve Macaristan: Ekonomilerini Yapılandırmak için Yardım” (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies- PHARE) olmuştur. Bu yardım programı, başlangıçta sadece Polonya ve Macaristan için

hazırlanmış; ancak ilerleyen dönemlerde programa dâhil edilen ülkelerin sayısı 10'a çıkarılmıştır (Kahl, 2007: 167).

AB, aday ve üçüncü ülkeler üzerinde dönüştürücü gücünü kullanırken, uyguladığı ödül mekanizması, genellikle “havuç-sopa” stratejisi olarak adlandırılmaktadır. Günümüz itibarıyla, AB koşulluluğu olarak anılan bu strateji, üyelik yolunda ilişkilerin devam ettiği komşu ve aday ülkelere tam üyeliği, en önemli ödül olarak sunmaktadır (Akgül-Açıkmeşe ve Hisarlıoğlu, 2013: 103).

Avrupa Birliği'nin üçüncü ve aday ülkeler üzerindeki “Avrupalılaşma” ve “dönüştürücü” etkisi, rasyonalist kurumsalcılık ve inşacı nedensel yaklaşımlar kapsamında değerlendirilmektedir (Sedelmeier, 2011: 11). Bu değerlendirmeden elde edilen teorik bulgular, aday ülkelerin Avrupalılaşmaya yönelik girişimlerinin, üye ülkelere kıyasla daha belirgin olduğunu öne çıkarmıştır. Ayrıca, Birliğin koşulluluk stratejisini ve yerel veto oyuncularını kullanmasına odaklanan rasyonel kurumsalcılık yaklaşımı, aday ülkelerin Avrupalılaşma sürecinde ana kalıplarını açıklamak için oldukça uygun bir yaklaşım olmuştur (Sedelmeier, 2011: 17).

AB'nin Türkiye de dâhil olmak üzere aday ve komşu ülkeler üzerindeki dönüştürücü etkisine, yeni kurumsalcılığın, “sonuçlar mantığı” kavramına atıfta bulunan rasyonel kurumsalcılık ve “uygunluk mantığı” kavramını esas alan sosyolojik kurumsalcılık gibi iki alt modelin analizlerinden elde edilen sonuçlar ile açıklık getirilmiştir. Rasyonel kurumsalcılık ilkesi, AB'nin koşulluluk mekanizması ile bağdaştırılmış, özellikle 1990 yılından itibaren ODA ve Batı Balkan ülkeleri üzerindeki dönüştürücü etkisi “dış teşvikler” aracılığıyla sağlanmıştır. İkinci model olan sosyolojik kurumsalcılık ise Birliğin aday statüsünde olan ülkelerin yerel siyasi elitleri üzerindeki dönüştürücü etkisini “sosyalleşme” ve “ikna” yöntemleri aracılığıyla, Birliğin değerlerini, normlarını ve standartlarını öne çıkarmıştır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005a: 9-12).

AB'nin aday ve komşu ülkeler ile ilişkilerinde potansiyel olarak etkili olan üç ayrı demokratikleşme mekanizması vardır. Bu mekanizmalar; siyasi koşulluluk, ekonomik gelişim ve ulus ötesi değişimdir. Bu mekanizmaları detaylandırmak gerekirse (Schimmelfennig ve Scholtz, 2008: 190-193):

- i. Siyasi koşulluluk; aday ülkelerin, demokratik kuralları ve uygulamaları benimsemesini; mali yardım, bir tür kurumsal birliktelik ya da nihayetinde üyelikle sonuçlanması için yerine getirmeleri gereken kriterleri belirleyen mekanizmadır.
- ii. Ekonomik gelişim; beraberinde daha iyi eēitim, gelişen bir orta sınıf, yetkin bir kamu hizmeti ve daha az yoksulluēu getirmektedir. Ayrıca ekonomik kalkınma, demokratikleşmenin yerel ve ařaēıdan yukarıya doēru olan etkenlerini de vurgulayan bir mekanizmadır. Bu açıdan bakıldığında ekonomik gelişim, yukarıdan ařaēıya doēru iřlerliēi olan siyasi koşulluluk ile taban tabana bir zıtlık arz etmektedir.
- iii. Ulus tesi deēiřim mekanizması ise; demokrasiyi teşvik edici etkenler, en az bir aktörün hükümet dışı olduēu sınır ötesi etkileşim ve alışverişlerden (ulus ötesi ilişkilerden) kaynaklanabilmektedir.

AB'nin dış politikasındaki dönüştürücü gücünün ne olduēu tanımlandıktan sonra, ODA ve Batı Balkan lkeleri üzerindeki yansımalarına dair bilgilendirme yapmak, AB'nin dönüştürücü etkisinin daha iyi anlaşılmasına katkı saēlayacaktır.

1989-1991 yılları arasında Sovyetler Birliēi'nin daēılmasıyla birlikte komünizmin bölge genelindeki çöküşü, tüm Doēu Avrupa devletlerinin siyasi gelişimi açısından oldukça kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu süre zarfında, ODA lkeleri eşzamanlı olarak demokratikleşme ve piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatmıştır (Vachudova, 2005: 1). Topluluēun standartları doērultusunda eēilim gösteren ODA lkeleri ile AT/AB arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin, bu dönemden itibaren ivme kazandıēı ve Topluluēun, genişleme stratejisinde ilgisini bu bölgeye yoēunlařtırdıēını göstermektedir.

AB'nin doēu ülkeleri ile yakın ilişkilerde olmasının sebebi ise, ülkelerin demokratikleşmeye ve liberal siyasi ve ekonomik anlayışa yönelmiş olmasıdır. Böylelikle, AT de Doēu Avrupa'da barış ve refahın istikrarlı bir şekilde saēlanmasını amaçlamıştır. Ancak komünist ve otoriter yönetim sistemlerini yeni terk eden devletlerin, Topluluēun yapısına zarar vereceēi ve bu ülkelerin Topluluk için çok maliyetli olacaēı gereēi, AT lkeleri arasında kaygılara neden olmuştur. Bu kaygıların gerçekleşmesini engellemek amacıyla, 1993 yılında Kopenhag Kriterleri ve Maastricht Antlaşması ile Birliēe yeni devletlerin katılması durumunda, aday ülkelerle katılım öncesi müktesebata uyum doērultusunda koşulluluk mekanizması oluşturulmuştur (Sedelmeier, 2008: 806).

AB, başta demokrasi olmak üzere büyük ölçekli reformların faaliyete geçirilmesi için teşviklerini ve aday ülkeler üzerindeki dönüştürücü gücünü, aktif kaldırıcı aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Aday ülkeler tarafından uygulanan bu reformların itici mekanizmaları; koşulluluk, inandırıcı vaatler (üyelik gibi) ve bunların yerel gruplar üzerindeki etkileri olmuştur. Ayrıca AB, katılım müzakereleri devam eden ODA ülkeleri üzerindeki aktif kaldırıcı gücünü, illiberal (liberal olmayan) devletlerde demokratik değerlerin güçlendirilmesi, iç siyasi rekabetin niteliğinin artırılması, etnik hoşgörüsüzlüğün ortadan kaldırılması ve ekonomik reformların uygulanması için bir ivme sağlanması gibi olumlu değişiklikleri harekete geçirerek elde etmiştir (Vachudova, 2005: 219-221).

1991-1996 yılları arasında belirli aralıklarla Ortaklık Anlaşmaları'nın imzalanmasının ardından, Doğu Avrupa ülkeleri Birliğe katılmak için başvuruda bulunmuşlardır. Bu gelişmeyi takiben yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde on ODA ülkesinin Birliğin genişleme stratejisine dâhil edilmesine karar verilmiştir. Lüksemburg Zirvesi'nde onaylanan Birliğin genişleme stratejisine ilişkin hazırlanan Gündem 2000 raporunda, üyelik ödülüne en yakın beş ülke (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovenya) hem Birlik standartlarına uygun reformların çoğunu gerçekleştirdiği için hem de siyasi ve ekonomik sorunlarına çözüm bulduğu için "öncü grup" olarak yer almıştır. Daha sonra, bu on ülke arasından -2004 yılında müzakerelerini tamamlayan Bulgaristan ve Romanya hariç- sekizi Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesi'nde katılım müzakerelerini tamamlamıştır (Grabbe, 2006: 18-19).

Sonuç itibarıyla, AB'nin 1990'lı yıllardan itibaren ODA ülkeleri üzerindeki geniş kapsamlı reform teşviklerine bağlı olarak dönüştürücü gücü, 1 Mayıs 2004'te on ODA ülkesinin katılımıyla sonuçlanmıştır. Bulgaristan ve Romanya'nın durumu diğer ODA ülkeleriyle kıyaslandığında, Birlik standartlarına tam olarak uygun olmadığı gerekçesiyle, AB'ye katılımları ileri bir tarihte gerçekleşmiştir.

AB'nin Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri üzerindeki dönüştürücü etkisi, ülkelerin iç ve dış faktörler nedeniyle Birliğe katılım isteklerinin azalması, yapılması gereken reformların ivme kaybetmesi, ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyleri ve müzakerelerin yavaş ilerlemesinden dolayı, ODA ülkelerine kıyasla beklenen olumlu sonuçları vermemiştir (Grabbe, 2014: 41-42).

1990’lardan itibaren uluslararası ortamda refah ve kalıcı barışı sağlamayı kendisine görev edinen AB, ODA ülkelerinin yanı sıra Batı Balkan ülkeleri ile de yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Bunun en önemli nedeni, Yugoslavya’nın dağılması ve Balkanlar’da yeni devletlerin kurulmasını takiben, AB’nin bölge ülkelerinin demokratikleşme çabalarına öncülük etmeye başlaması olmuştur. Birliğin bölgede liderlik yapma stratejisi; şeffaflığı artırılmış sağlam bir yasal yapı, sürecin nasıl ilerleyeceğine yönelik son tarihler, açık uygulama planları ve yol haritasından oluşan çift yönlü bir yaklaşım benimsemek olmuştur (Kurtoglu-Eskihisar ve Komşuoğlu, 2015: 308-309).

AB’nin Balkan ülkeleri üzerindeki dönüştürücü etkisi, ODA ülkeleri ile karşılaştırıldığında nispeten daha zor olmuştur. Bu durum, iki temel nedenden kaynaklanmıştır. Birincisi, bölgedeki çatışmalar dikkate alındığında, devlet inşası ile ulusal kimlikler arasındaki bağlantı, bu devletlerin yapılarına sosyal ve siyasi açıdan daha yerleşik olmuştur. Dolayısıyla Batı Balkan ülkeleri, eski komünist ODA ülkelerine göre daha etkili bir siyasi yapıya sahip olmuş; bu durum da ülkelerin AB’ye katılma hedefini olumsuz etkilemiştir. İkinci neden ise, Batı Balkan ülkelerinin Birliğe katılımının ODA ülkelerine kıyasla daha belirsiz ve katılım takviminin net olmaması etkili olmuştur. Bundan dolayı Balkan ülkelerinin uzun süreli bir dönüşüme ihtiyacı olduğu belirtilmiştir (Džankić ve diğerleri, 2019: 3-4).

Balkan ülkeleri üzerinde AB dönüştürücü gücünün etkili olmamasında diğer bir etken ise, AB’nin bölge ülkelere karşı tutumundan kaynaklanmıştır. Öyle ki Birlik, ülkelerdeki etnik çatışmalar nedeniyle, bölgede devlet inşası yaratmaya çalışmıştır. Ancak Batı Balkan ülkelerinde statükonun değişmesine engel olan siyasi elitler ya da önemli “veto oyuncularının” olması, AB’nin dönüştürücü gücünün Batı Balkanlarda kolay gerçekleşmediğini göstermiştir (Anastasakis, 2008:374).

AB, iç ve dış sorunlara rağmen son genişlemesini 2013 yılında Hırvatistan’ın katılımıyla tamamlamıştır. Bu bilgiler doğrultusunda AB, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından dış politikasında uyguladığı dönüştürücü etki kapsamında, 2013 yılında Hırvatistan’a da üyelik vererek uluslararası siyasette ağırlığı olan, yirmi yedi üyeli (İngiltere’nin 2020 yılında AB’den resmen ayrılmasının ardından) bir aktör konumuna ulaştığı söylenebilir.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen AB, son dönemlerde uluslararası arenada dönüştürücü gücünü kaybetmiştir. Bu durum, iki açıdan değerlendirilmiştir: itici ve çekici faktörler. İtici faktörler, Birlik ülkelerinin 2008 küresel ekonomik krizinden sonra uzun süre toparlanamaması ve Almanya tarafından hazırlanan troyka programının başarısız olması sonucunda Birlik içerisinde iç dayanışma zayıflamıştır. Dolayısıyla Birlik, Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru artan düzensiz göçe ilişkin kalıcı bir politika oluşturamamıştır (Öniş ve Kutlay, 2019: 229). Çekici faktörlere gelindiğinde, dinamik yapısından dolayı küresel sistemde meydana gelen değişiklikler, stratejik kapitalizm ve çekici özelliklere sahip ülkelerin güçlü liderliği, AB içinde daha büyük krizlere yol açması hakkında endişelere neden olmuştur. Öyle ki bir yandan ABD'nin kapitalist ekonomik gücü, diğer yandan Çin'in uluslararası arenada süper güç olma yolunda sinyaller vermesi, AB'nin çevre ülkeleri üzerinde bir etki sahibi olmasına engel olacağına yönelik tartışmalara neden olmuştur (Öniş ve Kutlay, 2019: 232-233).

Yaşanan kriz ortamlarının kötü yönetilmesi, Birlik içerisinde olduğu kadar hem Güney hem de Doğu Avrupa ülkelerinde de hayal kırıklığına neden olmuştur. Dışarıdan bakıldığında, sınırlı çıkar temelli mülteci politikaları ve çoğu AB ülkesinin mülteci kabul etmeyi reddetmesi, AB'nin insan hakları savunucusu ve demokrasi destekçisi olarak uluslararası arenadaki “dönüştürücü” imajını gölgelemiştir (Kutlay, 2018:16-17).

2. SİYASİ KOŞULLULUK

AB siyasi koşulluluğunun kökeni, AET'nin kendisiyle daha yakın ilişkiler kurmak isteyen İspanya ve Portekiz gibi Güney Avrupa ülkelerine ek olarak Yunanistan'a da karşı pozisyonunu belirlemek durumunda kaldığı 1960'ların ilk yıllarına dayanmaktadır (Pridham, 2007: 451).

Genişleme stratejisine ilişkin tartışmaların yoğunlaştığı 1990'ların ortalarından 2004'teki kapsamlı genişlemeye kadar siyasi koşulluluk politikası, önemli bir faktör olmuştur. Siyasi koşulluluk, 1993 yılında aday ve komşu ülkelere duyurulan Kopenhag Kriterlerinin ötesinde, hem katılım müzakerelerinin başlatılmasında hem de AB üyeliğinin güvence altına alınmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda, Birliğin siyasi koşulluluğu, AB bütünleşme stratejisine bağlı olmaları kaydıyla, aday statüsünde olan ülkeler üzerindeki kaldırıcını etkin bir şekilde kullanabilmiştir. Birliğin koşulluluğunun aday ülkelere katılım beklentilerini empoze etme gücünü açıklayan bu mekanizma, Birlik

ile aday ülkeler arasında asimetrik bir ilişkinin de varlığına dikkat çekmiştir (Pridham, 2007: 450).

Siyasi koşulluluğun hem AT hem de AB döneminde önemli bir mekanizma olması ve önce Topluluk daha sonra da Birlik normlarına dâhil edilmesinde beş faktör öne çıkmaktadır. Bu faktörler (Hughes ve diğerleri, 2005: 17-18):

- i. Avrupa Konseyi, 1990 Dublin Zirvesi’nde Afrika bölgesinde insan hakları ve demokratikleşmenin yanı sıra iyi yönetim ilkelerinin (good governance principles) de teşvik edilmesi doğrultusunda deklarasyon yayınlamıştır.
- ii. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), 1990 yılında “Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı” ile demokrasi retoriğini somutlaştırmış, demokrasinin kalıcılığını ve insan haklarının korunmasını, Topluluğun dış politikasında normatif bir ilke haline getirmiştir.
- iii. Komünizmin çöküşüne paralel olarak, Doğu Avrupa devletlerinin demokrasiye geçişi ve uygulanan koşulluluk politikası hem AT hem de ODA ülkeleri için önemli bir etki yaratmıştır. Öyle ki Washington Uzlaşısı’nda piyasa liberalizasyonu ve idari reformlar gibi “birinci nesil” reformlar ile hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi “ikinci nesil” reformlar bir arada uygulanmıştır.
- iv. 1991 yılında düzenlenen Lüksemburg Zirvesi’nde insan hakları konusuna yapılan vurgunun yapı taşı olan İnsan Hakları Deklarasyonu hazırlanmıştır.
- v. Kasım 1991’de, Konsey ve üye devletlerin siyasi elitlerinin bir araya geldiği toplantıda, AB standartlarını karşılayan ülkelere yönelik “ortak bir yaklaşım”; karşılamayanlara ise “cezai yaptırımlar” içeren bir kalkınma stratejisi hazırlanmıştır. Bu zirveler ve bildirgeler, AB Antlaşması’nda değinilen insan hakları ve demokrasi ile ilgili maddelerin temelini oluşturmuştur.

2004 genişlemesinin ardından, Birliğin siyasi koşulluluk stratejisinin gelişmesinde dört faktör etkili olmuştur. Bu faktörler (Pridham, 2007: 455):

- i. 2004 yılında üye olan on ülke ele alındığında katılım öncesi dönüşüm sürecinde zorluk yaşayan ülkelerle karşılaşmış olması,
- ii. Siyasi koşullulukla bağlantılı olarak “büyük patlama” genişlemesi tecrübesinden çıkarılan dersler,

- iii. 2004 yılının sonlarında Olli Rehn'in Birliğin Genişlemeden Sorumlu Bakanı olarak atanması ve genişlemeye dair çekimser tutumları,
- iv. AB anayasasının oluşturulmasına yönelik meydana gelen kriz ile birlikte 2004 sonrasında öne çıkarılan “genişleme yorgunluğu”.

Siyasi koşulluluğun etkilerinin değerlendirilmesi, aday ülkelerin yerine getirmesi gereken genel siyasi normlar ve değerlerle bağlantılı olduğundan dolayı bu koşulluluğun kriterlerini benimsemek, aday ülkeler açısından kolay olmamıştır. Nitekim Birlik, siyasi koşulluluk mekanizması aracılığıyla, aday ülkelerin demokratikleşmesi ve gerekli yükümlülüklerini yerine getirmesi konusunda teşvik edici bir aktör olmuştur (Anastasakis, 2008: 365).

Benzer şekilde, AB'nin siyasi koşulluluk mekanizmasındaki başarısı üç faktör ile ele alınmıştır. Bu faktörler (Schimmelfennig, 2008: 921):

- i. İlgili ülkenin hükümetine AB'ye katılmasına dair teklifte bulunulmasına,
- ii. AB'nin genişleme politikalarında uyguladığı normatif tutarlılığına,
- iii. İlgili ülkenin, Birliğe siyasi açıdan uyum maliyetlerinin düşük olmasına bağlıdır.

AB'nin üçüncü ülkeler üzerindeki dönüştürücü gücü; ekonomik, siyasi ve demokratik koşulluluk mekanizmaları aracılığıyla uygulanmıştır. Nitekim demokrasiye geçişten ziyade demokratik konsolidasyonu güçlendirmeyi amaçlayan siyasi koşulluluk, genellikle demokratik koşulluluk ile karıştırılmaktadır (Pridham, 2007: 450). Ancak AB'nin siyasi koşulluluk mekanizması; dayatma, baskı, kontrol ve kısmen tehdit gibi benzersiz ve asimetrik bir etkileşime dayanması bakımından demokratik koşulluluktan ayrı tutulmaktadır (Anastasakis, 2008: 366).

AB'nin siyasi koşulluluğu, 2004'teki genişlemeyle birlikte ODA ülkelerinde olumlu sonuçlar doğurmuş ve AB'nin aday ülkelerden beklediği birçok dönüşümü beraberinde getirmiş olsa da başarılı olamadığı durumların da olduğunu belirtmek gerekmektedir.

1990'ların ortalarında, ODA ülkeleriyle yapılan Avrupa Anlaşmaları sırasında AB, Balkan ülkelerinde patlak veren sorunlara başlangıçta iyi komşuluk ilişkileriyle yaklaşmış, mültecilerin savaştan önceki mülklerine geri dönmelerine, kayıp ya da zarar görmüş eşyalarına yeniden sahip olmalarına imkân tanınması ve tazminat ödenmesi şeklinde destek sağlamıştır. Yugoslavya'daki savaşlar sırasında tansiyonun yüksek

olduğu ülkelerde AB, gücünü artırmış ve iyileştirici birtakım politikalar uygulamaya başlamıştır. Lahey’de suçluların cezalandırılmasını talep eden Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği yapılmış; Bosna Hersek ve Makedonya’da Ohri Barış Antlaşmaları imzalanmış ve Kosova için BM’nin 1244. Maddesi uygulanmıştır. Bunlara ek olarak AB, yıllık İlerleme Raporları aracılığıyla Batı Balkan ülkelerinde devlet inşasına odaklanmış ve sorunlu bölgelere mali ve teknik yardım sağlamıştır. Bu durum, bölge ülkeleri arasında iç bölünmelere neden olmuştur. Ancak sorunların üstesinden gelineemediği için AB, bölge ülkeleri üzerindeki siyasi koşulluluk mekanizmasının potansiyel etkisini en üst düzeye çıkarmıştır (Anastasakis, 2008: 369).

AT/AB’nin bütünleşmesinde en etkili araçlarından biri olan genişleme politikası, örgütün dış politikasındaki en başarılı uygulaması olarak görülmektedir. Nitekim bu politikanın başarılı bir şekilde uygulanmasında önemli bir etkiye sahip olan siyasi koşulluluk, AB’ye katılımın aday ülkeler için çekiciliği ve katılım sürecindeki ayırt edici konumundan dolayı, aday ülkelerin yapmış olduğu reformlar ve yasal düzenlemeler, AB’nin üçüncü ve komşu ülkeler üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu öne çıkarmıştır (Schimmelfennig ve Scholtz, 2008: 188).

3. AVRUPALILAŞMA MEKANİZMALARI

Avrupalılaşma kavramının literatürde çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bu tanımlardan ilki, Avrupalılaşma’nın üye ülkelerin ulusal egemenliklerini ve hukuki yapılarını Birliğe teslim etmeleridir (Lawton, 1999: 94). Diğer bir tanım ise, Birlik şemsiyesi altında olan ve sonradan Birliğe katılan ülkelerin iç politikalarının aslında Birliğin politikaları kapsamına girmesidir (Börzel, 1999: 575-576). Daha kapsamlı tanımı ise, Avrupalılaşma, resmi ve gayri resmi kuralların, ilkelerin, politikaların ve paradigmaların, prosedürlerin, iş yapma biçimlerinin, paylaşılan inanç ve normların; inşası, yayılması ve kurumsallaşması sürecidir. Bu değerler, önce AB karar alma mekanizmalarında tanımlanır ve pekiştirilir, ardından yerel söylemin, kimliklerin, siyasi yapıların ve kamu politikalarının mantığına dâhil edilmektedir (Radaelli, 2000: 4).

Avrupalılaşmanın, “yukarıdan aşağıya” (top-down) ve “aşağıdan yukarıya” (bottom-up) olmak üzere iki boyutu vardır. Birinci boyutta, Avrupa kurumlarındaki normlar, kurallar ve belirlenmiş standartlar bir bütün olarak ele alındığında ülkelerdeki

dönüşümü de beraberinde getirirken; ikinci boyutta, yeni kurumların üye devletlerin siyasi yapıları ve süreçleri üzerindeki etkisi yer almaktadır (Börzel, 2002: 193).

AB dış politikasının önemli araçlarından biri olan Avrupalılaştırmanın, üye devletlerin dış politikasındaki yerini ve önemini anlamak için “soyutlama merdivenini” devletler düzeyinden (makro düzeyden), AB düzeyindeki kurumlarda görev alan üye devlet elitleri düzeyine (mikro düzeye) indirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, belirlenmiş norm, kural ve değerlerin uygulanmasının hem üye devletlerin hem de AB’nin politikalarına yansımaları, mikro düzeyin iki önemli mekanizması olan “sosyalleşme” (socialization) ve “öğrenme” (learning) ile ele alınmıştır (de Flers ve Müller, 2012: 27).

Avrupalılaştırmanın işleyişini daha iyi anlamak ve hem AB’nin hem de üye devletlerin dış politikasını değerlendirmek için bu mekanizmaları detaylı olarak değerlendirmek gerekmektedir (de Flers ve Müller, 2012: 24-30):

- a) Sosyalleşme (socialization): Birlik içindeki aktörlerin, Birliğin kurallarına, normlarına ve spesifik standartlarına dâhil edilmesinin bir yolu olarak kabul edilir ve en güçlü haliyle aktörlerin ortak Avrupa hedefleri doğrultusunda uluslararası tutumlar benimsemesine yol açar. Ancak bu durum, aktörlerin ulusal çıkarlarını göz ardı ettiği anlamına gelmez, aksine ulusal çıkarların desteklenmesinin kolektif sonuçlara bağlılıkla birleştirildiği anlamına gelmektedir. Sosyalleşme mekanizmasının itici gücü, stratejik eylemdir. Bu eylem, bir üye devletin ulusal hedeflerine ulaşmak için Birliğin dış politikasına büyük ölçüde bağlı olduğunda etkili olur.
- b) Öğrenme (learning): Öğrenmenin bir Avrupalılaştırma mekanizması olabilmesi için AB kurumlarında gerçekleşmesi gerekmektedir. Somut bir örnek vermek gerekirse, ODGP’nin kurumsal ortamı, uzlaşma arayışı ve bilgi paylaşımı kültürüne elverişli olmaktadır. Avrupalılaştırmanın, Birliğin dış politikasında öğrenme mekanizmasının etkisi üç başlık altında ele alınmıştır:
 - i. Sosyal öğrenme: Bu öğrenme modeli, ulusal temsilcilerin ulusal çıkarlarını AB çıkarları doğrultusunda nasıl etkili bir şekilde dönüştürebilecekleri konusunda yeni bilgiler edinildiğini göstermektedir.
 - ii. Ders çıkarma/politika transferi: Üye devletlerin başkalarının deneyimlerinden neler öğrenebileceğine veya kendi deneyimleri hakkında başkalarına neler öğretebileceğine

odaklanan bir yöntemdir. Avrupalılaşıma mekanizmasının bir parçası olması için sadece AB düzeyinde değil, AB kurumları aracılığıyla da gerçekleşmesi gerekmektedir.

- iii. Politik öğrenme: Bu yöntem, politika araçları üzerinden işleyen bir mekanizmadır. Bu model sırasıyla; ODGP'nin kurumları arasında etkileşim, kayda değer bir dış politika tecrübesi, politikanın ne olduğunu öğrenmek ve mevcut politikadaki değişikliğin ne olduğunun öğrenilmesiyle gerçekleşir.

Ayrıntılı olarak açıklanan bu iki mekanizma, AB'nin ilk sütununda yer alan hiyerarşik yönetim alanlarından önemli ölçüde farklılık gösteren dış politika ve Avrupalılaşımanın dinamiklerini ele almayı amaçlamıştır (de Flers ve Müller, 2012:32).

AB ülkelerinin Avrupalılaşıma'ya verdikleri tepkiler, politika tercihleri ve eylem kapasiteleri etrafında şekillenmiştir. Her iki faktör de özellikle düzenleyici politikalar alanında, ekonomik gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkili olmuştur (Börzel, 2002: 193). Bu doğrultuda üye devletler, Avrupalılaşıma politikaları kapsamındaki politika rekabetinde, kendi çıkarlarını korumak için üç farklı strateji izlemiştir. Bu stratejiler; hız belirleme, ayak sürüme ve çitte oturmadır. Hız belirlemede, herhangi bir AB ülkesi tercih ettiği politikanın uygulama maliyetlerini en aza indirecek politikaları, Avrupa düzeyinde aktif olarak uygulamaya çalışmıştır. Ayak sürümede, seçilen politikaların maliyetlerini tamamen önlemek veya uygulama maliyetleri için en azından belirli bir miktarı telafi etmeyi amaçlamıştır. Son olarak çitte oturmada ise iki stratejinin taktiksel işbirliğini oluşturma hedeflenmiştir (Börzel, 2002: 198-216).

Avrupalılaşımanın işleyişi için önem taşıyan ve potansiyel olarak birbirine bağlı olan üç mekanizma yer almaktadır. Bu mekanizmalar (Knill ve Lehmül, 2002: 257):

- i. Avrupa modellerinin varlığı: Birliğin belirli kurumsal modeller sunması, ülke içerisinde kurumsal uyum gibi birtakım değişikliklere yol açmıştır.
- ii. Yerel fırsat yapısı: Yerel aktörler arasında, gücün yeniden dağılımının bir sonucu olarak yerel fırsat yapıları dönüşüme neden olmuştur.
- iii. Entegrasyonun çerçevelenmesinde minimalist yönlendirmelerin rolü: Ulusal inanç ve beklentilerin çerçevelenmesi, nihayetinde ulusal değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır.

AB dış politikasında, Avrupalılaşıma ve AB-lileşme kavramları genellikle karıştırılmaktadır. AB'lileşme, AB yasaları ve kurumlarıyla uyumun daha somut ve daha sınırlı bir alan olduğunu ve katılım müzakereleri sırasında statükonun ne olduğunu belirlemeye yönelik teknik bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Avrupalılaşıma ise bir süreç değil, “meydana gelen spesifik etkilerin gösterilebildiği” bir durum olarak tanımlanmaktadır (Kaliber, 2013: 57).

İki politikanın mekanizmaları da tıpkı tanımları gibi farklılık göstermektedir. Örneğin, AB'lileşmenin mekanizmaları, devletlerin AB'ye katılımını etkileyen unsurlar tarafından belirlenirken; Avrupalılaşıma'da ise AB bünyesindeki ve dışındaki Avrupa devletlerini etkileyen unsurlardan kaynaklanmıştır. Örneğin, “yükleme” ve “indirme” AB'lileşme mekanizması iken; “önden yükleme” ve “yeniden yükleme” Avrupalılaşıma; “çapraz yükleme” ise her iki politikanın da işleminde rol oynayan bir mekanizmadır (Hakeem-Smith, 2013: 13-14).

Bu mekanizmalardan yükleme (uploading) mekanizması, ulusal dış politika seçimlerinin Avrupa siyasi gündemine nasıl, ne zaman ve ne amaçla getirildiğine vurgu yapmakla birlikte, AB'nin ulusal dış politikanın güçlendirilmesinde bir araç olarak kullanıldığını da göstermektedir (Tonra, 2015: 184). Belirtilen ulusal dış politikanın, Avrupalılaşıma üzerindeki teşvik edici etkileri yedi unsur kapsamında sınırlandırılmıştır. Bu faktörler; kurumlar ve anlaşmalar, ölçek politikası, sosyalleşme, liderlik, küresel rolün meşrulaştırılması, jeo-kültürel kimlik ve dış federatörlerdir (Hill ve Wong, 2011: 220).

Birlik ülkelerinin; politika tercihlerinin, fikirlerinin ve çıkarlarının Avrupa sahnesine yansımaları olarak kavramsallaştırılan yükleme mekanizması, her üye devletin kendi önceliklerine göre AB nezdinde kurumlar ve politika çerçeveleri geliştirmesini ifade etmektedir. Ayrıca bu mekanizma, yerel uyumun sağlanmasında etkisi olan rasyonalist ve sosyolojik mantıklara vurgu yapmaktadır. Rasyonalist mantık, ulusal dış politika doğrultusunda Birlik ülkeleri arasında meydana gelen gelişmelerin üye ülkelerin kendi çıkarlarını en etkili şekilde korumalarına yardımcı olmaktadır. Sosyolojik mantık ise bu gelişmeleri, ülkelerin değişen rollerinin veya gelişen siyasi kimliklerinin bir işlevi olarak algılamaktadır. Bireysel ve kurumsal sosyalleşme süreçlerini içeren sosyolojik mantık çerçevesinde, devletlerin ulusal dış politika çıkarları, ortak bir Avrupa çerçevesinde gelişmiş ve önemli dış politika konularında “birlik olma” isteği temel bir

politika haline gelmiştir (Tonra, 2015: 188). Ayrıca, yükleme mekanizması, AB'nin gerekliliklerine yanıt vermek amacıyla ulusal yapı ve süreçlerin “yukarıdan aşağıya” doğru adaptasyonunu açıklamak için kullanılmasının yanı sıra hem yapısal hem de prosedürel uyumun devam ettiği bir sürecin ardından, AB ülkeleri arasında uluslar ötesi bir politika yakınsamasını (political convergence) öngörmektedir (Wong, 2017: 152).

İndirme (downloading) mekanizması, yükleme süreci esnasında ele alınan, Avrupa düzeyinde gerçekleşen politika anlaşmaları ve kurumsal yapıları çerçevesinde, ülkelerin adaptasyon sürecini ifade etmektedir. Bu mekanizma kapsamında AB ülkeleri, kendi stratejik çıkarlarına uygun olduğunu düşündükleri politikaları daha kolay içselleştirebilmişlerdir. Tüm bunlar, ulusal politikanın sadece normlar ve politika pozisyonları bağlamında değil, aynı zamanda yapıları ve tarzları bakımından da hem şekli hem de sonuçları üzerinde baskın bir etkisi olduğunu (Tonra, 2015: 188); ulusal fikirlerin, tercihlerin ve modellerin ulusal düzeyden uluslararası bir düzeye, yani “aşağıdan yukarıya” doğru aktarımını vurgulamaktadır (Wong, 2017: 152).

Çapraz yükleme (cross-loading) mekanizması, Avrupalılaşma sürecinde belirgin bir etkisi olan indirme ve yükleme mekanizmalarını tamamlayan diğer bir modeldir. Bu model, yalnızca AB'nin ülkelere dönüşüm için bir ortam oluşturduğu düşüncesinin ötesinde “ülkeler arası”, “kurumlar arası” ve “politikalar arası” bir boyutla da ilgilenmektedir. Çapraz yükleme mekanizmasının üzerinde durulması gereken nokta, hedeflenen yerel değişim sadece Birlik düzeyinde değil, aynı zamanda Avrupa'daki komşu ülkelere, yerel kurumlardan ya da politika çevrelerinden gelen fikirlerin, normların ve iş yapma yöntemlerinin aktarımı yoluyla dolaylı olarak da gerçekleşebilir (Major, 2005: 186).

Önden yükleme (frontloading) ve yeniden yükleme (reloading) mekanizmalarına gelindiğinde ise önden yükleme mekanizması, AB üyesi olmayan ülkelerin Birliğe yönelik herhangi bir eğilim göstermemelerine rağmen demokrasi ve liberal değerler gibi AB normlarını benimsemesi ve bunları geliştirdikleri süreci ifade etmektedir. Ayrıca, Birliğin sahip olduğu kurumsal yapıyı dikkate almayan bu mekanizma, AB'ye ve AB'nin Avrupa ülkeleri üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadır. Son olarak, yeniden yükleme mekanizması ise, kendisini Avrupalı olarak nitelendiren ülkelerin aralarındaki etkileşimlere ve diğer Avrupa ülkelerinde uygulanan ve olumlu sonuçlar veren; normlar,

değerler, inançlar ve politikaların benimsenmesine vurgu yapmaktadır (Hakeem-Smith, 2013: 13-15).

4. ÜYELİK MÜZAKERELERİ

1993 yılında düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nin ardından Kopenhag Kriterleri oluşturulmuş ve Birliğe başvurmak isteyen ülkelerin katılımdan önce bu kriterleri yerine getirmeleri zorunlu kılınmıştır. Bu kriterleri başarıyla yerine getiren ülkeler, üyelik için müzakerelere katılmaya hak kazanmaktadır.

Katılım müzakereleri, aday ülkelerin ne zaman ve hangi koşullar altında Birliğe tam üye olacaklarını netleştirmek üzere tasarlanmış bir süreçtir. Katılım aday ülkelerin ilgili bakanları arasında devam eden katılım müzakerelerinin tamamlanması, aday ülkenin Birlik standartlarına uyum sağlamadaki başarısına bağlıdır ve uyum ne kadar erken sağlanırsa müzakereler de o kadar erken sonuçlanmaktadır (Dura, Atik ve Dumrul, 2015: 320).

Birliğe katılım yolunda aday ülkeler ile AB arasındaki bu müzakereler, üye ülkelerin hükümetleri ile aday ülkenin hükümetinin bir araya geldiği hükümetler arası konferansta gerçekleşmektedir. Bu müzakereler, üye devletlerin ve aday devletin dışişleri bakanlarının katıldığı Konsey düzeyinde ve üye devletlerin AB nezdindeki delegasyon başkanları ile aday devletin baş müzakerecisi arasında toplanan Daimi Komiteler Temsilcisi (Committee of Permanent Representatives, COREPER) düzeyinde gerçekleşmektedir (Vachudova, 2005: 132).

Katılım müzakerelerinin ilk aşaması olarak belirlenen tarama süreci, 1995 yılında yayınlanan Beyaz Kitap ile başlamıştır. Komisyon tarafından yürütülen bu süreç, Birlik ile aday ülkelerin hukuki yapılarının birbirleriyle uyumlu olup olmadığını denetlemeyi amaçlamaktadır. Tarama sürecinin bulguları, AB ile aday ülkeler arasındaki olası sorunların önceden tespit edilmesi ve çözüme kavuşturulması için kullanılmaktadır. Her bir müzakere başlığının tarama sürecinden geçirilmesinin ardından Komisyon, müzakerelerin resmen başlamasıyla ilgili olarak AB ülkelerine bir rapor sunmaktadır. Bu rapor doğrultusunda, fasılların katılım müzakerelerinde dikkate alınabilmesi için katılım kriterlerini (benchmarks) yerine getirmesi beklenmektedir (Karluk, 2013: 385-386).

AB ülkeleri ve adaylar arasındaki müzakereler, yirmi dokuzu esas olmak üzere toplamda otuz bir fasıl müktesebatın iç hukuka aktarılması etrafında şekillenmektedir. Birliğin müzakerelere yönelik tutumu, tüm müktesebatın katılımıyla birlikte onaylanması ve uygulanması gerektiği yönünde olmuştur. Dolayısıyla müzakerelerin özü; müktesebatın uygulanmaya başlanıp başlanmadığı; henüz başlanmadıysa devletin bunu ne zaman ve nasıl uygulayacağı; kabul ve uygulama tarihine kadar bu mümkün değilse, geçiş döneminin ne kadar süreceğidir (Vachudova, 2005: 130).

Birliğe katılım hazırlıklarının dinamiği, 1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde katılım koşullarına ilişkin düzenlemelerin onaylanması sonucunda değişmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda, katılım sürecindeki ülkeler için fasıllar aynı anda açılmamakta, böylece ülkeler müzakere sürecinde aynı hızda ilerlememektedir. Fasıllar ancak Komisyon'un bir ülkenin Birlik standartlarını karşıladığına karar vermesinin ardından açılmaktadır. "Farklılaştırma ilkesi" olarak adlandırılan bu durum, AB üyeliğine daha iyi hazırlanan ülkelerin müktesebat fasıllarını daha yavaş ilerleyen komşularına göre daha hızlı tamamlaması anlamına gelmektedir (Grabbe, 2002: 254).

Katılım müzakerelerinin seyrine yönelik bu yeni "farklılaştırılmış" yapı, katılıma giden yolda ülkelerin farklı bir yol izlemesi gerektiği anlamına gelmektedir. Nitekim Birlik genişlemeye ve derinleşmeye devam ettikçe, hukuki yapısının da büyümesi, üyelik hazırlığında olan ülkeleri AB'ye uyum sağlamak ve aradaki farkı kapatmak için daha fazla çaba sarf etmeye zorlamıştır (Grabbe, 2002: 254).

Avrupa genişlemesine yönelik kararlar oybirliğine dayandırıldığı için herhangi bir AB üyesi ülke katılım sürecini engelleyebilir ya da yavaşlatabilir. Dolayısıyla, üyeler ve adaylar arasındaki çözülmemiş ikili sorunlar, AB'nin katılım müzakerelerindeki etkinliğini şekillendirerek AB genişlemesini etkilemektedir. Uluslararası arenadaki mevcut koşullar, Türkiye'nin yanı sıra Makedonya, Hırvatistan ve hatta Bulgaristan için Birliğe katılım sürecini farklı bağlamlarda etkilemiştir (Müftüler-Baç ve Çiçek, 2017: 180-181).

Katılım müzakerelerinde her iki tarafın da taviz vermesi söz konusu değildir. Ancak başvuruyu yapan ülke AB kurumsal yapısına dâhil olmak istiyorsa, Birliğin üyelik kriterlerine de uyum sağlamak zorundadır. Katılım müzakerelerinde ele alınan temel

konular; AB müktesebatının benimsenmesi ve eksiksiz uygulanması için verilen sürenin uzunluğu ve bunların uygulanması için gereken mali desteğin miktarıdır. Dolayısıyla, katılım müzakerelerinin ikna edici rolü tartışılmaz; çünkü bu müzakereler yardım gibi pozitif teşvikler ve katılımın ertelenmesi gibi yaptırımlar yoluyla başvuru sahibi ülkelerin davranışlarında ve yerel politikalarında dönüşüm sağlanmasına yol açmaktadır. Bu duruma ODA ülkeleri örnek verilebilir. Nitekim Gündem 2000’de Birlik tarafından sunulan koşulları yerine getirmeyen Slovakya, katılım sürecinin dışında bırakılmıştır (Tamvaki, 2006: 157).

Müzakerelerin tamamlanabilmesi için tüm fasılların geçici olarak kapatılması gerekmektedir. Aday ülkelerin müzakerelerde ilerleme kaydedebilmeleri için Birlik standartlarına göre eksik görülen alanlarda reformlar yapmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, aday ülke yükümlülüklerini yerine getirmese, Birlik uygun görmediği fasılları yeniden açma yetkisine sahiptir (Vachudova, 2005: 130).

Başvuru sahibi ülkelerin katılım müzakerelerinde AB ile uyum sağlamakta zorlandıkları üç alan tarım, bölgesel yardım ve adalet ve işçileridir. Bu durumun nedenleri üzerinde durulacak olursa (Grabbe, 2002: 254-255):

- a. Tarım: Deli dana hastalığı salgını ile birlikte gerek hastalığın yarattığı yüksek maliyetler gerekse tüketicilerin tarıma karşı sıcak bakmaması, Birliğin tarım politikasına uyum sağlaması ve tarımsal desteklerin de boyutunun artması sonucu Birliğin harcayacağı maliyetlerin fazla olmasıdır.
- b. Bölgesel Yardım: Üye devletlerin yoksul ülkelere AB sübvansiyonlarını sağlamak için verdiği zorlu bir mücadeledir. AB’nin 2000-2006 yılları arasında tüm yapısal ve uyum fonlarını sağladığı krizdeki İspanya bu duruma bir örnektir.
- c. Adalet ve İşçileri: Diğer iki alan Birliğin adeta güç politikasına dayanırken, bu alan ise küçük bir mevzuat bütününe sahiptir. Teknik uyumun ötesinde, bu alan büyük ölçüde güvene dayanmaktadır. Çünkü AB’nin genişlemesi, Birliğin bekası için önem taşıyan Schengen’e aday ülkelerin uyup uymaması gerektiği konusunda bir tartışmaya yol açmıştır.

Tamamlanan müzakereler, taraflar arasında bir katılım anlaşmasının imzalanması ile sona ermektedir. Bu anlaşmalar, Bakanlar Konseyi’ne, Avrupa Parlamentosu’na ve

ardından AB'ye ve aday ülkelere iletilmektedir. Anlaşmaların onaylanması durumunda aday ülkelerin Birliğe katılması kesinleşmektedir (Dura, Atik ve Dumrul, 2015: 320).

5. ÜYELİK SÜRECİNİN DÖNÜŞTÜRÜCÜLERİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ VE ETKİLERİ

Avrupa Birliği'ne dâhil olmak için başvuru yapan ülkeler açısından hiç şüphesiz en önemli aşama, başlayan katılım müzakerelerinin sonuçlanmasıdır. Bu süreçte, yukarıda da değinildiği gibi eğer başvuran ülke Birliğe katılmak istiyorsa, Birliğin gerekliliklerine de uyum sağlamak zorundadır. Bu uyum için yapılması gereken reformlar, katılım sürecindeki ülkelerin bir dönüşüm sürecine girmesini gerektirmiştir. Ayrıca bu aşamada AB, ülkeleri reformlara teşvik etmek için de ödül ve yardımlarda bulunmaktadır. Bu girişimin altında yatan neden ise, AB'nin de bu ülkelerle ilişkileri geliştirmek istemesidir.

Katılım müzakerelerinin devam ettiği esnada AB, aday ülkelere açık bir iletişim ve karar alma süreci sunarak, uzun vadede Birliğin standartlarına ulaşması için bir dizi kural ve belirli bir süre tanımıştır. Bu mekanizmalarla bağlantılı olarak, aday ülkelerin hükümet sistemlerine doğrudan destek sağlanmıştır. Bu destek, ülkelerde ulusal hükümetlerin güvenilirliğini ve meşruiyetini kuvvetlendirmiştir. Dayanışmayı teşvik etmek, bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve bütünleşmeyi desteklemek için açık tahsis kriterlerine ve “aşağıdan yukarıya” başvuru süreçlerine dayanan yapısal fonlar ve uyum fonları aracılığıyla katılım sürecindeki aday ülkelere daha fazla destek sağlanmıştır. Ayrıca, geçmiş deneyimlerinden ders çıkaran bir örgüt olarak AB, katılım süreçlerinde küreselleşmeye karşı dayanıklılık oluşturmak adına AB hukukunu, kurallarını ve bu süreçte devam eden dönüşümün bir parçası olarak genişleme süreçlerini devamlı geliştirmeyi hedeflemiştir (Glencorse ve Lockhart, 2011: 4).

5.1. ODA Ülkelerinin Üyelik Sürecinde AB'nin Etkisi

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, AB hedefini Doğu'ya çevirdiğinde diğer genişlemelerden farklı olarak; yapılan zirveler ve antlaşmaları da esas almış ve 2004 yılında Birliğe katılan on ülkeden sekizine karşı, Kıbrıs ve Malta hariç, eskiden komünist rejime sahip oldukları için daha kapsamlı bir program uygulamıştır.

Bu program, üç aşamalı bir süreçten oluşmuştur. İlk aşamada Birlik, ekonomik yakınlaşmanın (economic convergence) sağlanması için bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. İkinci aşamada, kendi standartlarına uygun

işleyen bir ekonomik yapıya sahip olmaları koşuluyla ve ülkelerin ekonomilerindeki aksaklıkları azaltmak amacıyla mali ve teknik yardımlar sağlamıştır. Son aşamada ise bu ülkelerle ilişkiler, ortaklık düzeyine yükselterek Avrupa Anlaşmalarının imzalanmasına yol açmıştır. Bu teşvikler doğrultusunda, ODA ülkeleri 1994 ve 1996 yılları arasında üyelik için vakit kaybetmeden başvurularını yapmaya başlamıştır. Her ne kadar Sovyetler Birliği dağılmış ve komünizm eski gücünü yitirmiş olsa da Rusya'nın yeniden yayılmacı politikalarını devam ettirmesi ve üyeliğe yaklaşan ODA ülkelerinin tehlikeye düşmesi endişesiyle, Avrupa Konseyi 1997 yılında Lüksemburg Zirvesi kararları ve Kopenhag Kriterleri doğrultusunda altı ülke (Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya ve Kıbrıs) ile katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar vermiştir (Ulan, 2022: 727-728).

AB, katılım müzakerelerinin devam ettiği esnada ODA ülkeleri üzerinde, kurumsal ve siyasi yakınlaşma sağlamak ve dönüşümü teşvik etmek amacıyla çeşitli mekanizmalar uygulamıştır. Bu mekanizmalar (Grabbe, 2002: 312-315):

- i. Kurumsal ve Yasal Şablonların Sağlanması: Bu mekanizma kapsamında aday ülkeler, AB ülkeleriyle eşit Avrupalılaşma baskılarına maruz bırakılmış ve Birliğin tüm yasa ve normlarını benimsemek zorunda bırakılmıştır. Bu modeller uygulanırken, aday ülkeler baskı altında olmalarından dolayı üyelikleri kesinleşmediği için kısıtlı hareket etme alanına sahip olmuşlardır.
- ii. Yardım ve Teknik Destek: Bu kaldıraç, AB'nin ODA ülkeleri için en büyük dış yardım kaynağı olmuştur. Yardımların boyutu, mevcut üye ülkeler ile kıyaslandığında nispeten daha az olmuştur. Bu yardımlar, aday ülkelerin AB politikalarını transfer etmesinde itici bir güç konumunda olmasının yanı sıra hükümetlerin gündeminin belirlenmesinde de etkisi olmuştur.
- iii. Kıyaslama ve İzleme: Bu mekanizma, ODA ülkelerinin katılım sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim Birlik, bu mekanizma aracılığıyla aday ülkeleri bir araya getirmiş ve onları belirli politika alanlarına göre kıyaslamıştır. Böylece aday ülkelerin kurumsal ve siyasi yapılarının dönüştürülmesi amaçlanmıştır. İzleme mekanizması ise 1998 yılından itibaren, Birliğin her yıl her bir devlet için hazırlamış olduğu Düzenli Raporlar ve Katılım Ortaklıkları Raporu aracılığıyla denetlemeyi amaçlamıştır.

- iv. Tavsiye ve Eşleştirme: AB'nin tavsiye mekanizması, aday ülkelere kurumlarını AB'ye nasıl yakınlaştıracakları konusunda önerileri içermiştir. Bu öneriler, rastlantısal olup, ülkenin milliyetine göre değişiklik göstermiştir. Eşleştirme mekanizması ise, ODA ülkelerinin politika oluşturma yapılarına doğrudan erişim sağlamıştır.
- v. Kapı Tutucu Rol: Üyelik süreci esnasında ortaya çıkan engellerin, koşulluluk stratejisi kapsamında çözüme kavuşturulduğu mekanizma olmasının yanı sıra aday ülkelerin AB'ye uyumunu da sağlayan en etkili siyasi araç olmuştur. Koşullar yerine getirilmediği takdirde, Birlik o ülkenin hükümetini “utandırmak” amacıyla medyayı kullanmıştır.

Üyelik aşamasında olan ülkeler, üç dış yönetim modelini ayrı ayrı ya da birlikte kullanarak en önemli yükümlülüklerinden birisi olan AB mevzuatını benimsemeleri gerçekleşmektedir. Bu modeller: (Glencorse ve Lockhart, 2011: 1-2):

- a) Dış mali ve kurumsal teşviklerin değişime yol açtığı rasyonalist fayda-maliyet hesaplamaları,
- b) Aktörlerin iç kimlikler, değerler ve normlar tarafından motive edildiği ve uygunluklarına ikna olduklarında, AB kurallarını içselleştirdikleri yapısalıcı sosyal öğrenme,
- c) AB kurallarının, AB tarafından sağlanan dış teşvikler olmadan statükodan duyulan memnuniyetsizliğin bir neticesi olarak benimsendiği, ders çıkarma.

Söz konusu yönetim modellerinin AB'ye katılım öncesi ve sonrası süreçte, aday ülkeler üzerinde belirgin bir etkisi olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın yanı sıra, Batı Balkanlar ve Türkiye gibi aday ülkeler üzerindeki Avrupalılaşmanın etkisi, “sonuçlar mantığı” ve “uygunluk mantığı” gibi önemli mekanizmalar bir arada kullanılarak; “teşvikler”, “maliyetler”, “uyum” ve “ödülleri” olmak üzere dört aşamada ele alındığı öne çıkmaktadır. Bu değerlendirme yapılırken, asimetrik karşılıklı bağımlılığın fonksiyonu niteliğindeki “pazarlık gücünün” koşulluluk sağlayan aracı olan “dış teşvikler modeli”nin, Birliğin normatif otoritesinin aday ülkelerdeki yerel aktörleri Avrupalılaşmaya yönelttiği “sosyal öğrenme modeli” ve her iki model arasında yer alan “ders çıkarma modeli” ile kıyaslandığında, aday ülkeler üzerinde daha belirgin bir etkiye sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında ilk olarak, Birliğin aday

ülkelere ödüller sunarak hem koşullarına inandırıcılık kazandırması hem de üyelik gerçekleşene kadar mali ve teknik destek sağlaması etkili olmuştur. Diğer bir neden ise, katılım süreci esnasında aday ülkelere koşulluluğun uygulandığı durumlarda “sosyal öğrenme” ile “ders çıkarma modelinin” dikkate alınmaması olmuştur (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2020: 813-815).

Dış teşvik modeli kapsamında AB tarafından sağlanan ekonomik ve siyasi ödüller, aday ülkelerin katılım yolunda üstlendikleri maliyetleri karşılaması durumunda kabul görmüştür. Dolayısıyla üyelik sürecinde uygulanan bu model, ödüllerin büyüklüğüne ve yerine getirilme hızına (üyelik gibi), sunulan koşulların devamlılığına, güvenilirliğine ve son olarak Birliğin kurallarını benimsemenin beraberinde getirdiği maliyetlere dayanmaktadır. Bunların sonucu olarak, AB’nin üyelik sürecindeki ODA ülkeleri üzerinde Avrupalılaşıma politikası, katılım öncesinde sorunsuz işlemiş; ancak sonrasında AB müktesebatına aykırı bazı durumlar yaşanmıştır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2020: 816-817).

AB, katılım yolunda olan ODA ülkelerinin Birliğe uyumunu sağlamak ve aday ülkelerdeki yerel veto oyuncuları ile muhalefetin AB’ye yakınlaşmasını teşvik etmek amacıyla, bu ülkeleri Birlik toplantılarına ve katılım müzakerelerine davet etmiştir (Schimmelfennig ve Trauner, 2009: 2).

AB’nin üyelik sürecinde olan ülkelere yönelik bu teşvik uygulamaları ve ülkelerin de Avrupalılaşıma süreci esnasında Birliğin mekanizmalarına ve politikalarına sağladığı uyum o kadar kapsamlı olmuştur ki aday ülkeler binlerce sayfalık Birlik mevzuatını benimsemişlerdir. Bu dönemde, Birliğin aday statüsünde olan devletlerle sürdürdüğü müzakerelerde, Birlik müktesebatının söz konusu ülkelere aktarılması geniş kapsamlı bir politika transferi olanağı sunmuştur (Eylemer, 2010: 21). Bu gelişmeler, Birliğe katılım sürecindeki aday ülkelerin, AB’nin normlarını, politikalarını ve değerlerini, üye ülkelere kıyasla daha iyi uyum sağladığını göstermektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2020: 821).

5.2. Batı Balkan Ülkelerinin Üyelik Sürecinde AB’nin Etkisi

Birlik, çeşitli mekanizmalar, zirveler ve antlaşmalar aracılığıyla ODA ülkelerinin dönüşümüne katkıda bulunmuştur. Birlik, ODA ülkelerini kapsayan genişleme

stratejisine Batı Balkan ülkelerini sonradan dâhil etmesine rağmen, bu bölge ile daha fazla mücadele vermiştir. Çünkü Balkanlarda önlenemeyen şiddetli çatışmalar ve yolsuzlukların boyutu ODA ülkelerine kıyasla daha ciddi boyutlarda öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda Birlik, ODA ülkelerinde uyguladığı dönüştürücü gücü Balkanlar'da da kullanmayı hedeflemiştir. Bunu da tıpkı ODA ülkelerine yaptığı gibi çeşitli mekanizmalar, politikalar, özel antlaşmalar ve zirveler aracılığıyla; yedi aşamada gerçekleştirdiği görülmektedir.

Bu aşamalardan ilki, Royaumont Süreci'dir. Fransa'nın öncülüğünde 1995'te hazırlıkları yapılan bu süreç, başlangıçta Güneydoğu Avrupa ülkelerini hedef almış; ancak Bulgaristan, Slovenya, Macaristan ve Romanya'nın ODA ülkeleri kapsamında değerlendirilip, Birliğe potansiyel üye ülke olarak duyurulmasının ardından, süreç zamanla sadece Batı Balkanlar'a yönelik bir politika haline gelmiştir. Bu politika ile Birlik, Balkanlarda demokratik ve müreffeh bir ortamın varlığını teşvik etmiştir. Ayrıca bölgede istikrarın sağlanması için sosyo-kültürel işbirliğini yaygın olarak kullandığı ekonomik işbirliğine tercih etmiştir (Uçkan-Dağdemir, 2004: 93).

Bu sürecin ardından Birlik ikinci aşamada, 1996 yılında, dönüştürücü gücünü kalan altı Balkan ülkesi (Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan, Makedonya, Hırvatistan ve Arnavutluk) üzerinde uygulamaya devam etmiştir. Bu doğrultuda, 1997 yılında düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nde, ODA ülkeleri için katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar verildiği yıl, AB, ilkelerini Balkan coğrafyasında kullanma sinyalleri vermiştir. Nitekim AB, katılım öncesinde aday ülkelerde insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygı, piyasa ekonomisinin benimsenmesi, tek taraflı ticari ilişkilerin ve karşılıklı işbirliğinin güçlendirilmesi amacıyla Batı Balkan ülkeleri için "bölgesel yaklaşım" stratejisini uygulamaya koymuştur (Elbasani, 2008: 5-6).

Bu gelişmeler esnasında, 1999 yılında Kosova Savaşı'nın patlak vermesinin ardından, Birliğin Balkan coğrafyasında sağlamaya çalıştığı denge büyük ölçüde sarsılmıştır. Savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra AB, üçüncü aşama olarak "sorunlu bölgeye" yeniden müdahale ederek İstikrar Paketi'nin (Stability Pact- SP) kurmuştur. Bu pakt ile AB, bölgede kalıcı bir istikrar ortamı oluşturmayı; sadece demokrasi, insan hakları ve barış ortamını değil, aynı zamanda terörizm, özelleştirme, sivil toplum kuruluşları ve adalet sistemini de güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak bu

pakt, ilerleyen dönemlerde Birlik ile bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari işbirliğine dair belirsizlikler içerdiğinden dolayı başarılı bir şekilde sonuçlanmamıştır (Uçkan-Dağdemir, 2004: 93).

İstikrar Paketi'nin karşılıklı işbirliği ve refah için istenilen ortamı sağlayamaması nedeniyle Birlik dördüncü aşamada, İstikrar ve Ortaklık Sürecini (Stability and Association Process-SAP) başlatmıştır. Bu süreçte AB, ilk kez farklı bir politika benimseyerek Balkan ülkelerini AB entegrasyon sürecine dâhil edeceğinin ve 2000 yılında gerçekleştirilen Feira Zirvesi'nde de söz konusu ülkelere tam üyeliğin yakın bir zaman dilimi içerisinde olacağının sinyallerini vermiştir (Demirtaş, 2018: 193). Bu sinyallerin, aynı yılın sonlarına doğru düzenlenen ve Balkan ülkelerinin potansiyel AB ülkesi olarak nitelendirildiği Zagreb Zirvesi'ne de yansıdığı söylenebilir.

Beşinci aşama, 2001 yılında, 1999 yılında oluşturulan İstikrar Pakti'nde atıfta bulunulan ve yalnızca Batı Balkan ülkelerini kapsayan, ortaklık anlaşmalarının imzalanmasıyla başlamıştır. ODA ülkeleri ile aynı dönemde Birliğe adaylık sürecinden geçen Batı Balkan ülkelerinin imzaladığı bu anlaşmalar ile Avrupa Anlaşmaları kıyaslandığında iki farklılık göze çarpmaktadır. İlk anlaşma, Balkan ülkeleriyle ortaklık ilişkileri kurmanın yanı sıra bu ülkelerde istikrarın da sağlanmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Diğer fark ise AB, ODA ülkelere anlaşmada üyelik havucunu sunarken; Balkan ülkeleriyle yapılan anlaşmalarda tam üyeliğin garantisini vermemiştir (Uçkan-Dağdemir, 2004: 96-98).

Altıncı aşamada, AB politika yapıcılarının, üyelik sürecini aday ülkelere ekonomik, siyasi ve hukuki reformları teşvik ederek bölgenin istikrara kavuşmasına yardımcı olacak bir araç olarak görmüşlerdir. Bu doğrultuda AB, Arnavutluk dışındaki Balkan ülkelere (Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya) OBNOVA Programı kapsamında yardım sağlamıştır (Uçkan-Dağdemir, 2004: 96). Hedef ülkeler üyeliğe yaklaştıkça finansal katılım desteğini artıran AB, 2000 yılında Batı Balkan ülkeleri için "Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar için Topluluk Yardımını" (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation- CARDS) uygulamaya koymuştur (Börzel, 2009: 17).

Aynı yıl düzenlenen Konsey toplantısında AB, bölgedeki ülkelerle asimetrik ticaret liberalizasyonu çerçevesinde, Balkan ülkelerinden yapılan neredeyse tüm sanayi malları ve tarım ürünleri ithalatının gümrüksüz ve kota limiti olmaksızın Birlik pazarına ulaşmasına izin vermiş; üyelik öncesinde ekonomik yakınlaşma olmasını hedeflemiştir (Elbasani, 2008: 9).

Bu doğrultuda, yedinci ve son aşamada ise 2003 Selanik Zirvesinde alınan kararlar, AB'nin Balkan coğrafyasındaki ülkelerle ortaklık ilişkilerini kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken de geçmiş yıllarda oluşturulan İstikrar Paketi, İstikrar ve Ortaklık Süreci ve İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları gibi girişimlerin en gelişmiş versiyonu olduğu ve bölge ülkelerinin üyeliğine yönelik ciddi bir adım olduğu söylenebilir. Zirvede alınan önemli kararlardan bir tanesi de katılım sürecinde olan her devletin kendi mevcut durumuna ve Birliğe koşullarının uygunluğuna göre Birliğe daha erken ya da daha geç katılmasıdır (Elbasani, 2008: 14).

Yakın dönemde AB ile Batı Balkan ülkeleri arasındaki katılım süreci, 2014-2017 yılları arasında hareketlenmiştir. Rusya'nın Kırım'ı işgalinin ardından AB, tıpkı ODA ülkelerinde olduğu gibi Rus yayılmacılığından endişe duymuştur. 2014'ten itibaren geçen üç yıl süresince, altı Batı Balkan ülkesinin liderleri ile yapılan toplantılarda "bağlantısallık" (interconnectivity) kavramına vurgu yapılmıştır. Bu kavram, Balkan ülkelerinin Birlik standartlarına uyumunu kolaylaştırmak adına AB'nin farklı alanlardaki işbirliğini açıklamaktadır (Demirtaş, 2018: 197).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan iç ayaklanmalar, Avrupalı ülkelerle yapılan savaşlar ve sonrasında ağır şartlar içeren antlaşmaların imzalanması, imparatorluğun dünya sahnesinden yavaş yavaş çekilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla eski gücünü kaybeden Osmanlı, güçlü Avrupa ülkelerinin odağı haline gelmiş ve toprakları paylaşılmaya başlanmıştır. Osmanlı'nın dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın safında yer alması ve mağlup olması ise fiilen sona ermesine neden olmuştur.

Savaşın ardından İtilaf Devletleri bir araya gelerek, yenilen İttifak Devletleri için barış antlaşmaları hazırlamak amacıyla Paris Barış Konferansı'nı düzenlemiştir. Dört ay süren görüşmelerin ardından, devletler arasında anlaşmazlıklar olsa da hazırlanan barış antlaşmaları, savaşı kaybeden devletlere sunulmuştur. Daha sonrasında bu konferansın içeriği, Milletler Cemiyeti'nin temelini oluşturmuştur (Uçarol, 2013: 657-658).

Paris Konferansı'nda, Osmanlı Devleti için hazırlanan Sevr Antlaşması, bir devletin bağımsızlığı ve egemenliği açısından bakıldığında kabul etmesi zor koşulları barındırmasına rağmen Saltanat Şurası tarafından imzalanmıştır. Ancak Ankara Hükümeti aynı antlaşmaya, devletin sınırları içerisinde başka devletlerin oluşturulmasına ilişkin maddelerin yer aldığı gerekçesiyle tamamen karşı çıkmıştır. Bu antlaşmanın öne çıkan tartışmalı maddeleri aşağıda sıralandığı gibidir (Hale, 2013: 32):

- i. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yer aldığı komisyon tarafından, Kürtlere tam bağımsızlık için hazırlanan “yerel özerklik” planı,
- ii. Doğu Trakya'nın Yunanistan kontrolüne verilmesi,
- iii. Doğu Anadolu bölgesinde bağımsız bir Ermeni devleti kurulması,
- iv. Türk devletinin sınırları, yalnızca Orta ve Kuzey Anadolu bölgelerine ek olarak İstanbul ile belirlenmiş, sınırlı kaynaklara sahip olan ve ekonomik açıdan bağımsız olmayan bir yapıda olmasına ilişkin kararlar yer almıştır.

Hazırlanan antlaşmanın ardından İngiltere, Fransa ve İtalya, Marmara bölgesine konuşlanırken; Yunanistan ise bu ülkelerin destekleri ile birlikte Ege'den Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Ancak Avrupalı ülkelerin Osmanlı toprakları üzerinde bu denli hâkimiyet kurması, Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu'da Milli Mücadele'nin

başlaması ile karşılık bulmuştur (Hale, 2013: 32). Türk ordusunun bağımsızlık uğruna yapılan bu savaşlardan zaferle ayrılmasının ardından, herhangi bir geçerliliği olmayan kapitülasyonlar öne sürerek, Batılı ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların boyutunu artırmayı amaçlamıştır. Bu girişimlerin ardından, 1921 yılı içerisinde Fransa, İngiltere ve İtalya yavaş yavaş Osmanlı sınırlarından çekilmeye başlamıştır (Oran, 2002: 108).

Kurtuluş Savaşı'nın ardından, 1922 yılında yenilgiyi kabul eden İtilaf Devletleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti arasında Lozan Barış Konferansı düzenlenmiştir. Türk heyeti bu konferansta, savaşların ardından Avrupalı ülkelere Misak-ı Milli'yi kabul ettirmeyi, bünyesindeki azınlıklar ve gayrimüslimlerin ibadet etmelerine izin vermeyi ancak içişlerine müdahale edilmemesi için siyasi ve idari yetkilerini kısıtlamayı amaçlamıştır. Bu konferansın ayırt edici bir başka yönü ise imzalanan barış antlaşması olmuştur. Antlaşma kapsamında, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri'nin mağlup devletler üzerinde üstünlük kurarak çıkarlarını kabul ettirmelerine rağmen, Türkiye kurallarını kendi belirlediği antlaşmayı imzalatarak, savaş sonrasında kurulması planlanan yeni dünya düzenini tanımayan ilk devlet olmuştur (Uçarol, 2013: 772-774).

Bu dönemde, Avrupa ülkeleri bir yandan dış politikalarındaki çıkarlarını sürdürürken, diğer yandan Sovyetlerden gelebilecek olası tehditlere karşı birlikte hareket edebilmek amacıyla entegrasyon fikirleri çerçevesinde bir araya gelmişlerdir. 1920'lerden itibaren önem kazanan bu fikirler, Richard V. Coudenhove-Kalergi ve Aristide Briand tarafından ortaya atılmıştır. Her iki entegrasyon projesi de ülkelerin sorunlarını kalıcı barışçıl yollarla çözmek amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti çerçevesinde geliştirilmiştir (Barlas ve Güvenç, 2009: 425).

Coudenhove-Kalergi'nin Pan-Avrupa (Pan-Europe) bütünleşme fikri, "ulusal egemenlikleri sınırlayan" bir yapıyı ön plana çıkarırken, Briand'ın Avrupa Birliği önerisi ise "ulusal egemenliklere dokunmayan" bir misyon belirlemiştir (Yıldırım, 2014: 111). Dolayısıyla Türkiye, Pan-Avrupa bütünleşmesine 1930'lu yıllarda dâhil olsa da kısa süre sonra Briand'ın bütünleşme tasarısına yönelmiştir. Bu durumun iki önemli nedeni ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, bu bütünleşme projesinin ülkelerin egemenlik haklarına müdahale etmemesi; ikincisi ise Türkiye'nin Avrupa ülkeleri arasında kendisine bir yer edinmek istemesi olmuştur (Barlas ve Güvenç, 2009: 441).

Cumhuriyet'in ilanının ardından dış politikasında bu tür bir yönelim izleyen Türkiye, Avrupalı ülkelerle ilişkilerini, 1923-1932 ve 1932-1938 olmak üzere iki döneme ayırmıştır. Her iki dönemde de dış politikada, Atatürk'ün "yurtta barış, dünyada barış" ilkesi esas alınmıştır. Böylelikle Türkiye ilk dönemde, Avrupalı ülkelere karşı uyguladığı dış politikasında, Lozan'da yarım kalan sorunları çözüme kavuşturmayı amaçlamış; Yunanistan ile azınlık ve patrikhane sorunu, Fransa ile kapitülasyonlar ve borçlar, İngiltere'yle ise Musul Sorunu çözülmeye çalışılmıştır. İkinci dönemde ise Fransa ile yaşanan Hatay (Sancak) Sorununa ek olarak, küresel sistemde yeni örgütlenmelerin oluşması ve Hitler yönetimindeki Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı tanımaması, ikinci bir dünya savaşı konusunda endişe yaratmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye de uluslararası arenada güvenliğini korumak ve Avrupalı ülkelerle iyi ilişkiler kurmak amacıyla Balkan Antantı, Akdeniz İttifakı, Sadabat Paketi'ne katılmış ve son olarak da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yanı sıra İngiltere ve Fransa ile birlikte bir ittifak sözleşmesi imzalamıştır (Sander, 2013: 72-78).

Ancak Türkiye, imzalanan bu ittifak sözleşmesine sadık kalamamıştır. Çünkü Türkiye, Almanya'nın Fransa'ya saldırmasına, Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü konumunda olması nedeniyle İngiltere'nin çağrısına olumlu bir karşılık vermemiştir. Bunun nedeni, 1939 yılında Almanya ve Sovyetler arasında dostluk antlaşmasının imzalanması ve bu nedenle olası savaş ortamında, Türkiye'nin iki güçlü devletle savaşmak için yeteri kadar askeri donanmaya sahip olmamasından kaynaklanmıştır. Savaş başlamış olmasına rağmen, bir tarafta Mihver Devletler, diğer tarafta ise Müttefik Devletler Türkiye'nin bu savaşa da katılması yönünde oldukça ısrarcı olmuşlardır. Ancak İnönü, yaptığı tahliller neticesinde; Almanya'nın bu savaşta da ağır bir mağlubiyet alacağı ve Türkiye'nin savaşa katılmasa bile ekonomisinin oldukça olumsuz etkileneceği için, savaş süresince herhangi bir tehdit algılanmadığı takdirde dış politikasında tarafsızlığını korumuştur (VanderLippe, 2001: 64-66).

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI İLİŞKİLER VE TOPLULUK İLE İLK TEMASLAR

Yıkıcı bir savaşın ardından, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, İngiltere ve faşizmin hüküm sürdüğü İtalya'yı kontrol altında tutarak küresel siyasetin iki büyük gücü konumuna gelmiştir. 1947 yılında, Amerikan ve Sovyet çıkarlarının Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde kesişmesi, tarihte benzeri olmayan bir savaşa daha zemin

hazırlamıştır: Soğuk Savaş. Bu savaşı diğer savaşlardan ayıran nokta ise, iki süper güç karşılıklı ya da ittifak oluşturarak birbirlerine silahlı saldırıda bulunmamış; bunun yerine silahlanma yarışı ve birbirlerinin komşu ülkelerine askeri konuşlanmalar gerçekleştirmiştir. Böyle bir atmosferde, Türkiye'nin rolü hem Amerika hem de Sovyetler için önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği, 1925 yılında Türkiye ile imzalanan ve 1945'te süresi dolan, Karşılıklı Saldırmazlık Anlaşması'nı kendi belirlediği kurallar çerçevesinde yenilenmesini öne sürmüştü, ancak Türkiye bu tasarıya sıcak bakmamıştır. Amerika ise Truman Doktrini aracılığıyla, Türkiye'ye bozulan ekonomisini canlandırmak ve Batı kanadına çekmek için mali destekte bulunmuştur (Ahmad, 2006: 156-160).

Bu yardım planı sadece Türkiye'yi değil, savaşların kazanan ve kaybeden Avrupa ülkelerini kalkındırmayı ve Sovyetlere karşı dirençli hale getirmeyi amaçlamıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşı deneyimleyen Avrupalılar, Marshall Planı'na olumlu yaklaşmış ve kabul etmişlerdir. Nitekim 1948-1952 yılları arasında Türkiye, bu yardım kapsamında; hibe, teknik yardım, borç ve dolaylı yardım olmak üzere toplam 350 milyon dolar civarında mali yardım temin etmiştir. Kısa süre sonra, Avrupa kıtasının yeni bir savaşı kaldıramayacağı düşüncesiyle Paris'teki konferansta bir araya gelen, Türkiye de dâhil olmak üzere on altı Avrupa ülkesi, finansman desteğini Amerika'dan alacağı Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (Organization for the European Economic and Co-operation- OEEC) kurmuştur (Sönmezoğlu, 2016: 51-52).

Aynı amaç doğrultusunda, Coundehova-Kalergi ve Briand'ın bütünleşme fikirlerine ek olarak, 1948 yılında Lahey'de düzenlenen kongrenin ardından Avrupa'da bir bütünleşme olması konusunda ortak, net bir karara varılmıştır. Kararın ardından, "Uluslararası Avrupa Hareketi" ortaya çıkmıştır. Bu hareketin çıkmasında ve zamanla yayılmasında; Henry Burgsman'ın Avrupa Federal Birliği, Winston Churchill'in Birleşik Avrupa Komitesi ve Coundehova-Kalegr'i'nin Avrupa Parlamentosu Birliği önemli rol oynamıştır (Yıldırım, 2014: 114). Pan-Avrupa projesi, Avrupa Konseyi'nin temelini oluştururken; Briand'ın projesi ise Robert Schumann önderliğinde kurulan AKÇT'nin temelini oluşturmuştur (Yıldırım, 2014: 117).

Bu gelişmeler doğrultusunda, Avrupalı ülkeler arasında işbirliğini geliştirmek, insan hakları, soykırım ve antidemokratik yönetimlere son vermek amacıyla 1949 yılında Avrupa Konseyi kurulmuştur. Türkiye, Batı ittifakları tarafından kurulan bu örgütün

kurucu üyesi olmuş ve aynı yıl kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (North Atlantic Treaty Organization- NATO) de üye olmak için başvurularda bulunmuştur (Erhan, 2002: 543). Ancak Türkiye'nin NATO'ya katılmak için yaptığı üç başvurunun da reddedilmesinin altında yatan neden ise uluslararası politikanın dinamik yapısının etkisiyle koşulların sürekli değişmesi ve bu durumun ABD'yi tedirgin etmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim bu dönemde Kore Savaşı, Sovyetlerin atom silahlarına sahip olduğuna ilişkin iddialar, Türkiye'de olası Sovyet işgalinin Avrupa ve Amerika'nın hem çıkarlarını hem de bekasını tehdit edecek olması gibi varsayımlar, Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde önemli faktörler olmuştur (Erhan, 2002: 548-549).

Söz konusu bu örgütlenmeler, Avrupa'nın yeni bir savaşı kaldıramayacağı için belirli ülkelerde değil, tüm Avrupa kıtasında bir ulus-devlet yapısının kurulması gerektiği konusunda atılmış adımlar olmuştur. Bu doğrultuda, Avrupalı ülkeler "Avrupa Entegrasyonu" oluşturma düşüncesi çerçevesinde bir araya gelerek her durumda birbirlerine destek olmayı amaçlamışlardır (Oran, 2002: 486).

Bu entegrasyona yönelik ilk adımlar, yüzyıllar boyunca Avrupa'daki savaşların merkezinde yer almış ve birbirleriyle sayısız savaş yapmış olan Almanya ve Fransa tarafından atılmış; ekonomilerini birleştirme kararı almışlardır. Dolayısıyla 1952 yılında Avrupa'yı oluşturan uluslar arasında daha yakın ilişkiler ve bir birlik oluşturmak (Kissenger, 2016: 102), ekonomik kalkınma için güçleri birleştirmek ve savaşın iki önemli metası olan kömür ve çeliğin; üretimi ve kullanımını kontrol altında tutmak amacıyla Fransa, Schuman Deklarasyonu'nu hazırlamış ve isteyen her Avrupa ülkesinin katılabileceğini belirtmiştir. Batı Almanya ve Fransa'nın ekonomisi ile karşılıklı bağımlılık içerisinde olan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg (Benelux) için söz konusu plana katılmak doğrudan bir gereklilik olmuştur. Diğer ülkeler ile güçleri birleştirme konusunda hemfikir olan altıncı ülke İtalya açısından bakıldığında ise, bu birliktelik yayılmakta olan komünist tehlikesine karşı garanti niteliğinde olmuştur (Gürsoy ve Onursal-Beşgöl, 2013: 22). Altı ülke ile oluşturulan bu örgütlenme, AKÇT adını almıştır.

Batı Bloğu'nu tercih eden Türkiye, Doğu Bloğu'na karşı ittifak oluşturmak amacıyla kurulan örgütlere katılarak bunu kanıtlamıştır. Ancak AKÇT'nin kurulduğu ilk yıllarda dönemin hükümeti, başvuru için herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Bunun nedenleri, Türk ekonomisinin savaşı kazanan ve kaybeden ülkelerin ekonomilerine denk olmaması ve başta kömür ve çelik olmak üzere sanayi ürünlerinin üretimi ve kullanımı

konusunda Topluluk ülkeleri ile kıyaslandığında yetersiz kalması ve hatta bu sektörde daha fazla kayıplar yaşaması ihtimali olmuştur (Çalış, 2016: 41).

Türkiye, Avrupa Konseyi ve OEEC'ye katılmasının ardından, dış politikasında yeni ve farklı bölgeleri kapsayan ittifaklar oluşturmuştur. 1953 yılında Yunanistan ve Yugoslavya ile Balkan Paktı (Uçarol, 2013: 1014) ve 1955 yılında da Irak, İran, Pakistan ve İngiltere ile Bağdat Paktı'nı (Ahmad, 2006: 160) oluşturmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin, NATO bünyesinde yer alması ve jeopolitik konumunun da etkisiyle bölgeler arasında dayanışma sağlamayı bir görev olarak üstlendiği öne sürülebilir.

Her ne kadar Türkiye, savaşın ardından NATO ve Avrupa Konseyi gibi Batı temelli oluşturulan örgütlere katılarak uluslararası arenada kendisini güvence altına almış ve oluşturduğu farklı örgütlenmelerle de uluslararası siyasetteki önemini vurgulamış olsa da; bu dönemde ekonomik açıdan hem içeride hem de dışarıda büyük sıkıntılar yaşamıştır. On yılı aşkın süredir herhangi bir savaşın olmamasına rağmen ordusunu güçlendirmek için yapmış olduğu harcamalar ve Avrupalı ülkelerin savaş sonrası tarım sektöründe gelişmeler yaşaması, Türk ekonomisini oldukça kötü etkilemiştir. Bundan dolayı, dışa bağımlı bir ekonomik anlayış benimsenmiş; dış ülkelere maddi destek talep edilmiştir. Ancak bu yardımlar da Türkiye'de ekonomik durumun iyileşmesine etki etmemiştir. Böylelikle aldığı borçları ödeyemeyen ve eski tekniklere bağlı tarım ürünleriyle üretime devam eden Türkiye, en önemli dış ticaret sektöründe kayıplar vermeye başlamış, 1958 yılında memorandum ilan etmek zorunda kalmış ve Türk Lirası, Dolar karşısında devalüe edilmiştir (Oran, 2002: 489-491).

AKÇT'nin faaliyette olduğu süre zarfında, gerek ülkeler arasında uyum gerekse ekonomik açıdan ilerlemeler görülmesi, çevre ülkelerin dikkatini çekmiştir. Kısa süre içerisinde altı ülke, aralarındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla, 1955 yılında Messina'da bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta, aralarındaki dayanışmayı tarım ürünleri başta olmak üzere ticari ilişkilerde de geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu doğrultuda, Belçikalı siyasetçi Paul-Henri Spaak tarafından bir komite oluşturulmuş ve bu komitede konferansta değerlendirilen tüm konular üzerine yoğunlaşmak ve gerekli politikaları yerine getirmek hedeflenmiştir. Ancak bu esnada uluslararası konjonktürde meydana gelen sorunlar (Süveyş Krizi, Macaristan'ın işgali ve Cezayir'in bağımsızlığı), Topluluk ülkelerinin bu konulara odaklanmasına engel olmuştur. Aradan geçen bir yılın

ardından, 1957 yılında, altı ülke arasında Roma Antlaşması imzalanmış ve akabinde AET kurulmuştur. Bu topluluğun oluşturulmasındaki esas etkenler, belirtildiği gibi üye ülkeler arasında tarım ve sanayi ürünlerinin ticaretinde gümrük vergisi ve kota kısıtlaması olmaması; herhangi bir Topluluk ülkesindeki ürün için diğer Topluluk ülkelerinin çiftçilerinin aynı ücreti vermesi gibi kararları içeren, Ortak Pazar oluşturmak hedeflenmiş; OTAP faaliyete geçirilmiştir (Gürsoy ve Onursal-Beşgül, 2013: 24-25).

Bu bilgiler ışığında, Türkiye’de tarım sorunu ve ekonomik sıkıntılar yaşanırken, AET’nin kurulması eşzamanlı gerçekleştiği için Türkiye, içinde bulunduğu ekonomik sorunlardan kurtulmak adına Topluluğu bir çıkış yolu olarak gördüğü söylenebilir. Roma Antlaşması’nı detaylı olarak ele alan ve Türkiye için ne denli bir etki yaratacağına dair değerlendirmelerin sonucunda Türkiye’nin Topluluğa katılması konusunda destekleyenler ve karşı çıkanlar olmuştur. Ülke içerisinde bu tartışmalar devam ederken, Yunanistan’ın Topluluğa katılmak için başvuru yapması, Türkiye’nin daha fazla zaman kaybetmeden başvuru yapmasına neden olmuştur. Ancak Topluluk ülkeleri, her ne kadar Türkiye’nin üyeliğine sıcak bakmasa da başvuruyu reddederek, Türkiye gibi Avrupa için önemli bir ülkenin Sovyetlere yönelmesinden endişe duyduğu için başvuruyu onayladığı söylenebilir.

2. İLK DÖNEM: ANKARA ANTLAŞMASI

Topluluğa başvurunun yapıldığı ve onaylandığı tarihten sonra, Türkiye ve AET arasında belirli zaman aralığında ortaklık görüşmeleri için toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantılarda, Türkiye ve AET arasında uyum sağlanması amaçlanmıştır. Ancak ortaklık ilişkilerinin başlamasından kısa bir süre sonra, Türkiye’de meydana gelen askeri darbe, ulus-devlet yapılanmasını teşvik eden AET tarafından ilişkilerin askıya alınmasına yol açmıştır.

Bu darbenin ardından, Türkiye’nin Topluluğa üyeliği zora girmiş ve Yunanistan ile AET arasındaki Atina Anlaşması bu esnada yürürlüğe girmiştir. Türk heyeti ise bu duruma istinaden Avrupa’ya karşı Sovyetler ile yakın ilişkiler kurmuştur. 1963 yılında, Türk heyetinin Sovyetleri ziyaret etmesi ve ekonomik görüşmeler yapmasının ardından, bir ay sonra, Türkiye ile AET arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Yerasimos, 2005: 285).

Türk heyetinin, anlaşmanın imzalanmasında ısrarcı olmasında siyasi ve ekonomik nedenler yer almıştır. Siyasi nedenler, Türkiye’nin Avrupalı ülke olarak değerlendirilmesi

ve Yunanistan'ın Topluluk içerisinde yalnız bırakılmaması olmuştur. Ekonomik nedenler ise, Türkiye'ye daha fazla yabancı sermaye aktarımının sağlanması, dış ticarete en önemli ortak olan Topluluk ile ilişkilerin kuvvetlendirilmesi ve son olarak, ihraç edilen ürünlerde herhangi bir gümrük veya kota kısıtlaması engelleri ile karşılaşmadan ticareti gerçekleştirmesi yer almıştır (Müftüler-Baç, 2001: 28-29).

Anlaşmanın imzalanması ile birlikte, Topluluk ve Türkiye arasındaki ilişkiler ortaklık statüsünde yürütülmüştür. Esasen Türkiye'ye tanınan bu statü, anlaşmanın 2. maddesinde de belirtildiği üzere, Türkiye'yi içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtarmak, kalkınmasını sağlamak ve vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirmek gibi imkânlar tanımıştır. AET'nin Türkiye'ye sunmuş olduğu bu olanaklar, Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olarak tanındığına da işaret etmiştir (Buzan ve Diez, 1999: 42).

Ortaklık ilişkilerinin üst düzeyde yürütülmesi ve her iki tarafın da karşılıklı yükümlülüklerinin belirlenmesi üç dönem kapsamında oluşmuştur. Bu dönemler:

- i. Hazırlık Dönemi: Bu dönemde, Türkiye'nin herhangi bir yükümlülüğü olmamakla birlikte; Topluluk, Türkiye'nin dış ticaretteki en önemli ihraç ürünleri olan kuru üzüm, kuru incir, fındık ve tütün gibi farklı sektörlerde olan ürünlere ilişkin gümrük indirimi yapmış ve 175 milyon para birimi tutarında mali yardım sağlamıştır (Reçber, 2004: 10).
- ii. Geçiş Dönemi: Hazırlık döneminde yapılan yardımların etkisiyle bir an önce Topluluk ile ilişkileri hızlandırmak isteyen Türkiye, hazırlık dönemi için belirlenen süre henüz bitmeden, 1967 yılında geçiş dönemini başlatmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Türkiye ekonomisinin mevcut durumunu değerlendiren AT uzmanları, ikinci dönem için görüşmelerin başlamasına yönelik olumlu yanıt vermiştir. Yaklaşık iki yıl süren görüşmelerin ardından Türkiye ile AT arasında, gümrük birliği oluşmasına yönelik Ankara Anlaşması'ndan daha kapsamlı oluşturulan Katma Protokol, 1970 yılında imzalanmış ve 1973 yılında yürürlüğe girmiştir (Reçber, 2004: 11-12).
- iii. Son Dönem: Bu dönemde ise Türkiye'nin nihai üyeliği; gümrük birliğinin tamamlanması, taraflar arasında ortak pazarın oluşturulması, ortak politikalara uyum sağlanması gibi Birliğin öne sürdüğü koşulların tamamının yerine getirilmesi durumunda kesinleşeceği belirtilmiştir (Dura, Atik ve Dumrul, 2015: 589).

3. KATMA PROTOKOL'DEN GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE

Katma Protokol'ün imzalanması ve yürürlüğe girmesi ile birlikte geçiş dönemi resmen başlamıştır. Tam üyelik için bir Ön Katılım Antlaşması (Preadhison) olarak tanımlanan bu protokol aracılığıyla, Türkiye'ye Topluluk tarafından gümrük vergisi indirimleri ve tek taraflı tavizler tanınmıştır. Ayrıca Katma Protokol ile Türkiye'nin dış ticarete uygulamış olduğu politikalar ile Topluluğun politikaları birbirine denk hale getirilmiş ve “stand still” kuralı çerçevesinde gümrük vergileri ve eş etkili önlemlerin artırılmaması konusunda taraflar arasında anlaşma sağlanmıştır (Bakkalcı, 2019: 274-275).

Malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını içeren ve 64 maddeden oluşan Katma Protokol ile taraflar arasında gümrük birliğinin oluşturulması hedeflenmiş; bu doğrultuda Türkiye'nin sanayi ürünlerine yapılan gümrük vergileri sıfırlanmış, belirli tarım ürünlerinin ithal edilebilmesi için olanaklar sağlanmış, miktar kısıtlamaları genişletilmiş ve gümrük oranlarında da azalmalar gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler esnasında, Katma Protokolle eşzamanlı olarak İkinci Mali Protokol imzalanmış ve Türkiye'ye 225 milyon para birimi tutarında finansal yardım sağlanmıştır (Çimen, 1996: 135).

Geçiş döneminin başlaması ile birlikte, Türkiye'nin Topluluğa karşı yükümlülükleri de belirgin bir şekilde öne çıkmaya başlamıştır. Öyle ki özellikle Türkiye'nin sanayi alanında rekabet düzeyi yüksek olan ürünlerinde gümrük indirimlerini sıfırlaması için 12 yıllık süre verilmiş; genç sanayi ürünlerinde yani rekabet gücü düşük olan ürünlerde ise gümrük vergilerinin sıfırlanması için 22 yıllık süre belirlenmiştir (Dura, Atik ve Dumrul, 2015: 573).

Türkiye'nin, 12 yıllık süre içerisinde gümrük vergilerini sıfırlaması için belirlenen sektörler ve ürünler; tekstil ve deri işleme sanayi ürünleri, asit sabun gibi kimyasallar hariç kimya sanayi ürünleri; ayakkabı, ambalaj, seramik, metal sanayi ürünlerinde yüzde 10'ar indirimlerle sıfırlaması uygun görülmüştür. 22 yıllık süre zarfında sıfırlanması için belirlenen sektörler ve ürünler ise gıda, tütün sanayisi ürünleri; kimya, seramik, petrol sanayi sektörleri; buzdolabı, çamaşır ve dokuma makineleri hariç makine sanayi ürünleridir (Günoğur, 2008: 47-49).

Türkiye, Katma Protokol'de belirlenen 12 ve 22 yıllık süreler içinde yükümlülüklerini tam olarak yerine getirememiştir. Bunun nedenleri, Ecevit

Hükümeti'nin 1978 yılında AT ile ilişkileri dondurma kararı alması ve 1980 yılında Türkiye'de meydana gelen askeri darbenin ardından Topluluğun ilişkileri askıya alması olmuştur. Yaşanan olayların ardından Topluluk, Türkiye'nin gümrük vergilerini sıfırlamaması ve gerekli yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda üyeliğinin gerçekleşmeyeceği yönünde uyarıda bulunmuştur (Tekeli ve İlkin, 2000: 185-186).

Komisyon'un uyarısından sonra Türkiye, 1987 yılında yapmış olduğu tam üyelik başvurusunu olumlu sonuçlandırmak amacıyla Ad-Hoc Komite toplantılarına katılmıştır. KP hükümlerinin de tartışıldığı bu toplantılarda, Türkiye'nin gümrük vergilerini sıfırlaması ve Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum sağlaması için bir takvim oluşturulması kararı alınmıştır. Komite toplantılarında ele alınan bir diğer konu ise Türkiye'nin, AT'nin ortak politikaları arasında yer alan Ortak Ticaret ve Rekabet Politikalarını da benimsemesi olmuştur. Toplantıların ardından Türkiye, 1988-1992 yılları arasında gümrük vergilerini ve kotaları sıfırlamıştır (Günoğur, 2008: 73-75).

4. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NDEN MÜZAKERE SÜRECİNE

AB'nin ortak pazarı, Türkiye için dış ticarete her zaman ithalat ve ihracatın yanı sıra dış yatırımlar açısından da ilgi çekici olmuştur. Bu doğrultuda, AB ve Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler, imzalanan KP ve Ankara Anlaşmaları temel alınarak, sanayi ürünlerini kapsayan aşamalı bir gümrük birliği süreci oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca bu ekonomik entegrasyonu tamamlamak için getirilen ek tedbirlerle, iki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin daha sağlıklı ilerlemesi adına birbirine yakınlaştırılması amaçlanmıştır (Kramer, 1996: 62).

Uzun süren bu girişimlerin yapıldığı esnada, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun reddedilmesi ve tarım ürünlerinin dış ticarete kullanılamaması durumları göz önüne alındığında AB, Türkiye ile ilişkilerin daha fazla zarar görmesini engellemek amacıyla, Türkiye için üyelik yolunda önemli bir adım olarak görülen GB'ni faaliyete geçirmeye yönelik kararlar almıştır. Her iki tarafın da girişimlerde bulunduğu bu dönemde, KP ve Ankara Anlaşmaları'nın hukuki bir yükümlülüğü olarak hazırlanan GB, Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri geliştirmekle kalmamış; aynı zamanda AB'nin koşulluluk ilkesinin de ikili ilişkiler üzerindeki etkisini öne çıkarmıştır. Bu koşulluluk ilkesi sadece ekonomik bütünleşmeyle değil, aynı zamanda demokratik bir siyasi ve sosyal yapının da varlığına dayandırılmıştır (Erdenir, 2013: 37).

GB sürecinde, AB'nin odağı Türkiye'deki mevcut antidemokratik ortama yoğunlaştığı için gümrük birliğinin içeriği ile ilgili tartışmaların yapıldığı Ortaklık Konseyi (OK) toplantılarında dahi siyasi sorunlar ön plana çıkarılmıştır. Bu dönemde öne çıkan siyasi sorunlar; politikacıların hapis cezası alması, anayasada kadın ve çocuk hakları hakkında yasaların yetersiz olması, 1980 darbesinden itibaren insan haklarına yönelik ihlallerin ve olağanüstü hal uygulamasının devam etmesi ve siyasi partilerin kapatılmasına yönelik kararların alınması, AB ile Türkiye arasındaki GB'nin tamamlanması için çözülmesi gereken esas etkenler olmuştur (Dura, 1996: 9).

Türkiye, KP'de gümrük ve kota indirimlerini 22 yıl içerisinde sıfırlama yükümlülüğünü tam olarak yerine getirmemiş olsa da 6 Mart 1995 tarihinde OK, iki taraf arasında gümrük birliğinin oluşturulmasına yönelik karar almıştır. Bu karar alınırken, Türkiye'nin ekonomik yapısına ek olarak Kürt, Ermeni ve Kıbrıs Sorunları ve insan hakları konularının, gümrük birliğinin tamamlanmasına engel teşkil etmediği; ancak Konsey'in denetimi altında olacağı belirtilmiştir (Erdenir, 2013: 38).

1/95 sayılı OK Kararı'nın alınmasının ardından, 11 Aralık 1995 tarihinde Birliğin alt birimlerinden olan Dış İlişkiler Komitesi toplanma kararı almıştır. Komite başkanlarının açık oylama yapılmasına yönelik kararının ardından, GB'nin oluşturulması için 42 “evet”, 13 “hayır” ve 4 “çekimser” olumlu karar alınmıştır. GB'ne yönelik ilk resmi adımın atılmasının ardından, Türkiye'nin GB'ye dâhil edilmesi için yapılan oylamada 344 “evet”, 149 “hayır” ve 36 “çekimser” oy kullanılmış; GB'nin 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmesi ve Türkiye'nin GB üyesi bir ülke olması kararlaştırılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2000: 505-513).

GB'nin taraflar arasında kesinleşmesinin ardından, 1997 yılının Temmuz ayında Komisyon, Gündem 2000 tebliğinde; AB Konseyi ise Aralık ayındaki Lüksemburg Zirvesi'nde, Gümrük Birliği'nin geliştirilmesi ve farklı alanları da kapsamaları konusunda karşılıklı girişimlerde bulunulması gerektiğini belirtmiştir (Komisyon Düzenli Raporu, 1998: 6).

Bu gelişmeler doğrultusunda, Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısında, özellikle insan hakları konusunda, antidemokratik faaliyetlerine devam etmesi, art arda gelen hükümetlerin AB'ye yönelik değişen tutumları ve yaşanan ekonomik krizler, genişleme sürecinde olan AB ile yakın ilişkilerin kurulmasını engellediği görülmektedir. ODA ve Batı Balkan ülkelerinin adım adım üyeliğe yaklaştığı bu dönemde, AB'nin elli yılı aşkın

süredir ortaklık ilişkilerini sürdürdüğü ve Orta Doğu’da yaşanan olaylar nedeniyle coğrafi konumu önemini korumaya devam eden Türkiye’ye, ilişkilerin kopmaması için 1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi’nde aday ülke statüsü verilmiştir. Türkiye’nin hem siyasi hem de ekonomik ve ticari yapısına etkisi olan Gümrük Birliği’nin 2000 yılına kadar Türkiye ve AB’nin dış ticaretine etkisi Tablo.1’de yer almaktadır.

Tablo 1. 1994-2000 Yılları Arasında Türkiye ve AB Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat
1994	8.269	10.279
1995	11.078	16.760
1996	11.548	23.138
1997	12.248	24.870
1998	13.498	24.075
1999	14.333	21.419
2000	14.352	26.388

Kaynak: TÜSİAD (2003) **Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği’nin Dış Ticaretimize Etkileri**, İstanbul, ss.77.

1994 yılındaki ekonomik kriz ve 1999 itibariyle kesinleşen adaylık statüsü baz alınarak oluşturulan tablo incelendiğinde, iki taraf arasındaki ekonomik entegrasyonun, belirtilen süre zarfı boyunca AB’ye olumlu etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim 1996 yılından itibaren Türkiye’nin AB ülkelerine ihracatı artmasına rağmen ithalat verileri bazı dönemlerde ihracat gelirlerinin iki katına çıkmıştır. Bu durumun nedeni, GB’nin ticareti serbestleştirmesinin yanı sıra Türk sanayi malları için rekabetçi bir ortam oluşturması ve bunun da ürünlerdeki verimliliği ve üretimi doğrudan etkilemesi olmuştur. Ayrıca bağımsız dış ticaret politikasından vazgeçen ve ihracata yönelik desteği kaybeden Türkiye’nin dış ticarete olan bağımlılığı artmış, bu da ithalatın ihracat ile karşılaştırıldığında daha fazla artmasına yol açmıştır (Kalaycı ve Artan, 2015:3). Bu bilgiler, Türkiye’nin henüz AB üyesi olmadığı halde AB için önemli bir dış ticaret ortağı ve pazar ülkesi olduğunu öne çıkarmaktadır.

4.1. Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi

1 Ocak 1996 tarihinden itibaren yürürlükte olan GB'nin, hem AB hem de Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısı üzerinde etkileri olmuştur. Ancak gerek iki taraf arasında gerekse uluslararası konjonktürde meydana gelen sorunlar, gümrük birliğinin geleceğine ilişkin bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar, Türkiye'nin müzakere sürecinde değerlendirilen gümrük birliği ile ilgili müzakere başlıklarının açılması için herhangi bir girişimde bulunmaması ve Güney Kıbrıs menşeli gemi ve uçakların, Türk liman ve sahasına alınmamasına yönelik aldığı karar ile ilk sinyallerini vermiştir. Daha sonra, 2013 yılında AB ile ABD arasında serbest ticaret ortamının oluşturulmasını öngören Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO) görüşmelerinin gündeme gelmesiyle birlikte tartışmalar alevlenmiştir. Ayrıca, Türkiye ile AB arasındaki GB'nin, değişen koşullar nedeniyle imzalandığı tarihten itibaren aynı kurallar çerçevesinde devam etmesi, gümrük birliğinin güncellenmesi ve iki taraf arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra siyasi ilişkilerin de kuvvetlendirilmesi amacını taşımıştır. Ancak bu tartışmaların devam ettiği esnada, Türkiye'de yaşanan darbe, ülkenin tek güç altında yönetilmesini onaylayan referandumun yapılması, Güney Kıbrıs münhasır ekonomik bölgesini ihlal eden sismik faaliyetler ve göç meselesi gibi sorunlar, GB'nin güncellenmesine ilişkin gelişmelerin önüne set çekmiştir (Nas, 2020a).

Son dönemde, gümrük birliğinin modernizasyonu ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Öyle ki Komisyon'un 13 Mart 2019 tarihinde aldığı kararda AP, gümrük birliğinin kapsamını tarım, hizmetler ve kamu alımları gibi alanları da kapsayacak şekilde genişletme niyetini ve güncelleme fikrinin iki taraf arasındaki güçlü bağları daha da kuvvetlendireceğini ifade etmiştir. Ancak bu dönemde, Türkiye'nin 2019 yılında Suriye'deki askeri harekâtları, Yunan ve Güney Kıbrıslı yetkililerin Türkiye'nin imzaladığı ticaret anlaşmasındaki sorumluluklarını yerine getirmediği, hatta ihlal ettiği yönündeki ısrarları ile birleşince gümrük birliğinin tamamen askıya alınmasına dair tartışmalar gündeme gelmiştir. Türkiye'de devam eden insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ihlalleri nedeniyle 2014-2020 dönemi için Türkiye'ye yönelik IPA yardımlarının bir önceki döneme kıyasla azaltılmasına karar verilmiştir. Bu kararı teyit eden komşuluk politikası ve Genişleme Müzakerelerinden Sorumlu Komisyon Üyesi Oliver Varhelyi, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne gereken önemi vermediği için Türkiye'nin 2021-2027 dönemi için IPA yardımı almaması gerektiği belirtilmiştir.

(Stanicek, 2020: 6-7). Bu durum, gümrük birliğinin güncellenmesi ile ilgili tartişmaların da erteleneceğini  ne çıkarmaktadır.

5. Türkiye-Avrupa Birliği Müzakere Süreci

GB'nin yürürlüğe girmesi ve Türkiye'nin AB'ye resmi adaylığının kesinleşmesinin ardından, 2004 yılı itibariyle ikili ilişkiler farklı bir boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır. Aynı yılın sonlarına doğru düzenlenen Brüksel Zirvesi'nde katılım müzakerelerine başlama kararı alınmasının ardından, 2005 yılında Türkiye ile AB arasında uzun soluklu bir müzakere süreci başlamıştır. Bu kararın alınmasında ve ilişkilerin üst seviyeye ulaşmasında, Türkiye'deki farklı hükümetlerin ortak dış politika görevi, "AB'ye üyeliğin kesinleşmesi" olmuş; Katılım Ortaklığı Belgesi ve İlerleme Raporları'nda belirtilen alanlarda yapılan reformlar ve 2001 ve 2004 tarihli Anayasa değişiklikleri ile getirilen önemli yenilikler, Türkiye'nin tam üyelik için gerekli olan Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğinin de garantisi olmuştur. Böylelikle 2005 yılında, Türkiye ile AB arasında katılım müzakereleri resmen başlamış ve nihai hedef olan tam üyeliğin gerçekleşmesi için son aşamaya gelinmiştir ( zer, 2009: 97-98).

Bu aşamada, AB'ye  ye olmanın neler gerektirdiğine dair kriterler  ne çıkmaktadır. Özellikle her aday ülkenin siyasi ve sosyo-ekonomik yapısının değerlendirilmesi, Birlik mevzuatının benimsenmesine ilişkin girişimlerin, belirlenen 35 fasıl çerçevesinde incelenmesine karar verildiği Müzakere  er eve Belgesi (M B) hazırlanmıştır. Tüm aday ülkeler için hazırlanan bu belgede nihai hedef, tam  yeliktir. Dolayısıyla M B, Birliğe katılmaya hazırlanan aday ülkelerin demokratik bir yapıya sahip olmasını da koşul olarak yeniden vurgulamıştır. AB'nin 2004 yılında geniş kapsamlı genişlemesini tamamladıktan sonra, edindiği deneyimlerden dolayı Türkiye ve Hırvatistan için ayrı bir müzakere fasılları listesi oluşturmuştur. Daha  nceki genişleme dalgalarında 31 başlıktan ibaret olan fasıllar listesi, iki ülke için 35 ayrı konu başlığı kapsamında değerlendirilmiştir ( KV, t.y.).

Müzakere sürecinde ilk adım, belirlenen fasılların detaylı olarak ele alındığı tarama süreci ile atılmakta, ardından her faslın bağımsız olarak değerlendirildiği müzakereler başlamaktadır. Her bir müzakere faslının tarama süreci, iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, Komisyon sürece dair ayrıntılı bir açıklama yapmaktadır. Diğer aşamada ise AB bünyesinde görev alan Türkiye'deki uzmanların, Türkiye hakkında yaptıkları durum değerlendirmesi ve açıklamaları yer almaktadır. Yapılan

değerlendirmeler sonucunda, Türkiye'nin AB müktesebatına uygunluğuna dair onay verilmesi durumunda Türkiye'nin kesin katılmasını onaylamak için Komisyon, tarama raporu hazırlamakla görevlidir (Sayın, 2016: 54).

Bakanlar, Baş müzakereciler ya da uzmanlar düzeyinde yapılan müzakerelerde taraflar tam üyeliğe katılım sürecinde, yol haritası olarak “Müzakere Pozisyonları” hazırlamakla yükümlüdür. Hazırlanan pozisyonları, AB Komisyonu değerlendirme; Konsey ise oy birliğiyle sonuçlandırma yetkisine sahiptir. Ayrıca, aday ülkelerin AB'den talep ettiği derogasyonlar (istisnalar) bu süreçte gerçekleşmektedir. Türkiye ile ilgili derogasyona örnek olarak, GB görüşmeleri esnasında ekonomik veya yapısal sorunlardan dolayı ikinci el taşıtların ithal edilmesinin yasaklanması verilebilir (Bakkalcı, 2019: 336-338).

Üyeliğin ne zaman sonuçlanacağına dair net bir tarihin belirtilmediği müzakerelerin sonuçları, Konsey'in oybirliği ile onayına tabi tutulmaktadır. Taraflar arasında müzakere edilen herhangi bir fasıl, yetkililer tarafından gerekli görülmesi durumunda “geçici olarak” kapatılmaktadır. Ancak aday ülkenin fasıllara ilişkin sorumluluklarını yerine getirmemesi halinde, katılım müzakerelerinin son aşamasında dahi ilgili fasıl yeniden değerlendirilmektedir. Müzakere süreci sorunsuz geçse bile aday ülkenin tam üyeliği, AB ülkelerinin onayına bağlanmaktadır. Nitekim Türkiye'nin AB'ye katılması konusunda Güney Kıbrıs, Yunanistan, Avusturya ve Fransa gibi ülkeler olumsuz bir yaklaşım benimsemiştir (Özer, 2009: 99-101).

Tablo.2'de yer alan 35 fasıldan, 2005-2015 yılları arasında yalnızca 16 tanesi görüşmelere açılmış; sadece bir tanesi (25. Fasıl Bilim ve Araştırma) geçici olarak kapatılmıştır. Bu fasıllar arasında 34. ve 35. Fasıllar, tüm fasılların açılıp, kapanmasından sonra görüşmelere açılacaktır. Bu fasılların sınıflandırılması aşağıda belirtildiği gibidir (AB Resmi Sitesi, 2022):

- i. Müzakerelerin kronolojik olarak açılma sırası; 25, 50, 18, 32, 21, 28, 6, 7, 4, 10, 16, 27, 12, 22, 17 ve 33. Fasıllar olmuştur.
- ii. Türkiye'nin Güney Kıbrıs'a uyguladığı kısıtlamalardan dolayı, Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi (GİDİK) tarafından askıya alınan fasıllar; 1, 3, 9, 11, 13, 14, 29, 30; benzer şekilde, Kıbrıs'ın tek taraflı olarak veto yetkisini kullandığı fasıllar ise; 2, 15, 23, 24, 26, 31. Fasıllardır.

- iii. Katılım müzakerelerinin başlamasından bir yıl sonra toplamda 33 fasıl tarama sürecinde gözden geçirilmesine rağmen, Konsey, sekiz faslın müzakerelere açılması için gerekli kriterleri Türkiye'ye bildirmemiştir. Bu fasıllar: 2, 13, 14, 15, 23, 24, 30 ve 31. Fasıllardır.
- iv. Komisyon aracılığıyla belgelendirilen ve Türkiye'nin yalnızca beş fasılda yedi kapanış kriterini yerine getirdiği fasıllar; 6, 20, 21, 28, 32. Fasıllar olmuştur.

Tablo 2. Katılım Müzakerelerinde Ele Alınan 35 Fasıl

1. Malların Serbest Dolaşımı	18. İstatistik
2. İşçilerin Serbest Dolaşımı	19. Sosyal Politika ve İstihdam
3. İşletme Hakkı ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı	20. Teşebbüs ve Sanayi Politikası
4. Sermayenin Serbest Dolaşımı	21. Trans-Avrupa Ağları
5. Kamu Alımları	22. Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
6. Şirketler Hukuku	23. Yargı ve Temel Haklar
7. Fikri Mülkiyet Hakları	24. Adalet, Özgürlük ve Güvenlik
8. Rekabet Politikası	25. Bilim ve Araştırma
9. Mali Hizmetler	26. Eğitim ve Kültür
10. Bilgi Toplumu ve Medya	27. Çevre
11. Tarım ve Zırai Kalkınma	28. Tüketici ve Sağlığın Korunması
12. Gıda Güvenliği, Hayvan ve Bitki Sağlığı Politikaları	29. Gümrük Birliği
13. Balıkçılık	30. Dış İlişkiler
14. Taşımacılık Politikası	31. Dış Politika, Güvenlik ve Savunma
15. Enerji	32. Mali Kontrol
16. Vergilendirme	33. Mali Konular ve Diğer Bütçe Konuları
17. Ekonomik ve Parasal Politikalar	34. Kurumlar
	35. Diğer Konular

Kaynak: AB Resmi Sitesi (2022) “Katılım Müzakereleri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı “Çevrimiçi” <https://www.ab.gov.tr/37.html> Erişim: 11/15/2022.

Katılım müzakerelerinin başlamasının ardından yukarıda belirtilen fasılların veto edilmesinin altında yatan etkenler ise, Türkiye'nin olası AB üyeliğinin, AB ülkelerindeki toplumsal güvenliğe bir tehdit olarak algılanmasının yanı sıra Türkiye'nin Müslüman kimliği nedeniyle AB kimliğinin zarar göreceği endişesi olmuştur. Dolayısıyla hem Türkiye'nin antidemokratik faaliyetlere devam etmesi hem de "Avrupa'nın ötekisi" olarak değerlendirilmesi, Türkiye'nin "imtiyazlı ortaklık" ve "genişleme yorgunluğu" kavramları ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur (MacMillan, 2010: 447-448). Yani Türkiye'nin sadece AB ülkeleri olan Güney Kıbrıs ve Yunanistan ile yaşamış olduğu sorunlardan dolayı değil, AB'nin Türkiye'yi kabul etmemesi için kendi gerekçelerinin de olduğu yorumu yapılabilir. Çünkü AB'nin, Türkiye ile aynı tarihte katılım müzakerelerine başlayan Hırvatistan'a karşı aynı yaklaşımı benimsemediği görülmektedir.

Bu gelişmelere rağmen Türkiye, AB tam üyeliğine bu denli yaklaşmışken geri adım atma niyetinde olmamıştır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin insan hakları ve hukukun üstünlüğüne yönelik iyileştirme girişimleri, 2005 yılından sonra da devam etmiştir. Bu girişimler arasında Türkiye için 2008 yılında üçüncü kez hazırlanan KOB'da, gayrimüslim azınlıklara Türkiye sınırları içinde vakıf/dernek kurma hakkının tanınması ve yeni Ceza Kanunu'nda Türk kimliğine ve devlet kurumlarına yönelik eleştirileri de kapsayan düzenlemeler yer almıştır. Ancak Komisyon'un raporlarında bu sorunlara ilişkin eleştiriler devam etmiş, Türkiye'de kadın hakları; Kürt, Alevi ve gayrimüslim azınlıkta olan bireylere haklarının tam olarak tanınmaması, hatta ibadet yerlerine yapılan kısıtlamalar ve aile içi şiddet gibi sorunlara çözüm bulunmaması, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde katılım sürecini etkileyen diğer önemli gelişmeler olmuştur (Hale, 2011: 327).

6. MÜZAKERE SÜRECİNDE SORUNLAR VE ALTERNATİFLER

Türkiye ile AB arasında 2005 yılında başlayan katılım müzakereleri, 2022 yılı itibariyle henüz tam anlamıyla sonuçlanmamıştır. Her iki taraftan kaynaklanan sorunlar ve Türkiye'nin, AB'ye olan güveninin azalmasının sonucu olarak farklı alternatifler arayışına girmesi, katılım sürecinde yükümlülüklerini yerine getirmemesine yol açmıştır. Katılım müzakerelerinin başlangıcından günümüze kadar Türkiye ile AB arasında; göç sorunu, vize muafiyeti, Güney Kıbrıs münhasır ekonomik bölgesini ihlal eden sondaj faaliyeti, insan haklarına yönelik ihlallerin devamlılığı ve Türkiye'nin genişleme

sürecinin dışında tutulması gibi sorunlar öne çıkmıştır. Hiç şüphesiz bu sorunlar, katılım müzakerelerinin duraklamasına ve dolayısıyla da Türkiye'nin tam üyelik yolunda olumlu sonuçlar elde edememesine yol açmıştır (Kollias, 2021: 3).

ODA ve Batı Balkan ülkelerinin Birliğe katılımı ve Türkiye'nin, AB genişleme stratejilerinin kapsamı dışında bırakılması; AB'nin, Türkiye'ye daha sıkı bir koşulluluk politikası uygulaması ve genişleme stratejisinde Türkiye'yi “yenilenmiş uzlaşının” bir parçası olarak değerlendirmesi, müzakerelerin seyrini olumsuz etkilemiştir (Phinnemore ve İçener, 2016: 456).

6.1. Pozitif Gündem Tartışmaları

Türkiye'nin, Birliğe üye olması için politika deklarasyonu olarak “Türkiye'nin Avrupa Birliği Stratejisi” hazırlanmıştır. Bu strateji doğrultusunda, 2012 yılında Komisyon, AP ve Türk raportörler aracılığıyla daha fazla faslın açılması ve müzakerelerin ivme kazanması için Pozitif Gündem oluşturulmuştur. Bu gündem kapsamında, Türkiye'nin hem iç politikada birtakım değişiklikler yapması hem de AB mevzuatının benimsenmesi için belirlenen alanlarda uyum sağlaması amaçlanmıştır (Phinnemore ve İçener, 2016: 447-449).

Hazırlandığı dönemde vize serbestisi, enerji, siyasi reformlar ve terörle mücadele gibi konuları kapsayan gündem, zamanla Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetleri ve göç gibi konuların da dâhil edilmesiyle alanı genişletilmiştir. Güncellenen Pozitif Gündem'de, Türkiye'nin Yunanistan ve Kıbrıs'ın karasularına yapmış olduğu egemenlik ihlallerine yönelik girişimlerinin durdurulmasına dair “koşul” yer alması ve sorunların yaşanmasında Türkiye'yi “baş suçlu” olarak nitelendirmesi, Türkiye'nin Pozitif Gündem'e temkinli yaklaşmasına yol açmıştır (Nas, 2020b).

Dışarıdan bakıldığında, Türkiye'nin üyelik ve üyelik dışı hedeflerinin bir bileşimi olarak hazırlanan bu stratejik diyalog, bir eylem gündemi oluşturmak amacıyla hazırlanmış; ancak gerçek anlamda bir uzlaş sağlanamamıştır. Çünkü bu diyalog, hem AB hem de Türkiye tarafındaki dar görüşlü veto oyuncuları ve siyasetçiler tarafından uzun süre retorik süslemelerle katılım sürecine dâhil edilmiş ve ikili ilişkilerde istenen ilerleme sağlanamamıştır (Walker, 2014: 31).

Bu sorunlara ek olarak, koşullu işbirliğine dayanan Pozitif Gündem, AP'nin belirlenen alanlarda nihai karar verme yetkisine sahip olmasına ve koşullar sunmaya devam etmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Pozitif Gündem'de belirtilen

yükümlülüklerini yerine getirmedeği takdirde, ne GB'nin güncellenmesi ne de Türkiye'ye yapılması planlanan finansal yardımlar gerçekleşecektir (Arısan-Eralp, 2021: 3-5). Bu durumun, AB dönüştürücü gücünün Türkiye üzerindeki sınırlarını da bir nevi belirleyen bir etken olduğu görülmektedir.

Birliğin önceki genişleme stratejilerine bakıldığında benzeri görülmeyen ve sadece Türkiye'ye karşı uygulanmasına karar verilen Pozitif Gündem'de, sekiz çalışma grubunun oluşturulmasına karar verilmiş; gündeme vize, demokratik girişimlerin devamlılığı, teröre karşı ortak politikalar ve enerji gibi konular da dâhil edilmiştir. Dolayısıyla bu gündem, Türkiye'nin AB ile sürdürdüğü katılım sürecinin yerini alması için değil, sürecin tamamlanması için hazırlanmıştır (Aktar, 2012:36-37).

Pozitif Gündem'in ikili ilişkileri canlandırmasında ve katılım müzakerelerinde ilerleme kat edilmesinde başarılı olamamasında, öne sürülen koşullar etkili olmuştur. Bu koşullar arasında en dikkat çekici olanı, Türkiye'nin Ege ve Akdeniz bölgelerindeki sorunları, Birliğin sunduğu teşviklerle AB lehine çözülmesi konusunda ısrarcı olması etkili olmuştur (Ateşoğlu-Güney, 2021).

Son olarak, Türkiye'nin iç politikada insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dair ihlallerine; dış politikada ise Kıbrıs ve Yunanistan'a yönelik tek taraflı ve yasadışı faaliyetlerine devam etmesi durumunda Birlik, AB Antlaşması'nın 29. ve ABİDA'nın 215. Maddelerini göz önüne alarak, "iyi ilişkiler" amacıyla hazırlanan Pozitif Gündem'i dikkate almadan, üyesi olan ülkelerin çıkarlarını korumak pahasına, Türkiye'ye birtakım yaptırımlar uygulanacağını öne sürmüştür. Bu yaptırımlar; başta diplomatik olmak üzere, ekonomik ve Birlik ülkelerine seyahati engellemek şeklinde sıralanmıştır (Nas, 2020b).

6.2. Göç Sorunu

2010 yılında Orta Doğu'da patlak veren Arap Baharı, başta Suriye olmak üzere diğer bölge ülkelerdeki vatandaşların ülkelerini terk etmek zorunda bırakmıştır. Bu durum, başta Türkiye olmak üzere birçok Avrupa ülkesini düzensiz göç konusunda endişelendirmiş ve 2011 yılından itibaren devam etmekte olan göçmen akını, Türkiye ile AB'yi yeniden karşı karşıya getirmiştir. Öyle ki Orta Doğu'daki savaş ortamından kaçan mültecilerin çoğunun sınır komşusu olan Türkiye'ye akın etmesi, Türk vatandaşlarının da AB ülkelerine vize almasını daha zor hale gelmiştir. Bu doğrultuda, bu sorunun önüne geçebilmek için Türkiye ile AB arasında vize serbestisi diyalogu gündeme gelmiş; 2013 yılında taraflar, Geri Kabul Anlaşması'nı imzalamıştır (Akşemsettinoglu, 2021: 211). Bu

anlaşmayla, başka ülke topraklarına düzensiz bir şekilde geçen üçüncü ülke vatandaşlarının ya da vatansız kişilerin tespit edilmesi ve güvenli şekilde ülkelerine geri gönderilmesi için etkili prosedürler oluşturmak amaçlanmıştır (Turhan, 2016: 472).

Göç başta olmak üzere, bu sorunla bağlantılı olarak sınır yönetimi, güvenlik, temel haklar ve kamu düzeni gibi alanları içeren 72 maddelik kabul anlaşması, 2014 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye, 2016 yılının ortasına gelindiğinde bu kriterlerden yedisi hariç diğer tüm kriterleri yerine getirmiş ve bu anlaşmanın da kapsamı, terörle mücadele, verileri koruma ve yolsuzlukla mücadele gibi konular dâhil edilerek genişletilmiştir (Akşemsettinoglu, 2021: 211).

Hem düzensiz göç sorununa ilişkin kalıcı bir çözüm hem de müzakerelerin hızlandırılmasına yönelik girişimlerde bulunan Türkiye ve AB, 2015 yılında Ortak Eylem Planı'nı faaliyete geçirme konusunda fikir birliği oluşturmuştur. Uzun zaman sonra iki müzakere faslının (17. Ekonomik ve Parasal Politikalar ve 33. Mali Konular ve Diğer Bütçesel Konular) açılmasına ve taraflar arasında ekonomi ve enerji alanlarında üst düzey diyalogların gerçekleştirilmesine olanak sağlayan bu eylem planı, 18 Mart 2016 tarihinde yürürlüğe girmiş ve "18 Mart Mutabakatı" olarak adlandırılmıştır (Turhan, 2016: 472-473).

Söz konusu bu mutabakat ile AB, Türkiye'ye dönüştürücü gücünün önemli modellerinden olan, "maddi teşvik" aracını kullanmıştır. Bu "teşvikler" dört madde ile sınırlandırılmıştır (Saatçioğlu, 2020: 174):

- i. 3 milyar Avro tutarında finansal yardım,
- ii. 2013 yılından itibaren ilerlemeyen müzakere sürecinde adımlar atılması,
- iii. İçeriğinde birtakım şartlar barındırsa da vize sorununun, 2016 yılının sonlarına doğru çözüme kavuşturulacağı,
- iv. Türkiye'nin, AB-Türkiye üst düzey zirvelerine yılda iki kez katılması.

2022 yılı itibarıyla Türkiye, dünya çapında en fazla mülteci barındıran ve masraflarını karşılamak için bütçe ayıran ülkelerden bir tanesidir. Bu nedenle, 18 Mart Mutabakatı, bu yıl da iki taraf arasındaki ilişkilerin ana çerçevesini oluşturmakta ve sıcak bir konu olan göç sorununa ilişkin karşılıklı temasların artmasına yol açmaktadır. Koronavirüsün de etkisiyle ekonomisinde derin etkilerle karşılaşan ülkelere olan Türkiye, AB'nin Mali Yardım Programı çerçevesinde yaklaşık 5 milyar Avro finansal destek temin etmiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda, iki taraf arasında sığınma ve göç

konusuna ilişkin önemli ilerlemeler elde edilmiş olsa da göçmenlerin kamu sağlığına erişim imkânlarının artırılması ve vize serbestisine yönelik AB mevzuatına uyumun sağlanması konusunda AB'nin ısrarları bu yıl da devam etmiştir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022).

Bu bilgiler ışığında Türkiye, jeopolitik konumundan dolayı Avrupa ülkelerinin düzensiz göçle karşı karşıya kalmamasında ve toplumsal düzenin devamlılığının sağlanmasında önemli bir rol oynamış olsa da, müzakerelerin mevcut durumuna bakıldığında, katılım müzakerelerinde ilerleme konusunda beklendiği gibi olumlu bir etkisi olmadığı öne çıkmaktadır.

6.3. Doğu Akdeniz Sorunu

2010 yılından itibaren Türkiye ile AB ülkeleri arasında önemli bir sorun olan Doğu Akdeniz sorunu, deniz altında hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesinin ardından öne çıkmıştır. Deniz yetki alanlarının paylaşımı konusunda tartışmalara neden olan bu soruna, gerek bölge ülkeleri gerekse Fransa gibi bölge dışında kalan ülkeler de soruna dâhil olmuş, Doğu Akdeniz'de askeri hareketlilik artmış; bu durum da NATO üyeleri arasında olası bir çatışmayı gündeme getirmiştir. Nitekim bu denli önemli bir enerji kaynağının tespit edilmesi, aktörler arasında işbirliğini öne çıkarması beklenirken, Türkiye'nin sismik faaliyetlerde bulunması ve geri adım atmaması, Güney Kıbrıs'ın da tek taraflı müdahaleleri bölgede kriz ortamının alevlenmesine neden olmuştur (Şahin, 2020: 1).

Bölgedeki bu sorun, yalnızca Türkiye ve AB üyesi olan Güney Kıbrıs ve Yunanistan arasında değil, Akdeniz'e kıyısı olan ve keşfedilen rezervin dağılım gösterdiği Mısır ve İsrail'i de kapsamıştır. Bu rezervler, Mısır'da Zohr; İsrail'de Leviathan ve Tamar; Nil Deltası ve Levant havzasına ek olarak Türkiye ile Güney Kıbrıs'ın münhasır ekonomik bölgesi olarak belirlenen Afrodit bölgelerinde dağılım göstermiştir (Yıldırım-Mat ve diğerleri, 2021: 1074).

Geniş bir coğrafyaya yayılan bu sorunun çözülmemesinde önemli bir etken ise bölgede çıkarları kesişen ülkelerden birkaçının 1982 yılında ülkelerin kara sularını ve münhasır ekonomik bölgelerini, kısacası egemenlik haklarını koruma altına alan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)'ne taraf olmaması olmuştur. Söz gelimi; Türkiye, İsrail ve Suriye bu sözleşmeye taraf değilken; Mısır, Lübnan, Yunanistan ve Güney Kıbrıs ise taraf olan ülkelerdir (Ünver-Noi,2019:13). Hatta AB

üyeyi olan Güney Kıbrıs ve Yunanistan'ın, Türkiye'ye karşı üstünlük sağlamak adına AB üyeliği avantajını öne sürerek, bu sorunun çözülmesini tam üyelik yolunda Türkiye'nin karşısına bir koşul olarak sunması da ilişkilerin seyrini olumsuz etkileyen diğer bir faktör olmuştur (Akcan, 2022: 8). Türkiye'nin, Güney Kıbrıs münhasır ekonomik bölgesinin ihlalini bir nevi meşrulaştıran Navigational Telex (NAVTEX) ilanının ardından AB, Güney Kıbrıs ve Yunanistan'ın girişimlerine daha fazla destek vermiş ve Türkiye'yi bu sorunda yalnızlaştırmayı amaçlamıştır (Akcan, 2022: 12-13).

AB'nin bu soruna karşı yaklaşımı, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ı desteklediğine dair politikalarının belirgin bir şekilde ön plana çıkmaması ve Türkiye ile ilişkilerin bozulmasını istemediği için "sınır uyuşmazlıklarını" öne sürerek bu soruna doğrudan müdahale etmiş ve birtakım çözümler üzerine yoğunlaşmıştır (Aksu, 2013: 161). Ortak bir deniz alanı yaratma amacıyla olan AB, bu sorunu yargı yoluyla çözmeyi amaçlamıştır. Ayrıca AB; sınırları kapsamında yer alan deniz alanlarında herhangi bir sorun yaşandığı takdirde; spesifik kurallar ve planlanan işbirliğini faaliyete geçirmek, Birlik ülkelerinin ulusal sorunlarını Birlik kuralları çerçevesinde değerlendirmek ve mevcut soruna ilişkin düzenlemeler yapılması için mali yardımlar sağlamak gibi girişimlerde bulunmuştur (Aksu, 2013: 164-165).

Türkiye'nin sondaj faaliyetlerinden geri adım atmaması, AB ile arasındaki ilişkiyi oldukça olumsuz etkilemiş; müzakerelerde ilerlemeler kaydedilmezken, Türkiye'ye de yaptırımların uygulanacağı belirtilmiştir. Türkiye'nin girişimlerinin "kabul edilemez" olduğunu vurgulayan AB Bakanlar Konseyi, birtakım yaptırımlar duyurmuştur. Bu yaptırımlar; Türk heyeti ile yapılan üst düzey görüşmeleri ve "Kapsamlı Havacılık Anlaşması" konusunda yapılan müzakereleri askıya almak, Türkiye'ye sağlanan finansal desteğin miktarında azaltmaya gitmek, seyahat kısıtlaması ve kişi ve kurumlara ait maddi malvarlıklarını dondurmak olarak belirtilmiştir (Yıldırım-Mat ve diğerleri, 2021: 1081-1082).

2022 yılı itibariyle, Doğu Akdeniz sorunu taraflar arasında tartışılmaya devam etmektedir. Son iki yıl içerisinde düzenlenen AB Zirvelerinde, Türkiye'nin Birlik üyesi ülkelerin egemenliğini ihlal etmemesi ve Doğu Akdeniz bölgesinde devam etmekte olan sondaj faaliyetlerinin barışçıl yollarla uzlaşmaya varılmasına dair uyarılar yer almıştır. Bu zirvelerde ayrıca, Türkiye'ye öne sürülen koşulların "kademeli, orantılı ve geri çevrilebilir" bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Avrupa Birliği

Türkiye Delegasyonu, 2022). Böylelikle Güney Kıbrıs ve Yunanistan tarafından askıya alınmakta olan fasılların da açılıp kapanması ve müzakerelerin ivme kazanması hedeflendiği öne sürülebilir.

6.4. Avro Krizi

Avrupa ülkelerini derinden etkileyen Avro krizi, 2000’li yılların başında ABD’de geleceğe dair iyimser politikalar doğrultusunda ve faizlerin düşürülmesi sonucunda, teknoloji sektöründe meydana gelen sorunlar ile ilk sinyallerini vermiştir. Kriz, Avrupa ülkelerine yayılmadan önce, Avrupa’da bir refah ortamı hâkimdi. Ancak 1999 yılında AB ülkelerinin Avro’yu tek para birimi olarak kullanmaya başlaması, ülkelerde faizlerin de düşmesine yol açmıştır. Düşen faizler, vatandaşların konut alma ihtiyacını doğurmuş, bu durum da bankaların daha fazla kredi vererek zarar görmesine ve nihayetinde devletin müdahalesine yol açmıştır. Devlet hazinesinde meydana gelen bu ödenek sorunu, 2008 küresel ekonomik krizin de etkisiyle ekonomik gelişmişlik düzeyi az olan ülkelerin diğer devletlerden borç almasına neden olmuş ve kriz, zirve noktasına ulaşmıştır (Ulusoy ve Ela, 2014: 87-89).

Avrupa entegrasyonunun gelişme sürecinde meydana gelen ve AB ülkelerinin ekonomilerini derinden etkileyen Avro krizi, AB vatandaşlarının yaşam koşullarını olumsuz etkilediğinden, Birlik ülkeleri krizin sonuçlarını hafifletmek için vergileri artırmış, emekli maaşlarında kesintiye gitmiş ve kamu harcamalarını azaltmıştır. Kemer sıkma politikaları kapsamında yapılan bu girişimler, Birlik ülkelerinde hem kitlesel protestoların artmasına hem de vatandaşların Birliğe karşı şüphelerinin artmasına yol açmıştır (Schimmelfennig, 2014: 322-323).

Avro krizinin, AB’nin siyasallaşması konusunda da olumsuz etkileri olmuştur. Nitekim krizden en çok zarar gören İtalya, Yunanistan, Hollanda ve Estonya gibi ülkelerde, kriz süreci iyi yönetilmediği için hükümet değişiklikleri gözlenmiştir. Meydana gelen bu olumsuz sonuçlar, Avrupa entegrasyonunda ilk kez karar alma süreçlerinde tıkanmalara, entegrasyonun derinleşmesinde ve genişlemesinde duraklamalara ve fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Bu nedenle bu kriz, “post-fonksiyonel bir kriz” olarak nitelendirilmiştir (Schimmelfennig, 2014: 323).

Krizin uzun süre Avrupa coğrafyasında kalıcı etkiler bırakmasında, alınan önlemlerin krizi çözmek için yeterli olmaması ve Avro bölgesi ülkelerde ekonomik gelişme ile siyasi bütünleşmenin eşzamanlı olarak gerçekleşmemiş olması etkili olmuştur.

Kısacası Birlik ülkeleri, ekonomik kriz nedeniyle entegrasyonu derinleştirme sürecine girmiştir. Ancak ulus-devletlerin, bu denli ciddi bir krize hazırlıksız yakalanması ve etkili politikalar oluşturamaması, krize yönelik etkili bir sonuç elde edememesine yol açmıştır. Bu durum da Avro bölgesinde “ekonomik bütünleşme/siyasal parçalanmışlık paradoksunun” ortaya çıkmasına neden olmuştur (Öniş ve Kutlay, 2012: 8-9).

Birliğin bu krize karşı yaklaşımı, üç boyut çerçevesinde ele alınmıştır. Bu boyutlar (Hall, 2012: 364):

- i. Maastricht Antlaşması imzalanırken, taraf ülkelerin kriz dönemlerinde birbirlerini kurtarmak gibi bir yükümlülüğü olmamasına rağmen, Kuzey ve Güney Avrupa ülkeleri bu kriz sürecinde işbirliği içerisinde olmuşlardır. Söz gelimi, tahvil piyasalarının etkisiyle yüksek ekonomik refah düzeyine sahip olan ülkeler (Kuzey Avrupa ülkeleri), borç içerisinde olan ülkelere (Güney Avrupa ülkeleri) milyarlarca Avro tutarında kredi yardımı sağlamıştır. Ayrıca Birlik, krizden en çok etkilenen ülkeler arasında olan Yunanistan, İrlanda, İtalya, Portekiz ve İspanya’nın (GIIPS ülkeleri) oldukça sarsılan ekonomilerine destek olmak amacıyla Avrupa Finansal İstikrar Fonu’nu (European Financial Stability Fund- EFSF) kurmuştur. Kısa vadeli bir destek programı sağlayan bu fon, tam olarak yürürlüğe girmemiş ve sonrasında daha uzun vadeli destek sağlayan Avrupa İstikrar Mekanizmasına (European Stability Mechanism- ESM) dönüştürülmüştür.
- ii. APB’nin bütçe ile ilgili konularına ilişkin temel kurallar belirlenmesi için “mali uyum sözleşmesi” oluşturulmuştur. Ayrıca, krizin ciddi boyutlarda yaşandığı ülkelerde ise yatırım fonları sağlamak ve Avrupa’daki bankaların denetimi için bir sistem kurmak öngörülmüştür.
- iii. Krizin ağır sonuçlarının hafifletilmesi için yapılan yardımların uyum maliyetleri, GIIPS ülkeleri tarafından karşılanmıştır. Ayrıca Birlik, bu ülkelere de bütçe açıklarını Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile kıyaslandığında belirli bir oranda tutmalarını talep etmiştir. Örneğin; Yunanistan’ın %11, İrlanda’nın %9 ve Portekiz’in ise %6 olarak belirlenmiştir.

Birliğin Avro bölgesine yapmış olduğu reformlar, entegrasyonun mali açıdan gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu doğrultuda atılan ilk adım, Güney Avrupa ülkelerine uygulanan mevcut “katı kurtarma politikası” yerine kamu kredisi sağlayan kurum ve uygulamalar kurmak olmuştur. İkinci adım, Avrupa’da mali sistemin

denetleyicisi rolünde olan Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) krize müdahale ederek, yüksek ödemeleri olan ülkelerin 200 milyardan fazla tahvillerini üstlenmiş ve Avro bölgesi ülkelerinin kalkınması için sınırsız likidite desteği sağlamıştır (Schimmelfennig, 2014: 325-326). Böylelikle AMB'ye verilen bu yetki, Avro bölgesinde finansal hizmet sektörünün geliştirilmesini hedefleyen ve üye devletlerin mali denetim yetkisini elinden alan bir denetim sürecine geçiş yapılmıştır. Lamfalussy Süreci kapsamında yapılan bu denetim, küçük müdahalelerle krizin etkilerini nasıl daha aza indirilebileceğini denetlemeyi amaçlamıştır (Börzel ve Risse, 2018: 88).

Avrupa entegrasyon tarihinin en ciddi krizlerinden biri olan Avro krizi, Birliğin derinleşme dinamiğine ağırlık verdiği bu dönemde, dış politikasını ve Türkiye ile ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Nitekim Türkiye'nin en büyük dış ticaret partneri AB olduğu için ve Birlik ülkelerinin de borç içerisinde olmasından dolayı; Türkiye'de iç talebe olan bağımlılık artış göstermiş, cari açıklar dış ülkelere alınan borçlar ile kapatılmış, istihdam ve dış ticaret verilerinde daralmalar yaşanmış, Birlik ülkelerine yapılan ihracattan elde edilen gelirlerde azalmalar meydana gelmiş ve bunun sonucunda Türkiye, alternatif olarak Orta Doğu ve Afrika ülkelerine ihracatını artırmıştır (Ulusoy ve Ela, 2014: 111-112).

Uzun vadede 2008 krizinin etkilerini hafifleten AB, koronavirüs salgının patlak vermesinin ardından ekonomide yeniden krizle karşılaşmıştır. Yaşanan krizlerin ardından ekonomide istikrarlı bir gelişme gösteremeyen AB ve Avro bölgesi ülkeleri, 2022 yılında meydana gelen Rusya-Ukrayna savaşının ardından yeniden ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır. Savaş nedeniyle çoğu Avrupa ülkesinin Rusya'ya yaptırımlar uygulaması ve Rusya'nın da Avrupa'ya enerji tedarikini azaltması, Avro bölgesinde ve AB ülkelerinde, enflasyonun hızla yükselmesine ve alım gücünün önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır (Temizer ve Şeker, 2022).

6.5. Schengen Sorunu

Topluluk ülkeleri arasında kişilerin serbest dolaşımına ilişkin 1985 yılında imzalanan Schengen Anlaşması, Topluluğa üye devletlerin sınırlarının korunması açısından önem taşımaktadır. İtalya hariç diğer beş Topluluk ülkesi tarafından yapılan bu girişim, anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında sınır denetlemesini ortadan kaldırmak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca anlaşmaya ortak kurallar, vizeler ve veri tabanı gibi konular da dâhil edilmiştir. 1990 yılına gelindiğinde, anlaşmanın uygulanmasına ilişkin esasları

belirlemek üzere Schengen Uygulama Konvansiyonu kurulmuştur. İlerleyen dönemlerde, çoğu AB ülkesi Schengen Anlaşması'na taraf olmuş ve bu anlaşma, 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması aracılığıyla AB hukukuna dâhil edilmiştir (Brouwer ve diğerleri, 2016: 20-21).

Schengen uygulaması, Birliğin siyasi entegrasyonun gelişmesinde ve AB ülkelerinin ulus-devlet yapısına sahip olmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle insan ticareti, yasa dışı yollarla AB ülkelere giren mülteciler ve uyuşturucu kaçakçılığı, görüşülen konular arasında yer almıştır. Bu sorunların ilerleyen dönemlerde boyutunun artması ve Schengen bölgesinde izinsiz olarak dolaşma yetkisine sahip olan mültecilerin artış göstermesi, devletlerin siyasi ve toplumsal yapısında tehlike oluşturacağından hareketle, Birlik ülkelerinde adli ve emniyet güçleri bir araya gelerek işbirliği içerisinde olmuştur (Erdoğan, 2021: 939-940). Bu doğrultuda, Birlik ülkeleri arasında yasa dışı faaliyetlerin çoğalmasını engellemek ve dış sınırları korumak amacıyla Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı'nı (European Border and Coast Guard Agency-FRONTEX) 2004 yılında kurmuştur (European Union, t.y.).

2000'li yılların başlamasıyla birlikte AB, yeni sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların başında ise günümüzde dahi tartışması devam eden Schengen krizi yer almaktadır. Orta Doğu'daki savaş ortamından dolayı kısa süre içerisinde kitlesel göç dalgalarıyla karşılaşan başta Akdeniz ülkeleri olmak üzere çoğu AB ülkesi, Schengen bölgesinin dış sınırlarını korumak konusunda başarılı bir ortak politika uygulayamamıştır. Tıpkı Avro krizinde olduğu gibi AB ülkelerinin bu krize de hazırlıksız yakalanması, milyonlarca mültecinin AB sınırlarına akın etmesine kolaylık sağlamıştır (Schimmelfennig, 2018: 976-977).

Dış kaynaklı bu sorun, kısa süre içerisinde Birlik ülkeleri arasında siyasi gerilimlere de yol açmıştır. Nitekim Orta Doğu'daki savaşın henüz ilk yılında Tunus, Mısır ve Libya gibi savaşın ciddi boyutlarda yaşandığı ülkelere kaçan yaklaşık 50 bin mülteci İtalya'ya giriş yapmıştır. İtalya hükümetinin gelen Tunuslu mültecilere altı ay oturma izni vermesi, mültecilere doğrudan diğer ülkelere izinsiz gidebilme fırsatı vermiştir. Bu durumdan endişe duyan Fransa, mültecileri sınırdan geçirmeyerek tepkisini gösterirken; Hollanda ise mültecilerin gelmeye devam etmesi durumunda sınır dışı edileceklerine karar vermiştir (Brouwer, 2016: 23-24). Fransa ve Hollanda'nın, savaş ortamından kaçıp güvenli bir yaşam alanı arayan mültecilere karşı bu yaklaşımı, Birliğin

aday ülkelere koşul olarak sunduğu ve taviz vermediği insan hakları ve sığınmacı politikaları konusundaki kararlılığıyla çeliştiğini göstermektedir.

Bu tartışmalar, aynı zamanda Birlik ülkeleri arasında asimetrik tercihlerin de belirgin bir şekilde ön plana çıktığını göstermiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki asıl sebep, mülteci akınına en az maruz kalan ve bu sorundan en çok mağdur olan ülkelerin ortak bir çözüm bulma konusunda anlaşamamaları olmuştur. Hatta bu krizden en az etkilenen Birlik ülkeleri, “ortak kötüye” karşı bir çözüm bulmak yerine, bu sorunu çözmeye çalışan ülkelerin politikalarını ve kurumsal reform girişimlerini de engellemeye çalışmıştır (Rittberger ve diğerleri, 2017: 3-4). Yaşanan bu durum, tıpkı Avro krizinde olduğu gibi entegrasyonun siyasallaşması konusunda engel teşkil ettiğini öne çıkarmıştır.

Savaş, Orta Doğu’da devam ederken, Avrupa coğrafyası da savaşın sonuçlarıyla uğraşmaya devam etmiştir. 2010 yılından itibaren devam eden göçmen akını, 2015 yılına gelindiğinde zirve noktasına ulaşmıştır. Çözülemeyen bu krize ilişkin AB ülkeleri “sorumluluğu paylaşma” amacıyla mülteci sorununa yönelik birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler (Börzel ve Risse, 2018: 90):

- i. Birlik ülkelerinin ve üçüncü ülkelerin, göç sorununu yönetme ve mültecilerin barınmaları konusunda çeşitli fonların sağlanması için maddi destek,
- ii. Vatansız kişilere, “uluslararası arenada korunmaya muhtaç kişiler için yeniden yerleştirme” politikasının uygulanması,
- iii. Mültecilerin en kolay ulaşabildikleri yerler arasında olan İtalya ve Yunanistan’da “sıcak noktalar” oluşturmaktır.

Alınan bu tedbirler, entegrasyonun krizi çözmesinde yeterli olmadığı için Birlik ülkeleri ulusal tedbirler almaya yönelmiştir. Bu duruma örnek olarak, Almanya’nın Türkiye ile “bir içeri, bir dışarı” politikası üzerinde uzlaşması (Börzel ve Risse, 2018: 91) ve Avusturya ile Slovenya’nın sınırlarına tel örgü çekmesi verilebilir (Oğurlu, 2019: 175).

Türkiye ile yapılan Göç Mutabakatı, AB’nin dış politikadaki liberal kimliğine dair şüphelerin artmasına yol açmıştır. Çünkü bu anlaşma detaylı olarak incelendiğinde illiberal, insan hakları ihlaline dayanan ve vatandaşların refah düzeyini olumsuz etkileyen içeriğe sahiptir. Bu sebeple, başta Uluslararası Af Örgütü olmak üzere bazı uluslararası kuruluşlar bu anlaşmayı eleştirmiştir. Ayrıca Türkiye’nin, katılım sürecini hızlandırmak için bir fırsat olarak gördüğü bu süreç, AB’nin meşgul olduğu diğer krizler de göz önüne alındığında beklenen sonucu vermemiştir (Icoz ve Martin, 2021: 95-96). Krizin

yarattığı etkiler hem Türkiye hem de AB kanadında derinleştikçe, taraflar arasında da sorunlar belirgin bir şekilde öne çıkmaya başlamıştır. Bu duruma örnek olarak, mutabakat kapsamında AB coğrafyasındaki mültecilerin bir kısmının Türkiye'ye gönderilmesi ve katılım sürecinde de ilerlemeler gözlemlenmemesi, Türkiye'nin anlaşmayı askıya alması ve mültecileri Yunanistan sınırına göndermesi tehdidi ile karşılık bulmuştur (Dimitriadi ve Kaya, 2021: 181-182).

Yakın tarihte uluslararası konjonktürde meydana gelen sorunlar dikkate alındığında, bu sorunlar Schengen bölgesini de derinden etkilediği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, 2020 yılında patlak veren pandemi; İtalya, Fransa ve Almanya gibi ülkeleri derinden etkilemiş ve Birlik ülkeleri, Schengen Anlaşması'na rağmen salgın dolayısıyla sınırlarını kapatmıştır. Ayrıca, 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, mültecilerin başta sınır komşusu Polonya olmak üzere diğer Birlik ülkelerine göç etmesine yol açmıştır. Bu savaş, Schengen ülkelerini Arap Baharı'nın ardından yaşanan göç dalgaları kadar derinden etkilemese de tedirgin ettiği görülmektedir.

6.6. Diğer Sorunlar

Doğu Akdeniz ve göç sorunlarının yanı sıra Türkiye ve AB arasında meydana gelen diğer sorunlar da, katılım müzakerelerinde duraklama yaşanmasına neden olmuştur. Bu sorunlar, kronolojik olarak aşağıda sıralandığı gibidir:

3 Ekim 2005 tarihinde, AB ile üyelik müzakerelerinin başlanmasına rağmen, Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik dönüşümünde ivme kaybı yaşanmıştır. Bu gerilemenin sebebi, AB ve Türkiye açısından meydana gelen sorunlardan kaynaklanmıştır. Bu dönemde AB kanadında öne çıkan sorun, 2004 ve 2007 yıllarında tamamlanan genişleme stratejisi ile Türkiye'nin başvurduğu tarihten daha sonra başvuran ülkelerin Birliğe katılması olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin üyelik girişimlerine “genişleme yorgunluğu” ve “hazmetme kapasitesi” kavramları ile karşılık veren Birlik, bu dönemde Avro krizinin de etkisiyle Türkiye gibi üyesi olmayan ülkelere yapısal uyum fonları sağlamak yerine, iç sorunlarıyla ilgilenmeye yoğunlaşmıştır (Ünal-Eriş ve Öner, 2013: 57). Böylece Türkiye, bu girişimler aracılığıyla dolaylı olarak genişleme stratejisinin dışında bırakılmıştır. Bu durum, 2007 yılında, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) yeniden genel seçimleri kazanmasının ardından, AB mevzuatına uyum doğrultusunda gerçekleştirilecek reformlarda durgunluk yaşanmasına yol açmış ve katılım müzakereleri başlamış olmasına rağmen ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Ünal-Eriş ve Öner, 2013: 60).

2008 yılında patlak veren Mortgage küresel ekonomik krizi de Türkiye ile AB arasında devam eden üyelik müzakerelerinde aksamalar yaşanmasına neden olmuştur. Krizin AB ülkelerinde kalıcı bir hasar bırakması nedeniyle 2010 yılından sonra bazı ülkeler iflas etme noktasına gelmiştir. AB bünyesinde yer alan ülkelerin yaşadığı bu ekonomik sorunlar, AB'nin de ekonomik kalkınmasını olumsuz etkilediği için Birlik, politika önceliklerinde değişime gitme kararı almıştır. Bu değişime giderken de Türkiye gibi ekonomik sorunlarla mücadele eden bir ülkeyi “hazmedebilmesi” kriz döneminde olanaksız olduğu için Türkiye'nin üyeliği AB'nin gündeminde yer almamıştır. Ayrıca bu sorun, AB'nin küresel sistemde “dönüştürücü güç” imajının zedelenmesine de yol açmıştır (Nas, 2015: 175).

2016 yılında yapılan askeri darbe girişimi, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemiştir. Darbenin ardından, demokratik bir yapının varlığına dikkat çeken AB, darbe girişimine beklenenin aksine oldukça tepkisiz kalmış, Türkiye'yi OHAL döneminde anayasa değişikliğine dair referandum yapmasından dolayı eleştirmiş ve Türkiye'nin bu süreci uzatarak antidemokratik faaliyetlere devam etmesinden dolayı müzakerelerin askıya alınmasına yönelik AP'de oylama yapılmasına karar vermiştir. AB'nin bu tutumuna karşılık olarak Türkiye, düzensiz göçe ilişkin imzalanan mülteci anlaşmasını feshedeceğini öne sürmüştür. Bu karşılıklı olumsuz etkileşim, Türkiye'nin AB'ye karşı güveninin sarsılmasına ve ilişkilerin “normatif modelden ziyade çıkar temelli bir ilişkiye” dönüşmesine neden olmuştur (Dursun-Özkanca, 2022: 746-747).

Tüm bu gelişmelere ek olarak, Türkiye'nin dış politikada çıkarları ve istekleri doğrultusunda uyguladığı politikalar, görüşmelere açılmayan müzakerelerin akıbetini daha da çıkmaza sürüklemiştir. Özellikle 2017-2021 yılları arasında; Türkiye ve AB'nin Suriye Sorunu ile ilgili anlaşmazlığı, Türkiye ve Libya arasında imzalanan deniz anlaşmasının Doğu Akdeniz Sorununu alevlendirmesi ve bölgede askeri çatışma yaşanma ihtimalini artırması, katılım sürecinin devamlılığı için çözülmesi gereken sorunlar olarak öne çıkarılmıştır (Dursun-Özkanca, 2022:749-750).

2005 yılında başlayan ve günümüzde de devam etmekte olan katılım müzakereleri esnasında yaşanan bu sorunlar üzerinde Ankara ve Brüksel'in uzlaşamaması ve AB'nin genişlemeden ziyade derinleşmeye yönelmesi, Türkiye'nin dış politikada yeni stratejik yollar arayışında olmasına yol açmıştır. Bu yollar arasında Türkiye'nin, Çin ve Rusya gibi her alanda güçlü olan ülkelerin yer aldığı Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) üye

olmak konusunda istekli görünmesi öne çıkmıştır (Kozma, 2019: 52). Türkiye'nin bu stratejiyle, uzayan tam üyelik görüşmelerinin sonuçlanmaması durumunda AB'ye, doğu kanadına yöneleceğine dair sinyaller vermeyi amaçladığı söylenebilir.

Türkiye'nin Batılı ülkelerle ilişkilerinde istediği sonuçları elde edememesi ve yaşanan sorunların sonucu olarak AB'ye karşı hayal kırıklığının oluşması, Orta Doğu'daki çıkarlarından dolayı Türkiye ile Rusya'yı zaman zaman bir araya getirmiş ve Türkiye'nin "Avrupalılaşma"dan tamamen soyutlanmadığı ancak "Avrasyacılığa" (Kubicek, 2022: 794-795) yönelmeye başladığına dair tartışmaları ortaya çıkmıştır.

7. TÜRKİYE'NİN ÜYELİĞİ KONUSUNDA ALTERNATİFLER

AB Anayasası oluşturma tartışmalarının ardından yaşanan gelişmeler, akabinde tamamlanan doğu genişlemesi ve uluslararası arenada meydana gelen sorunlar, AB'nin her başvuran ülkeyi kabul edecek kapasitesi olmadığını öne çıkarmıştır. Buradan hareketle, aralarında Türkiye'nin de yer aldığı, komşuluk politikası kapsamında ve tam üyelik yolunda olan; ilerleyen dönemlerde AB'ye katılması olası görünmeyen ya da zaten katılamayacak olan ülkelerle, AB periferisinde güvenli ve demokratik bir ortam yaratmak amacıyla bütünleşme alternatifleri oluşturulmuştur. Bu alternatifler, "Avrupa Ekonomik Alanı+", "Genişletilmiş Ortak Üyelik", "Küçük Üyelik", "Aşamalı Entegrasyon", "İmtiyazlı Ortaklık", "Avrupa Komşuluk Politikası" olmak üzere altı başlıkta sınırlandırılmıştır (Atılğan ve Klein, 2006: 8).

7.1. Avrupa Ekonomik Alanı Artı (European Economic Area Plus)

Tarihi 1960'lı yıllarda kurulan EFTA'ya dayanan ve taraflar arasında istikrarlı ve dengeli olacak şekilde, ticari ve ekonomik ilişkiler kurulmasını amaçlayan AEA Anlaşması, 1992 yılında Portekiz'in Porto şehrinde imzalanmış ve 1994 yılında yürürlüğe girmiştir (Cameron, 2005: 5).

Avrupa Ekonomik Alanı Artı modeli üzerine tartışmalar ise, 2004 yılındaki geniş çaplı genişlemeden sonra, Ukrayna ve Gürcistan'ın Birliğe katılma isteği sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak AB, Ukrayna gibi AB mevzuatına uyum sağlaması ve katılması olanaksız görülen ülkelerin AB ile ilişki kurmasını kolaylaştırmak adına yeni bir komşuluk politikasının oluşturulması yönünde karar almıştır (Karakaş, 2007: 38). Bu model çerçevesinde AB, ülkelerle yalnızca siyasi, ekonomik ve ticari alanlarda işbirliğini genişletmekte ancak üyelik havucunu sunmamaktadır (Atılğan ve Klein, 2006: 8-9). Elmar Brok tarafından hazırlanan rapora göre AB, bu alternatif bütünleşme modelinde

ülkelere finansal teşvikler ve kurumlarına uyum sağlanması konusunda avantajlar sunmaktadır (Karakaş, 2007: 38).

7.2. Genişletilmiş Ortak Üyelik (Extended Associated Membership)

AB ile bu model kapsamında ilişkiler yürüten ülkelerin, genişletilen AEA'ya katılımı söz konusu olmakta ve taraflar arasında ticari ve ekonomik başta olmak üzere kişilerin de serbest dolaşımına ilişkin işbirliğinin, birtakım sınırlamalarla güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Hazırlanan bu model, ülkelere karar alma yetkisi tanımazken, gözlemci statüsü ve karar alırken de danışma hakkı tanımaktadır. Ayrıca, Birliğe üye olmayan ülkeler, taraflar arasında kurumsal işbirliğini geliştirmek için AB kurumlarına personel gönderme haklarına sahiptir (Quaisser ve Wood, 2004: 50).

7.3. Küçük Üyelik (Junior Üyelik)

Alman Franz-Lothar Altmann tarafından Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Kosova'yı kapsayan Batı Balkan ülkelerinin katılımı için ortaya atılan bu üyelik alternatifi, bu ülkelerin AB mevzuatına uyumunu ve yakınlaşmasını vurgulamaktadır. “Geçici üyelik” olarak da adlandırılan bu model, ortak pazara erişimi daha mümkün kılmanın yanı sıra Birliğe katılması muhtemel ülkelerin istikrarlı bir yapıya sahip olması gerektiğini öne çıkarmaktadır. Ayrıca, Birliğe katılım için “bekleme süresinin” uzamaması nedeniyle aşamalı bir süreci içeren bu model çerçevesinde, AB üyeliği “öncelik” (a priori) bakımından mümkün görünmemekte, ancak kapsamlı reform sürecinde bir “teşvik” işlevi görmektedir (Atılğan ve Klein, 2006: 12).

7.4. Aşamalı Entegrasyon (Gradual Integration)

Aşamalı entegrasyon modeli, dinamik bir yapıya sahip olmasının yanı sıra zamansal, mekânsal ve içerik bakımından ayrı ayrı ele alınan bir yapıya sahip olmasından dolayı AB'nin temel antlaşmaları kapsamında kendine özgü (sui generis) bir bütünleşme yöntemi olmuştur (Karakaş, 2007:39). Üç aşamadan oluşan bu entegrasyon modelinde her aşama, bütünleşme derecesine göre belirlenmekle birlikte ilk aşama taraflar arasındaki en düşük seviyeyi ifade etmektedir. Diğer aşamalara geçiş yapılmadan önce, bir önceki aşamanın tam olarak yerine getirilmesi ve bir sonraki aşamanın da kriterlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu şekilde ülkeler, AB'ye üyelik yolunda demokratikleşmeye “teşvik” edilmektedir (Atılğan ve Klein, 2006: 11). Türkiye'nin AB standartları doğrultusunda demokratikleşmeye yönelik reformlar yapmaya teşvik edilmesi, bu duruma örnek gösterilebilir.

Son olarak, bu model, Türkiye'ye AB ile uzlaşma sağladığı ortak politika alanlarında karar alma yetkisi tanımaktadır. Ancak Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda AB kararlarının engellenmesine ilişkin endişeler, Türkiye'ye veto etme yetkisinin verilmemesine neden olmuştur. Ayrıca, diğer modellerden farklı olarak üyelik vaadi sunan bu entegrasyon modeli, son aşama tamamlanmış olsa bile sonrasında AB ülkelerinin de katılımı onaylaması gerekmektedir (Karakaş, 2007:40- 41).

7.5. İmtiyazlı Ortaklık (Privileged Partnership)

Türkiye ve AB ilişkilerinde tartışma konusu olan ve AB üyeliğine alternatif bir üyelik seçeneği olarak değerlendirilen “imtiyazlı ortaklık”, ilk olarak 2000 yılında Fransız devlet adamı Valery Giscard d'Estaing tarafından gündeme getirilmiştir (Akçay, 2016: 13). Kısa bir süre sonra, Avrupa'daki muhafazakâr siyasetçiler, 1999 Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsünü elde eden ve gerçekleştirdiği reformlar neticesinde katılım müzakerelerine başlayan Türkiye'nin Birliğe katılmasına olumlu yaklaşmamıştır. Özellikle Angela Merkel, Türkiye'nin üyeliğine ilişkin AB devlet ve hükümet başkanlarına “imtiyazlı ortaklık” konusunda lobi faaliyetlerine başlamıştır. Merkel'in bu faaliyetleri, Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmayan Avusturya ve Fransa'daki sağ görüşlü siyasetçiler tarafından da desteklenmiştir. Türkiye'nin din ağırlıklı politikaları ve söylemleri, Avrupalı ülkelerde Türkiye'nin AB'ye katılması durumunda “Avrupa'nın İslamlaşmasına” yol açacağı endişesini yaratmış; “imtiyazlı ortaklık”, Türkiye ile olası bir üyelik alternatifi olarak öne sürülmüştür (Saatçioğlu, 2013: 14-15).

“İmtiyazlı ortaklık” alternatifi misyonunun ne olduğuna dair net bilgiler belirtilmemiştir. Bunun nedeni, Türkiye'nin uzun yıllardır elde etmek istediği AB üyeliğinden vazgeçmesi için içeriğinin, üye ülkeler arasında fikir birliği yaparak kendi çıkarları doğrultusunda değiştirilmesi olmuştur. Böylece Türkiye'nin, katılım müzakerelerine başlamış olmasına rağmen tam üyelikten vazgeçeceği yönünde beklentiler oluşmuştur (Akçay, 2016: 15).

İmtiyazlı ortaklık modelinin Türkiye'nin karşısına çıkarılması, beklendiği gibi iki taraf arasındaki ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemiştir. Nitekim bu model, Türkiye'ye tam üyeliği değil; derinleştirilmiş ekonomik ve siyasi işbirliğini sunmuştur. Bu model kapsamında, GB'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Konsey toplantılarına katılan Türkiye'ye danışma hakkı verilmiş; ancak oy kullanabilme yetkisi tanınmamıştır. Böylelikle Türkiye, tam üyelik alternatifi olarak sunulan “imtiyazlı ortaklık” modelini,

ortaklık ilişkileri boyunca yapılan düzenlemelerin ihlaline yönelik bir girişim olarak değerlendirmiştir (Atılgan ve Klein, 2006: 13-14).

Tüm bu alternatif üyelik modelleri değerlendirildiğinde, Türkiye için en uygun modelin, aşamalı entegrasyon modeli olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri, Türkiye'nin aday ülke statüsünde olması ve diğer modellerin tam üyelik havucunu sunmamasıdır. 1999 yılından itibaren adaylık statüsünde olan Türkiye'nin diğer üyelik alternatiflerini seçmesi ise katılım müzakerelerinin resmen başarısız sonuçlanması durumunda gerçekleşecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜNÜN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. AVRUPALILAŞMA’NIN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Türkiye’de Avrupalılaşma’nın tarihi, 19. yüzyılın ilk yıllarına dayanmaktadır. Bu dönemden itibaren, Batılılaşma adı altında yapılan yenilikler, modernleşme ve laikleşme sürecinin bir parçası olarak görüldüğünden, AET ile ilişkilerin geliştirilmesi dış politikanın nihai hedeflerinden biri haline gelmiştir. 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile adaylık statüsünü elde eden Türkiye, hukukun üstünlüğüne ve anayasal değişikliklere önem vermiş; hazırlanan kapsamlı reform paketleri, mecliste onaylanmasının ardından yürürlüğe girmiştir. Bu durum, Türkiye’nin üyelik yolunda AB ülkelerindeki kamuoyunun desteğini kazanmasını sağlamıştır. Böylelikle, Türkiye’de Avrupalılaşma, ortaklık ilişkilerinin başlangıcından itibaren en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Kaya ve Marchetti, 2014: 159-160).

Türkiye’deki Avrupalılaşma hareketleri, Avrupa ülkelerindeki yeni yönetim yapılarının zorluklarını göğüslemek ve çevre ülkelerden gelen toplumsal baskıları yönlendirmek için gereken radikal; kurumsal, yasal ve siyasi reformları da beraberinde getirmiştir. Hatta eski dönemlerden farklı olarak, katılım müzakerelerinin başlamasının ardından, diğer aday ya da üye olan ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’deki Avrupalılaşma sürecinin ayırt edici özelliği, “kuralları, usulleri, uygulamaları, zihniyetleri ve yol gösterici yönetim ilkeleriyle” birlikte köklü bir demokrasinin tesis edilmesi olmuştur (Ulusoy, 2009: 377).

2000’li yıllardan itibaren, AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerde gergin atmosfer, yerini uzlaşma ortamına bırakmış; AB’nin aday ülkelere sunduğu Avrupalılaşma, esasen Türkiye’yi Avrupa yönetimindeki mevcut yapılarla karşılaştırılabilir, çok katmanlı yönetim mekanizmalarını kurmaya teşvik etmiştir. Böylelikle Türk devlet yapısında, temel ve düşünce yapılarındaki dönüşüm ihtiyacı, zaman içinde genel bir kanı haline gelmiştir (Ulusoy, 2009: 364).

Bu dönemde, Orta Doğu’ya ilişkin yaklaşımlar da Türkiye’nin AB entegrasyonu sürecinde önemli bir role sahip olmuştur. Nitekim Birlik, Türkiye’nin Kuzey Irak’ta yaşayan Kürtlere karşı ılımlı ve dostça bir yaklaşım benimsemesi durumunda, bir Avrupa

ülkesi olarak tanınacağı koşulunu öne çıkarmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, dış politikasında Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtlere karşı, “realist dışlayıcı” yerine “liberal entegrasyoncu” bir yaklaşım benimsemiştir. Dolayısıyla bu durum, taraflar arasında sorunlar yaşanmasına rağmen Türkiye’de Avrupalılaştırmanın devam ettiğine dair somut bir kanıt olmuştur (Oğuzlu, 2010: 657-658).

Türkiye adaylık statüsünü elde etmesine rağmen, AB ile katılım sürecini olumsuz etkileyen ciddi sorunlar yaşamıştır. Bu sorunlar, Türkiye’deki siyasi elitlerin Avrupalılaşmayı bir “meşrulaştırma aracı” olarak görmelerinden kaynaklanmıştır. Söz gelimi, 1999-2002 yılları arasında iktidarda olan koalisyon hükümeti (Anavatan Partisi-ANAP, Milliyetçi Hareket Partisi-MHP ve Demokratik Sol Parti-DSP), AB’nin Türk iç işlerine müdahale ettiği gerekçesiyle bazı alanlarda yapılması öngörülen reformlara karşı direnç göstermiştir. Koalisyon hükümetinin ardından, 2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümeti ise ilk yıllarda AB’ye karşı daha reformist bir politika anlayışı benimsemiş, bu yaklaşım Türkiye’nin ekonomik ve siyasi açıdan gelişmesine; hatta katılım müzakerelerinin başlamasına katkıda bulunmuştur. Ancak 2005 yılından itibaren, AB ile Türkiye arasındaki sorunların yanı sıra uluslararası alanda yaşanan sorunlar da Türkiye’nin Birliğe karşı yükümlülüklerini yerine getirmesinde aksamalara neden olmuştur (Börzel ve Soyaltın, 2012: 14-16).

Türk dış politikasında AB’ye tam üyelik yolunda yaşanan bu durum, Avrupalılaşma sürecinin, “uygunluk mantığı” çerçevesinde ele alındığını öne çıkarmıştır. Bu argümana göre aktörler, “belirli bir yapıda uygun, toplumsal olarak kabul edilmiş bir davranış neyin oluşturduğuna dair” ortak bir anlayış çerçevesinde hareket etmektedir (Terzi, 2012: 206).

Aday ülkelerin her birinde, Avrupalılaşma doğrultusunda dış politikalarında değişiklikler gözlemlenmiştir. Bu farklılığa en belirgin örnek, 2004 yılında AB üyesi olan ODA ülkeleri ve Türkiye’nin kıyaslanması verilebilir. Nitekim ODA ülkeleri, AB üyeliğinin çekiciliğinden dolayı ağır koşullar içeren antlaşmaları imzalamıştır. Türkiye’de ise bu durum tam tersi olmuştur. Çünkü hem siyasi partiler hem de kamuoyunun bazı kesimleri, AB’nin sunduğu koşulların Türkiye’nin siyasi çıkarlarına ters olduğu gerekçesiyle, AB üyeliğinin bir gereklilik olmadığı konusunda hemfikir olmuşlardır (Terzi, 2012: 208-209).

Bu bilgiyle paralel olarak, Türkiye'nin, Batı ile yaşadığı sorunlar nedeniyle dış politikada Orta Doğu ve Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurması, Avrupalılaşma'dan tam anlamıyla uzaklaştığını göstermese de alternatif entegrasyon arayışlarına girdiğini öne çıkarmıştır. “Eksen kayması” (shift of axis) olarak tanımlanan bu durum, AB'ye tam üyelik hedefleyen Türkiye'nin, Avrupalı kimliğinin yanı sıra İslami ve Asyalı kimliğini de öne çıkarmıştır (Rumelili, 2011: 241-242).

Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci, genel itibariyle üç döneme ayrılmaktadır: 1999-2004 yılları arası dönem, “ileri Avrupalılaşma”; 2005-2010 arası dönem, “seçici Avrupalılaşma” ve son olarak 2011-2014 arası dönem ise “Avrupasızlaşma” olarak kategorize edilmiştir. İlk dönemde Türkiye, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde insan hakları başta olmak üzere birçok alanda toplamda sekiz reform paketi hazırlamıştır (Yılmaz, 2016: 88-89). İlk iki uyum paketinde, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne ağırlık verilmiştir. Üçüncü pakette; idam cezasının (savaş suçlularının cezalandırılması istisnası hariç tutularak) kaldırılması ve Türkçe dışındaki dillere yayın yapma ve eğitim verme hakkı tanınmıştır. Dördüncü ve beşinci uyum paketlerinde; basın özgürlüğü, siyasi partilerin kapatılmasının önlenmesi ve işkenceye karşı taviz verilmemesine dair yasalar ele alınmıştır. Son olarak, geriye kalan diğer uyum paketlerinde ise; yönetimde söz sahibi olan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) sivilleştirilmesi, ifade özgürlüğünün genişletilmesi ve idam cezasının Türk Anayasası'ndan tamamen kaldırılması gibi kapsamlı reformlar faaliyete geçirilmiştir (Tocci, 2005: 73-74). Bu dönemde yapılan girişimler, Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi alanlarında gelişme hedefleyen bir ülke olmaya çalıştığını göstermektedir.

Avrupalılaşma'nın zirve noktasına ulaştığı birinci dönemde, Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerindeki etkisi, “dış teşvik modeli” ve “sosyal öğrenme modeli” çerçevesinde ele alınmıştır. Örneğin, “dış teşvik modeli” Türkiye üzerinde sınırlı bir etkiye sahipken; “sosyal öğrenme modeli” ise, dış politikada öngörülen değişikliklere ilişkin daha kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Çünkü bu model uygulanırken; değerler, normlar ve içselleştirilmiş kimlikler, aktörleri Avrupalılaşma'ya teşvik etmiştir (Terzi, 2012: 209).

İkinci dönem olan “seçici Avrupalılaşma” esnasında Türkiye, AB ile tam üyelik yolunda önemli bir adım atarak üyelik müzakerelerine başlamasına rağmen, AB ülkeleri Türkiye'ye tam üyelik dışında farklı üyelik alternatifleri sunmuştur. Ayrıca, Kopenhag Kriterleri ile ilgili olmayan konuların dâhil edilmesi ve AB ülkelerinin çıkarlarına

uymayan bazı durumların, Türkiye'nin çözmesi gereken sorunlar olarak gündeme getirilmesi, Türkiye'de Avrupalılaşma yolunda ivme kaybına yol açmıştır (Yılmaz, 2016: 87-88). Her ne kadar üçüncü dönem “Avrupasızlaşma” olarak adlandırılrsa da, Türkiye'nin Avrupalılaşma'ya ilişkin reform girişimleri bu dönemde de devam etmiştir. Yargı sisteminin AB mevzuatına uygun görülmemesi nedeniyle, Türkiye bu alanda yeni reformlar faaliyete geçirmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler arasında, 2013 yılında seçim sistemindeki %10 barajının düşürülmesi ve nefret suçlarına ilişkin cezai yaptırımları da içeren yeni yasa önerileri yer almıştır (Yılmaz, 2016: 94).

Bu dönemde, Türkiye'deki Avrupalılaşma süreci her iki tarafın da istediği şekilde ilerlememiş olsa da, bu süreçte birtakım önemli gelişmeler meydana gelmiştir. GB'nin kapsamının imalat sektörünün ötesine geçecek şekilde güncellenmesine dair tartışmalar, vize serbestisi için 2013 yılında hazırlanan kabul anlaşması ve 2016 yılında yürürlüğe giren mülteci anlaşması, Türkiye'de Avrupalılaşma yolunda öne çıkan gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin ardından, kamuoyunda tartışmalara neden olan yasaların anayasada yer alması, referanduma sunulması ve onaylanması, Başbakanın yetkilerinin Cumhurbaşkanına devredilmesi ile “tek adam” rejimine geçiş yapılması gibi Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan sorunlar, Türkiye'nin Avrupalılaşma'dan uzaklaştığına dair sinyaller de vermiştir. Ancak taraflar arasında inişli-çıkışlı devam eden ilişkiler 2019 yılında, dört yıldır toplanmayan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin toplanmasıyla yeniden canlanmıştır (Alpan, 2021: 123-124).

2. TÜRKİYE'DE SİYASİ KOŞULLULUĞUN ETKİLERİ

AB mevzuatına uyum doğrultusunda önemli bir diğer teşvik aracı ise siyasi koşulluluk mekanizmasıdır. Bu mekanizmanın kökeni, daha önce de değinildiği gibi 1960'lı yıllarda Topluluğa başvuran ülkelerin demokratik bir yapıda olması gerektiğine dair hazırlanan Birkelbach Raporu'na dayanmaktadır. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte değişen küresel yapı, Birliğin dış politikada birtakım değişimler ve dönüşümler yapmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, koşulluluk mekanizmasını daha disiplinli bir şekilde uygulamaya başlayan AB, uzun yıllardır ortaklık ilişkilerinin devam ettiği Türkiye'ye ve her bir aday ülkeye farklı koşullar öne sürmüştür (Kahraman, 2000: 1-3).

Ortaklık görüşmelerinde ilerleme kaydedildikçe, Birliğin Türkiye'ye uyguladığı koşulluluğun boyutu da artmıştır. Özellikle GB'nin taraflar arasında yürürlüğe girebilmesi için AB, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda birtakım

reformlar yapılmasına dair koşullar öne sürmüştür. Türkiye yükümlülüklerinin çoğunu yerine getirmiş olmasına rağmen, AB'nin tam üyelik konusunda henüz net bir yanıt vermemesi ve Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'yi genişleme stratejisinin dışında bırakması, koşulluluk stratejisinin önemli ölçüde etkisini kaybetmesine yol açmıştır. Ancak AB, Türkiye ile ilişkilerin daha kötüye gitmesini engellemek ve reformlarda devamlılığın sağlanması amacıyla, 1999 yılında Türkiye'yi aday ülke olarak tanımış ve üyesi olan ülkelerin çevresinde demokratik bir atmosfer oluşturmak amacıyla, ODA ülkelerine kıyasla daha fazla yardım programları sağlamıştır (Kubicek, 2011: 914).

“Maddi teşvik” kapsamında yapılan bu yardımlar, Türkiye'nin geniş çaplı reform sürecine girmesine ve AB tarafından her yıl hazırlanan İlerleme Raporları'nda da değinildiği üzere anayasada birtakım değişikliklerin yapılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, AB'nin Türkiye'ye yönelik koşulluluk aracı sadece Türkiye'nin iç yapısını dönüştürmek amacıyla değil, dış ilişkileri konusunda da etkili olmuştur. Örneğin; Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), İşkenceye Karşı Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme gibi uluslararası sözleşmelere taraf olmasına dair yükümlülükler, Türkiye'nin AB siyasi koşulluluğu doğrultusunda kayda değer bir mevzuat düzenlemelerine başladığının da somut bir göstergesi olmuştur (Külahçı, 2005: 398).

AB koşulluluğunun aday ülkeler üzerindeki dönüştürücü etkisi; adaylık statüsünün verildiği tarihten, katılım gerçekleştiği tarihe kadar geçen sürede uygulanan bir araçtır (Erdenir, 2012: 130). Dolayısıyla bu strateji, Türkiye'nin üyelik müzakereleri için net bir tarih alana kadar demokratik faaliyetlerde bulunmaya devam etmesi konusunda etkili bir teşvik aracı olmuştur.

Katılım müzakerelerinin başlamasının ardından Türkiye'ye farklı üyelik alternatifleri sunulmuş, katılım süreci esnasında Kıbrıs Sorunu'nun Güney Kıbrıs lehine çözülmesi nihai üyelik için koşul olarak öne sürülmüş ve AB ülkelerinin kamuoylarında yapılan Türkiye karşıtı propagandalar, Birliğin üyelik havucunu Türkiye'ye verme konusunda çekimser olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu durumlar, AB üyelik ödülünün inandırıcılığını kaybetmesine neden olmuştur (Kubicek, 2011: 922-923). Birlik tarafından öne sürülen yeni ve ağır koşullar, Türkiye'nin AB mevzuatına uyum esnasında siyasi maliyetini artırmış ve bu durum, Türkiye açısından “yüksek siyasi yansımalar”

yol açmıştır. Böylelikle siyasi koşulluluk ilkesinin bu şekilde uygulanması, Birliğin meritokratik doğasını olumsuz etkilemiştir (Usul, 2014: 295-296).

Genişleme yorgunluğu ve Birlik ülkeleri arasında resmi bir anayasanın oluşturulması konusunda yaşanan anlaşmazlıklar gibi varoluşsal krizler, AB'nin Türkiye ile katılım müzakerelerine odaklanamamasına yol açmıştır. Ayrıca, önceki genişleme dalgalarının aksine Türkiye ile müzakerelerin açık uçlu olmasına dair hükümlerin tekrarlanması, Kıbrıs için katılım stratejisinin oluşturulması ve aynı zamanda Türkiye için de çerçeve belgesinin hazırlanması Birliğin, Türkiye'ye karşı koşulluluk stratejisini "çifte standart" kapsamında uyguladığını öne çıkarmıştır (Akgül-Açıkmeşe, 2010: 145-146).

AK Parti hükümetinin 2007 yılında yapılan genel seçimleri önemli bir farkla yeniden kazanması ve AB'nin Türkiye'yi genişleme stratejisinin dışında tutması, AB siyasi koşulluluğunun Türkiye üzerindeki etkisinin zamanla azalmasına yol açmıştır. Aynı zamanda AB şüpheciliğinin de artmasına yol açan bu durum, Türkiye'nin, AB normlarından uzaklaşmasına ve katılım süreci esnasında fasılların açılması için çözmesi gereken sorunlar üzerine yoğunlaşmamasına yol açmıştır. Ayrıca iç ve dış faktörler de Türkiye'nin siyasi koşulluluğunun gerekliliklerine odaklanamamasına yol açmıştır. İç faktörlere bakıldığında, Türkiye'de demokratikleşmeye olan eğilim, iç ve dış politikada laiklikten uzak; dini değerlere bağlı politikaların artması sonucunda azalma gösterirken; Doğu Akdeniz sorununda gerilimin artması da Birliğin, 2019 yılında Türkiye ile tüm üst düzey diyalogları askıya alma kararı ile sonuçlanmıştır. Dış faktörler arasında ise; 2008 krizi nedeniyle, ekonomide ilginin Asya ülkelerine kayması, Orta Doğu'da devam eden ayaklanmalar nedeniyle bölgesel dinamiklerde yaşanan değişim ve Suriye'den Avrupa'ya doğru artmakta olan göçmen akını yer almıştır (Reiners ve Turhan, 2021: 407-408).

3. AB'NİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜNÜN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ALTERNATİF ETKİLERİ

AB bütünleşme sürecinin genişleme ve derinleşme olmak üzere iki yönlü yapısı, 1969 yılında düzenlenen Lahey Zirvesi'nde tanımlanmıştır. Birleşik Krallık, Norveç, İrlanda ve Danimarka ile katılım müzakerelerinin başlatılması, genişleme dinamiği ile açıklanırken; Avrupa Siyasi İşbirliği'nin (ASİ) kurulması ile birlikte Birliğin kurumsal yapısının geliştirilmesi, derinleşme dinamiği kapsamında ortaya çıkmaya başlamıştır. ASİ'nin hayata geçirilmesi, üye devletlerin siyasi bütünleşmeye olan bağlılıklarını göstermesi açısından da önemli bir adım olmuştur. Söz konusu bu gelişmeler, Avrupa

entegrasyonunda derinleşme ve genişleme kavramlarının başlangıcını oluşturmuş; her genişleme dönemini bir derinleşme dönemi izlemiştir (Akşemsettinoglu, 2011: 5). Kısacası AB, genişledikçe derinleşmiştir.

AB entegrasyonunun önemli dinamikleri olan genişleme ve derinleşmenin birbirleri üzerinde etkileri olduğu gözlenmiştir. Örneğin, eğer Birliğe yeni katılan ülke Birlik içindeki en zayıf ülkeden daha güçlüyse, iki kavram birbirlerini tamamlamakta ve böylelikle Birliğin entegrasyon sürecindeki çabaları olumlu sonuçlar vermektedir. Ancak, yeni katılan ülke zayıf bir ülkeyse, o zaman iki kavram birbirinin ikamesi olur ve böylelikle Birliğin dönüşüm çabaları olumsuz sonuç vermektedir (Berglof ve diğerleri, 2008: 133).

Bu iki dinamiğe ek olarak, derinleşen ve genişleyen AB entegrasyonunun karşılaşması muhtemel sorunlara yönelik kurumsal ve siyasi alanlarda politika değişikliğine giderek entegrasyonu güvence altına alan farklılaştırılmış bütünleşme, AB'nin dış politikasındaki dönüştürücü gücünün devamlılığını ve sorunsuz işlemesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda genişleme politikası ve farklılaştırılmış bütünleşme kavramları tartışılarak Türkiye üzerindeki yansımaları ele alınacaktır.

3.1. Genişleme Politikası: Katılım Öncesi Destek ve Araçlar

Avrupa entegrasyon sürecinin birinci temel unsuru “genişleme” stratejisidir. Avrupa Birliği Antlaşması'nın (diğer adıyla Maastricht Antlaşması) 49. Maddesinde genişleme politikasının yasal dayanağı net bir şekilde ifade edilmiştir. İlgili madde uyarınca demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerini içselleştiren her Avrupa devleti Birliğe katılmak için başvurabilmektedir. AB bu bağlamda, uygun koşullarda yeni üyeleri bünyesine katabilmek için çeşitli düzenlemeler yapmış ve aynı şekilde aday/komşu ülkelerden de bu düzenlemelere uyum sağlamalarını istemiştir (Akşemsettinoglu, 2011: 5).

AB genişlemesinin makro ve maddi olmak üzere iki boyutu vardır. Makro boyut, AB'nin bir yönetim biçimi olmasıyla ve örgütün aday seçiminin yanı sıra üye ülkelerin siyasi ve kurumsal yapılarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu boyutta, örgütün neden bir devlet yerine başka devleti tercih ettiği ve neden ülkelerle kurumsal bir ilişki kurmak yerine üyelik teklif ettiğine dair sorulara cevap aranmaktadır. Maddi boyut ise üyelik

müzakerelerinin belirli politika alanlarında ortaya çıkan spesifik sonuçlarını ve aynı zamanda katılım öncesi koşulluluk veya ortaklık politikalarının yapısını açıklamaya çalışmaktadır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005b: 25).

Birliğin genişleme stratejisi, aday ülkenin AB tarafından belirlenen iç reformları faaliyete geçirmesi durumunda AB'nin aday ülkeye resmi bir AB üyeliği perspektifi sunduğu bir dış politika aracıdır. “Havuç” ve “sopa” olarak adlandırılan ve Birliğin koşulluluğuna atfedilen bu strateji, aday ülkelerin belirlenen alanlarda reformları yerine getirmemesi ya da dönüşümlerinde bir gelişme gösterememeleri durumunda katılım sürecinin askıya alınmasını ya da birliğin sağlayacağı faydalardan mahrum bırakılmasını içermektedir. Birliğin aday ülkelere yönelik reform koşulu örgütü, mevcut AB üyeliğinin temel özelliklerine uyulmasını gerektiren spesifik kurallara sahip bir kulüp olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kulübün misyonu; hukukun üstünlüğüne uyan, işleyen ekonomiyi destekleyen ve topluluk müktesebatını benimseyebilen istikrarlı bir demokratik rejim oluşturmak olmuştur (Steunenberg ve Dimitrova, 2007: 3).

Genişleme stratejisi, bir yandan AB'nin ekonomik, siyasi ve güvenlik açısından üyeliğin faydalarını en üst düzeye çıkarmaya çalışırken, diğer yandan da yeni üyeleri kabul etmenin getirdiği yükümlülükleri en aza indirmeye çalıştığı bir güç oyunu olarak tasarlanmıştır (Piedrafita ve Torreblanca, 2005: 30).

1973'ten 2013'e kadar AB, her biri farklı bir hedefe sahip olan genişleme dalgaları yaşamıştır. İlk genişlemede, Birliğe katılan Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'nın dâhil edilmesinde “ulus-üstü bütünleşme konusunda uzlaş” düşüncesi etkili olmuştur. Önce Yunanistan'ı, ardından İspanya ve Portekiz'i kapsayan ikinci ve üçüncü genişleme dalgası, “demokratikleşmeyi” hedeflemiştir. Kuzey genişlemesi olarak da adlandırılan ve Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in Birliğe üye olduğu dördüncü genişleme, “tarafsız ülkelerin kazanılması” doğrultusunda yapılmıştır. On iki ülkenin 2004 ve 2007 yıllarında katıldığı beşinci ve altıncı genişleme dalgaları, “stratejik alan kazanmak” ya da “tarihsel birlik” yaratma temeline dayandırılmıştır. Son olarak, Hırvatistan'ın katılımıyla birlikte AB, en çok uğraş verdiği “Balkanlarda barış ve istikrar” ortamını sağlamayı hedeflemiştir (Ultan, 2022: 721).

AB'nin genişleme politikasını uygularken aday/komşu ülkelere demokratik ve siyasi koşulluluğun yanı sıra Kopenhag Kriterleri aracılığıyla birtakım şartlar öne sürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla bu kriterleri yerine getiren ülkeler sadece AB ile katılım müzakerelerine katılmakla kalmayıp, aynı zamanda siyasi, hukuki ve ekonomik yapılarını da Birlik standartları doğrultusunda dönüştürme yoluna gitmektedir.

AB'nin genişleme stratejisi, örgütün kendisi ve Avrupa'nın genel olarak dış ilişkileri için kilit bir siyasi öneme sahip olmasına rağmen belirli aralıklarla gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Kopenhag Kriterleri'nin belirlenmesinin ardından ilk genişlemesini kuzeye doğru yapan AB, bu doğrultuda Avusturya, Finlandiya ve İsveç gibi üç eski Avrupa Serbest Ticaret Birliği (The European Free Trade Association, EFTA) ülkesini bünyesine dâhil etmiştir. Böylelikle Birliğin genişleme politikası bu dönemden itibaren belirgin bir şekilde öne çıkmaya başlamıştır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2002: 501-502).

Kuzey genişlemesinden sonra, AB'nin koşulluluk mekanizması herhangi bir sorun teşkil etmemiştir. Daha sonra AB'nin Kopenhag Kriterleri'nde ısrarla üzerinde durduğu insan hakları ve demokrasiye yönelik teşvikleri, Birliğin Doğu Avrupa'ya doğru genişleme politikalarına önemli ölçüde yansımış, yaklaşık 50 yıl komünist rejimlerin etkisinde kalan ve Sovyetlerin dağılmasından sonra özerklik kazanan ODA ülkeleri AB'ye yakınlaşmıştır. Eski komünist ülkelerde demokrasinin güçlendirilmesi ve bölge genelinde barış, istikrar ve refahın sağlanması bu dönemde AB için en önemli önceliklerden biri olmuştur. Bu doğrultuda, AT/AB demokratikleşme girişimlerinde bulunan eski Sovyet ülkelerine, Birliğin demokratikleşme sürecine uyum sağlamaları koşuluyla PHARE destek programını sağlamıştır (Pinto, 2016: 18).

Doğu genişlemesi esnasında Türkiye'nin de üyelik yolunda müzakerelere başlaması, bu dönemden itibaren birtakım genişleme tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar, Birliğin yönetim yapısının eski dönemlerle kıyaslandığında farklı bir yapıda olacağı ve genişleme politikaları ile bağlantılı olarak ortak politikalarda ve karar alma mekanizmalarında yenilenmeye gidilmesi yönünde kararlar etrafında şekillenmiştir. Bu tartışmalar üç model kapsamında ele alınmıştır (Ülger, 2007: 85-87):

- i. Çok Vitesli Avrupa: Bu model ilk olarak, 1975 yılında Belçikalı devlet adamı Leo Tindemans tarafından hazırlanan raporda yer almış ve kısa süre sonra Avrupa Birliği Antlaşması taslağında bu kavrama yer verilmiştir. AB entegrasyonunun işleyişine ilişkin belirtilen ortak politikaların, üye ülkelerin kapasitelerine uygunluğu vurgulanmış ve bu politikalara aynı tarihte başvurma zorunlulukları yer almamıştır.
- ii. Değişken Geometrili Avrupa: Bu model AB ülkelerini, sorumluluklarını yerine getiren ve AB entegrasyonunun gelişmesine yönelik olumlu tutum sergileyen ülkeleri merkez (hard core), aksi yönde yaklaşımları olan ülkeleri ise çevre (periphery) ülkeler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Almanya tarafından desteklenen bu modelin Çok Vitesli Avrupa modelinden farkı, entegrasyon oluşturulmasına yönelik herhangi bir zorunluluk olmamasıdır.
- iii. Seçmeli Avrupa: İngiltere tarafından desteklenen bu model, AB ülkelerinin yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda seçtikleri program ve politikalara katılmalarını öngörmektedir. Bu modelin gelecekte AB tarafından benimsenmesi, elli yılı aşkın süredir uluslararası arenadaki statüsünün, gümrük birliği gibi bir kurum düzeyine düşme tehlikesi bulunmaktadır.

Genişleme sürecinde AB, “ödülle güçlendirme” (pozitif koşulluluk) ve “destekle güçlendirme” (kapasite geliştirme) gibi araçlarla aday ülkelerin öne çıkarılan beklentileri yerine getirmesi için teşvik etmiştir. Her iki araç da AB’nin Kopenhag Kriterleri’ni sağlamak ve aday ülkelerin devlet kurumlarının reform yapma kabiliyetlerini güçlendirmek için mali ve teknik yardım sağlamıştır. Bu girişimler, Birliğin “altın havucunun” AB üyeliği yolundaki aday ülkeler üzerinde dönüştürücü gücü ve Doğu genişlemesinin başarısıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir (Börzel ve Schimmelfennig, 2016: 7).

AB’nin genişleme stratejisiyle ilişkilendirilen “asimetrik karşılıklı bağımlılık” (assymetric mutual dependence) kavramı, AB’ye katılmanın aday ve komşu ülkeler için nihai dış politika hedefi haline geldiği 1990’dan sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, azalan ulusal egemenlik ve artan ekonomik durgunluk endişelerine rağmen, AB üyeliği bu ülkeler için bir ulusal çıkar meselesi olmuştur. Çünkü AB, üye ülkelere önemli jeopolitik, sosyokültürel ve ekonomik avantajlar sunmuştur. Öte yandan, bu avantajların kapsamı, aday ülkelerin AB’ye büyük ölçüde bağımlı olmasına karşın AB’nin onlara çok

az bağımlı olmasına neden olmuştur. Bu asimetrik durum da aday ülkelerin tam üye olana kadar ya da üyeliği sonrasında AB ile olan ilişkilerini şekillendirmiştir (Vachudova, 2005: 63).

ODA ülkeleriyle ortaklık ilişkileri ve anlaşmalarının imzalanmasıyla eş zamanlı olarak AB'nin, genişleme stratejisinde yeni bir aşamaya geçiş yaptığı görülmektedir. Bu doğrultuda AB'nin, ODA ülkelere tam üyelik havucunu sunması ve buradan kazandığı özgüven ve itibar neticesinde, bir zamanlar komünist yönetim altında olan; insan hakları ihlallerinin en üst seviyede olduğu ve etnik savaşların yaşandığı Batı Balkanlar'a yönelerek, dönüştürücü gücünü bu bölgede de kullanmayı hedeflediği söylenebilir.

AB'nin 1990'ların ortalarından itibaren bu bölgedeki temel amacı, yalnızca demokrasiyi tamamen yaymak değil; büyüyen ve işleyen bir ekonominin yanı sıra güçlü devlet kapasitesinin ve demokrasinin var olduğu tampon bir bölge inşa etmek olmuştur. AB, her genişleme aşamasında olduğu gibi bu aşamada da hemen hemen aynı hedefi izlemiştir: “Birliğin arka bahçesinde istikrarlı demokratik rejimlerin varlığını teşvik etmek” (Vachudova, 2019: 69-70).

AB'nin 1957-2009 yılları arasında yapmış olduğu genişleme politikası çerçevesinde üye sayısı altıdan yirmi yediye yükselmiş; özellikle Doğu genişlemesi kapsamında yapılan girişimler ve uzun süren karşılıklı çabaların ardından bölge ülkeleri, Birliğe 2004 ve 2007 yıllarında katılmış; bu durum AB için bir başarı öyküsü olarak adlandırılmıştır. Birlik, genişledikçe derinleşmesine rağmen, kurumsal yapısında ve işlerliğinde meydana gelen sorunlar, AB'nin genişlemesinden taraf olan ülkelerin dahi çekimser kalmasına yol açmıştır. Bu çekinceler de AB içerisinde “genişleme yorgunluğu” öne çıkarmıştır (Devrim ve Schulz, 2009: 2).

Genişleme yorgunluğu ilk sinyallerini, 2000'li yıllarda Avrupa siyasetinde sıcak bir konu haline gelen AB Anayasasının hazırlanmasıyla göstermiştir. Fransa ve Hollanda'daki referandumların sonucunda anayasa oluşturulmasının veto edilmesi, AB'nin genişlemeden sorumlu bakanı Olli Rehn'in Birliğin genişleme stratejisindeki “koşulluluk” mekanizmasına karşı çekimser bir yaklaşım benimsemesine neden olmuş ve böylece AB bütünleşmesinin yakalamış olduğu ivme azalmıştır. Ayrıca Komisyon, 2005 Genişleme Strateji Belgesi'ne ilişkin Şubat 2006 tarihli raporunda, aday ülkeler için “adil

ve katı koşulluluk” modeline mutabık kalırken, aynı zamanda Birliğin hazmetme kapasitesine dikkat etmesi gerektiğini de belirtmiştir (Pridham, 2007: 465-467).

AB’nin yakın dönemde genişleme yorgunluğu yaşamasında beş ana faktör yer almıştır. Bu faktörler; hukukun üstünlüğüne ilişkin endişeler, artan işgücü göçü, AB içindeki güç dengesi ve politika yapımı konusundaki olumsuz etkiler, AB kimliğinin zarar görmesi ve diğer zorluklar olmuştur. Diğer zorluklar faktörünü detaylandırmak gerekirse; uluslararası politikada yeniden dirilen bir Rusya, daha rekabetçi ve özgüvenli bir Çin, Orta Doğu’dan gelen göç dalgaları ve koronavirüs sonrası gerileyen AB ülkelerinin ekonomilerinin olası genişlemelerin maliyetleri ile birlikte Birliği daha da zor dönemlere sürükleyeceğine yönelik endişeler olmuştur (Archick ve Garding, 2021: 23-25).

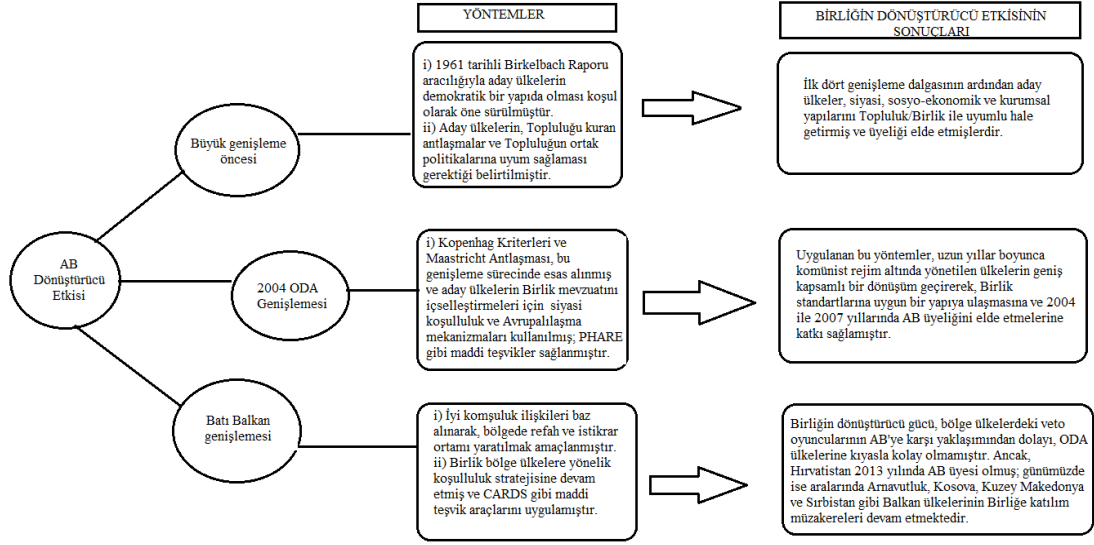
Genişleme yorgunluğunun, “hazmetme kapasitesi” tartışmalarını başlatmasının ardından, Komisyon, 2006 ve 2007 genişleme stratejilerinde “hazmetme kapasitesi” kavramının, daha uygun ve işlevsel hale getirilmesi amacıyla “entegrasyon kapasitesi” olarak yeniden adlandırmıştır. Birliğin genişleme stratejisi bağlamında entegrasyon kapasitesi kavramı, Birliğin aday ve komşu ülkelere, AB’nin bütünlüğünü ve işleyişini koruyarak üye olmaları için verdiği destek olarak tanımlanmıştır. Entegrasyon kapasitesinin birbirini etkileyen, iç ve dış entegrasyon kapasitesi olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İç entegrasyon kapasitesi, AB’nin bütünleşme, işleyiş ve genişlemelere hazırlanma kabiliyetini ifade etmektedir. Dış entegrasyon kapasitesi ise, üye olmayan devletlerin üyeliğe kabul edilmesi ile ilgilidir (Börzel, Dimitrova ve Schimmelfennig, 2017: 160-161). Dış entegrasyon kapasitesi, aday ülkeleri üyeliğe hazırlayarak ve reformları teşvik edip uygulayarak AB’nin genişleme stratejisi kapsamında ülkeler üzerinde demokrasi ve yönetim alanlarında dönüştürücü bir etkisi olmuştur (Börzel, Dimitrova ve Schimmelfennig, 2017: 166).

2004 ve 2007 yıllarında, Doğu ve Batı Balkan genişlemesinden sonra genişleme yorgunluğu ve hazmetme kapasitesi kavramları, Fransa ve Almanya tarafından Türkiye’nin de önüne getirilmiş ve Türkiye’ye, Kopenhag Kriterlerini tam olarak yerine getirirse bile katılım müzakerelerinin üyelikle neticelenmeyeceği izlenimi yaratılmıştır. Ancak Birliğin Türkiye’ye karşı bu tutumu, birbiri ardına reform paketlerinin hazırlandığı 1999-2004 dönemine kıyasla, AB’nin koşulluluk mekanizmasının ve buna bağlı olarak

da dönüştürücü gücünün Türkiye üzerinde giderek etkisini kaybetmesine neden olmuştur (Ünal-Eriş ve Öner, 2013: 61).

2000’li yılların başlarında bölge ülkeler ile yürütülen ilişkiler esnasında katılım öncesi destek sağlayan Birlik, aday/komşu ülkelere yardım etmek için üç adet (günümüzde de kapsayan) Katılım Öncesi Mali Yardım Araçları (Instrument for Pre-accession Assistance-IPA) kapsamında maddi destekte bulunmuştur. IPA I yardımı, 2007-2013 yıllarını kapsayan Birliğin katılım sürecindeki aday ülkelere yapmış olduğu ilk programdır. IPA II ise, 2014-2020 yıllarını kapsayan; demokrasi, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü, rekabete uyum gibi konularda yardımlar sağlayarak genişleme stratejisiyle bağlantılı olarak hazırlanmıştır. Ayrıca bu yardım ile aday/komşu ülkelerin kendilerini Birlik standartlarına uygun olan yapısal reformlara yönelmesine etki etmiş; Birliğin bu ülkeler üzerindeki dönüştürücü etkisine işaret etmiştir. IPA III ise, yardım kapsamında olan ülkelerin Birliğin standartlarına, politikalarına ve kurallarına aşamalı olarak uyum sağlamasını teşvik etmektedir. Birlik, bu yardımlar kapsamında her bir yardım programına sırasıyla; 11 milyar Avro, 12 milyar Avro ve 14 milyar Avro tutarlarında bütçe ayırmıştır (European Commission, t. y.).

Yakın dönemde AB, genişleme stratejisi kapsamında dördü Batı Balkan (Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Sırbistan) ve Türkiye de dâhil olmak üzere beş ülkeyi üyelik yolunda resmi aday olarak kabul etmiştir. Beş ülke de katılım sürecinin farklı aşamalarında yer almaktadır. Örneğin, Karadağ ve Sırbistan en ileri aşamada olan ülkeler arasında yer alırken; Türkiye ile ilişkiler, 2018 yılından itibaren yaşanan gelişmeler doğrultusunda kesintiye uğramıştır (Archick ve Garding, 2021: 1). AT/AB’nin deneyimlediği genişleme dalgalarında uyguladığı yöntemler, Şekil.1’de ele alınmıştır. Şekilde, ODA genişlemesinden önce Topluluğa/Birliğe katılan ülkeler üzerinde Birliğin dönüştürücü gücünün sonuçlarına değinilmiştir. 1990-2004 yılları arasında Birliğin en önemli genişleme ve dönüştürme başarısını öne çıkaran “büyük patlama genişlemesi” ele alınmıştır. Son olarak, Batı Balkan genişleme sürecinde uygulanan koşulluluk ve bölgedeki ülkelerin Birliğe katılma sürecindeki mevcut duruma değinilmiştir.

Şekil 1. AB Dönüştürücü Gücünün Genişleme Aşamaları Üzerindeki Etkileri ve Sonuçları

Kaynak: (Börzel, 2009: 17); (Demirtaş, 2018: 185); (Sedelmeier, 2008: 806); (Anastasakis, 2008: 374) çalışmaları ele alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ayrıca, Türkiye'nin AB genişleme stratejisindeki mevcut durumunu analiz etmek amacıyla Kasım 2022'de yayımlanan AB Genişleme Raporu'nda, Türkiye'nin başta Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş olmak üzere, AB'nin dış ilişkileri için de kilit bir ülke olmaya devam ettiği; ancak yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle 2018'den bu yana katılım müzakerelerinin durma noktasına geldiği belirtilmiştir (AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi, 2022: 2). Bu bilgiler ışığında, Birliğin genişleme politikası incelendiğinde Türkiye'ye yönelik farklı bir yaklaşım benimsediği de öne çıkmaktadır. Öyle ki, gerek 1990'lu yıllardan itibaren ODA ve Balkan ülkelerinin katılım süreci gerekse günümüzde diğer aday statüsündeki ülkelerin üyelik süreci göz önüne alındığında, Türkiye'nin genişleme stratejisi kapsamına girmesinin uzun zaman alacağını göstermektedir.

3.2. Farklılaştırılmış Entegrasyon

1992 Maastricht Antlaşması'ndan itibaren, AB ülkeleri arasında artan heterojenlik nedeniyle kurumsal esneklikte belirgin bir artış olmuş ve farklılaştırılmış entegrasyon kavramı önem kazanmıştır. Bu kavram, bazı üye devletlerin, en azından belirli koşullar yerine getirilene kadar belirli AB politikalarının kapsamı dışında kalmasına imkân

tanınması ya da bu politikalardan muaf tutulması veya dışlanması anlamına gelmektedir (Kröger ve Loughran, 2021: 702).

Farklılaştırılmış entegrasyon kavramı, “Birliğe üye olan ya da olmayan devletlerin ve devlet altı oluşumların homojen olmayan, uygulanabilir yollarla birlikte çalışmasına olanak tanıyan herhangi bir entegrasyon veya işbirliği yöntemi” olarak tanımlanmaktadır (Lavenex ve Krizic, 2022:35).

Soğuk Savaş’ın bitiminin ardından uluslararası sistemde meydana gelen siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların yanı sıra eski komünist ülkelerin Birliğin norm ve değerlerini kısa sürede benimsemesine yardımcı olan ve AB’nin bütünleşme sürecinin önündeki engellerin kaldırılmasına da katkı sağlayan farklılaştırılmış bütünleşme kavramı, 2004 yılındaki doğu genişlemesinin ardından adeta zirve noktasına ulaşmıştır (Akşemsettinoglu, 2011: 9-10).

Birliğin iç ve dış ilişkilerindeki gelişmeler, siyasi ve kurumsal alanlarında önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Esas itibariyle eğer Birliğin dış politikası, üye olmayan ülkelere, Birliğin iç politikalarına erişebilme kabiliyetine göre şekilleniyorsa ve bu erişimi düzenlemenin birden fazla yolu varsa, Birliğin uluslararası aktör olarak karakterinin de farklılaştığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla farklılaştırılmış entegrasyon kavramı, AB’nin kurumlarını, politikalarını ve uluslararası aktörlüğünü de etkilemiştir (Leruth ve Lord, 2015: 3).

Farklılaştırılmış entegrasyon, iç ve dış farklılaşma olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İç farklılaşmada, AB üyesi devletler bazı Birlik politikalarına katılmazlar; ya üyelik yükümlülüklerinden muaf tutulurlar ya da entegre bir politikanın hak ve yükümlülüklerinin dışında bırakılırlar. Dış farklılaşmada ise, üye olmayan devletler, kendi tercihleri doğrultusunda seçtikleri AB politikalarını benimserler. 2000’li yıllardan itibaren birbirini izleyen genişlemeler ve Avro krizinin ardından, Birlik üyesi olmayan ülkeler Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) ve Schengen bölgesi gibi AB politikalarına entegre olma eğilimine girmişlerdir. Bu durum, Birlik içinde kurumsal ayrışma sorununa neden olmuştur (Schimmelfennig ve Winzen, 2019: 1-2).

AB’nin bütünleşme sürecinde önemli bir yapı taşı olan farklılaştırılmış entegrasyon kavramı, dikey ve yatay farklılaşma olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birlik

içerisinde oluşturulan değerler, normlar ve kurallar bütünü olan politikaların belirli bir düzeyde merkezileşmesi dikey farklılaşma iken; bu politikaların yayılması ise yatay farklılaşmadır. Ayrıca, farklılaştırılmış bütünleşmenin itici güçleri, karşılıklı bağımlılık ve siyasallaşma olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Karşılıklı bağımlılık, genellikle bütünleşme talebi yaratan ve bütünleşmeyi teşvik eden bir faktör iken; siyasallaşma ise, bütünleşmenin oluşmasını engelleyen bir faktördür. Bu iki faktörün yüksek düzeyde işlerlik kazanması, farklılaştırılmış bütünleşme kavramının ortaya çıkmasında muhtemel bir etkiye sahiptir (Schimmelfennig, Leufferen ve Ritterberg, 2015: 3-4).

Farklılaştırılmış bütünleşme kavramının, derinleşme ve genişleme gibi AB entegrasyonunda önemli bir yere sahip olmasında Birlik içerisinde meydana gelen olaylar etkili olmuştur. Özellikle Avrupa Para Birliği (APB) ve Schengen gibi ortak alanlardan uzun süreli kopmalar bu olaylara örnek verilmektedir. Benzer şekilde hem AB entegrasyonuna hem de entegrasyonun politikalarına dâhil olmak istemeyen ya da katılmasına izin verilmeyen aday ülkeler, seçici entegrasyon ya da Geliştirilmiş İşbirliği prosedürlerine yönelmektedir. Böylelikle bu entegrasyon, AB bütünleşme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır (Holzinger ve Schimmelfennig, 2012: 292-293). Bahsi geçen Geliştirilmiş İşbirliği ise, 2004 genişlemesinin ardından AB'nin karşılaşacağı sorunlara istinaden oluşturulmuş bir farklılaştırılmış entegrasyon mekanizmasıdır (Brunazzo, 2022: 21).

Son olarak, AB bütünleşmesinde önemli bir yere sahip olan bu dinamiğin en yaygın iki türü; ekonomik ve siyasi entegrasyondur. Ekonomik entegrasyona bakıldığında, Birliğin üye olmayan ülkelerle yaptığı antlaşmalar, bu ülkelerin kendi iç pazarından faydalanmasına olanak sağlamaktadır. Örnek olarak AB'nin Ukrayna ile Serbest Ticaret Antlaşması (STA) ve Türkiye ile Gümrük Birliği (GB) oluşturması verilebilir. Siyasi entegrasyona bakıldığında ise, üye olmayan ülkeler güvenlik, savunma ve dış politikalarında AB'nin kurumsal yapısının kapsamı dışında tutulmakta ve bu politikalarda AB'nin karar alma sürecine dâhil edilmeyen, üye olmayan ülkelere politikalarını AB ile uyumlu hale getirmeleri beklenmektedir. Tüm bu durumlar, AB'nin işlevsel işbirliği düzenlemeleri kapsamında da olsa, dışsal farklılaştırılmış entegrasyon modeline işaret etmektedir (Müftüler-Baç, 2017: 6). Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakereleri son yıllarda durma noktasına gelmiş olsa da dış farklılaştırılmış

entegrasyon, Türkiye'yi AB kurumlarına ve politikalarına bağlamak için çok katmanlı bir alternatif olarak değerlendirilmektedir (Müftüler-Baç, 2017: 3).

4. AB MEVZUATINA UYUM DOĞRULTUSUNDA YAPILAN REFORMLAR

1982 yılından itibaren yürürlükte olan Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasası, 1980 yılında yaşanan askeri darbenin ardından, demokratik olmayan koşullarda hazırlanmıştır. Anayasa maddeleri hazırlanırken, ordu otoritesine ve devletçi değerlerin önemine vurgu yapılmıştır. Hatta anayasanın temel amacı, vatandaşların hak ve özgürlüklerini değil, devletin otoritesini ve bekasını korumaya yönelik olmuştur. Türkiye'nin sivil yönetimden tamamen uzaklaştığı bu dönemde, AT ile ilişkiler de önemli ölçüde zarar görmüştür. AT ile ilişkileri düzeltmek amacıyla, antidemokratik bir ortamda hazırlanmış olan anayasada ilk değişiklikler, 1987 yılında Topluluğa tam üyelik başvurusunun yapıldığı dönemde gerçekleştirilmiştir. 1982 Anayasası, 2004 yılına kadar periyodik değişikliklerle toplamda sekiz kez güncellenmiştir. Bu değişiklikler arasında insan hakları, sivil-asker ilişkisi, azınlık hakları, AB mevzuatına uyum, kamu yönetimi ve ekonomi alanlarında yeni yasalar ve reformlar yer almıştır (Özbudun, 2007: 179-180).

4.1. İnsan Hakları

İnsan haklarına ilişkin ihlaller, AB'nin Türkiye'yi en çok eleştirdiği alanlardan bir tanesidir. Ortaklık ilişkilerinin başladığı döneme bakıldığında, yaşanan askeri darbenin sonuçlarına rağmen imzalanan Ankara Anlaşması'nda, insan haklarına önem verilmesi, hukukun üstünlüğünü tanıma, demokrasinin varlığı ve liberal siyasi yapıya sahip olmak konusunda herhangi bir gerekliliğe değinilmemiştir. Birliğin bu alanlardaki ısrarları, 1980 yılında meydana gelen askeri darbenin sonrasında uygulanan OHAL ile birlikte öne çıkmış ve 1996 yılında GB'nin yürürlüğe girmesi için yerine getirilmesi gereken koşullar arasında yer almıştır (Smith, 2003: 111).

Türkiye'de, GB'nin Avrupa entegrasyonuna katılma yolunda önemli bir adım olarak görülmesi, Türkiye'yi bu dönemde insan hakları alanında yeni reformlar yapmasına teşvik etmiştir. Bu doğrultuda, öne çıkan en önemli adımlardan bir tanesi, 1990 yılında kurulan İnsan Hakları Vakfı olmuştur. Bu vakfın amacı, askeri darbenin ardından cezaevlerinde artan işkence ve ölümleri, medyaya yapılan kısıtlamaları ve fiilen uygulanmasa da verilen idam cezalarını kayıt altına almak olmuştur (Kılıç, 2001: 89-90). Ayrıca, Nisan 1992'de gözaltı koşullarını düzenleme bağlamında Ortak Ceza

Muhakemesi yasası yürürlüğe konmuş; Mart 1997’de polisin kamuoyu üzerindeki baskıları azaltılmış ve akabinde emniyet güçlerine, insan haklarına ilişkin eğitim kursları verilmeye başlanmıştır (Müftüler-Baç, 2000:177).

Türkiye’nin Birliğe adaylığının kesinleşmesinin ardından, katılım müzakerelerine başlanması için yerine getirmesi gereken reformlar konusunda Birliğin ısrarları gittikçe artmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, hazırlanan katılım ortaklığına cevap olarak 523 sayfadan oluşan Ulusal Programın 7 sayfasını insan haklarını iyileştirmeye yönelik yapılması planlanan siyasi faaliyetlere ayırmıştır (Smith, 2003: 121). Bu iyileştirmelerin faaliyete geçmesi için bir dizi yeni yasa meclisten geçirilmiştir. Bu yasalar; ifade ve örgütlenme özgürlüğü, yeni bir Ceza Kanunu’nun faaliyete geçirilmesi, her durumda tutukluların haklarının korunması, işkenceye karşı “sıfır tolerans”, idam cezasının kaldırılması, azınlık haklarının korunması ve Türkçe hariç başka dillerde eğitim verme ve yayın yapma hakları yer almıştır (Aydın-Düzgüt ve Keyman, 2013: 121).

Anayasa değişikliği ile birlikte faaliyete geçen diğer reformlar da kişi hak ve özgürlükleri kapsamında ele alınmıştır. 2001 yılında anayasada yapılan değişiklikler çerçevesinde 13. Madde değiştirilmiştir. Kişi hak ve özgürlüklerinin yalnızca kanun ile sınırlanabileceğinin belirtildiği bu madde, “kısıtlayıcı” değil “koruyucu” bir duruma getirilmiştir. Benzer şekilde bir diğer değişiklik de 19. maddede yapılmıştır. Bu değişiklik ile gözaltı süreleri on beş günden dört güne düşürülmüştür. Böylelikle anayasadaki bu değişiklikler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) içtihadına uyum doğrultusunda bir adım olarak yapılmıştır (Özbudun, 2007: 181-182).

Geniş bir içeriğe sahip olan insan hakları reformları arasında demokratik konsolidasyonun sağlanması için öne çıkan önemli bir unsur, Kürt sorununun çözülmesi olmuştur. Bu sorun, Kürdistan İşçi Partisi (Partiye Karkeren Kürdistane- PKK) lideri Abdullah Öcalan hakkında idam kararı verilmesinin ardından ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu sebeple AB, Türkiye’ye Kürtlere yönelik kısıtlayıcı politikalarından vazgeçmesi konusunda ısrar etmiştir. Türkiye, Birliğin bu kararına olumlu yaklaşırsa da reform paketlerinde yer alan; Kürtçe yayın yapma hakkı, Kürtçe öğrenme hakkı, çocuklara Kürtçe isimler verme hakkı, askeri darbenin ardından Güneydoğu Anadolu bölgesinde uygulanmaya devam eden OHAL’in kaldırılması gibi düzenlemelerle Kürtlerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamıştır. Ancak bu ılımlı atmosfer, ülke içerisinde Türk

milliyetçiliğinin artış göstermesi, Türk-Kürt arasındaki çatışmaları da beraberinde getirmiştir (Aydın-Düzgüt ve Keyman, 2013: 145).

Kopenhag siyasi kriterleri bağlamında yapılan bu reform girişimleri, Türkiye'nin 2004 yılında AB ile katılım müzakerelerine başlamasında önemli rol oynamıştır. Ancak 2005 yılından itibaren gerek Birlik içerisinde yaşanan anlaşmazlıklar gerekse Türkiye'de meydana gelen sorunlar reformların sürekliliğini engellemiştir. Böylesi bir ortamda Türkiye, her ne kadar AB normlarına olan bağlılığından uzaklaşsa da reform çalışmalarına devam etmiştir. Bu doğrultuda, gayrimüslim bireylere ibadet yerlerinde mülkiyet hakkı tanınmış ve Ceza Kanunu'nda Türk kimliği ve devlet kurumlarına yapılan hakaret veya eleştirilerin cezalandırılmasını içeren 301. Maddesinde değişiklikler yapılmıştır. İfade özgürlüğünün kısıtlanması anlamına gelen bu madde, Avrupa Komisyonu'nun ısrarlarından sonra değiştirilmiş ve verilen cezaların oranlarında düşüşler gözlenmiştir (Hale, 2011: 326-327).

2007 yılında yapılan genel seçimin ardından, AB'ye olan ilgi azalmaya devam etse de Türkiye, demokratik girişimlerine devam etmiştir. Kişi hak ve özgürlükleri kapsamında başörtü ile eğitim kurumlarına girilmesine ilişkin yasa faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca, 2010 yılında anayasada yapılan ekonomik, toplumsal ve siyasi değişiklikler AB güdümlü olmasa da bu durum, Avrupa Komisyonu tarafından olumlu karşılanmış ve Avrupalılaşıma'ya atıfta bulunarak yapıldığı belirtilmiştir (Oder, 2016: 78-79).

Son on yıllık durum baz alındığında, Türkiye'nin insan haklarını iyileştirmeye yönelik eğilimlerinde azalmalar olduğu belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Ayrıca, 2014 yılında AB'nin genişleme stratejisini durdurma kararı alması ve akabinde Türkiye'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından AB'den uzaklaşmalar yaşanması da Türkiye'nin, AB üyeliği yolundaki reformların hızını azaltmıştır. Dahası, 2016 yılında meydana gelen başarısız askeri darbe girişimin ardından yaşanan tutuklamalar ve OHAL sürecinde kişi hak ve özgürlüklerinin ciddi şekilde kısıtlanması; 2017 yılında hem AB hem de Türkiye'deki seçim trafiği nedeniyle tarafların aşırı siyasallaşması ve 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı yönetim sisteminin yürürlüğe girmesiyle birlikte kuvvetler ayrılığı ilkesinin aşındırılması, ilişkilerin en düşük seviyeye inmesine yol açmıştır. Türkiye'deki bu antidemokratik ortam, hem ülke içerisinde hem de AB ülkelerinde endişelere yol açmıştır. Bu doğrultuda AB, 2019 yılında Türkiye'ye sağladığı katılım

öncesi fonları durdurma kararı almış ve üyelik müzakerelerinin de askıya alınmasına karar vermiştir (Soler I Lecha ve diğerleri, 2021: 98-99).

2022 yılında AB'nin Türkiye için hazırlamış olduğu İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin birçok uluslararası insan hakları sözleşmesine taraf olmasına ve 2021 yılında faaliyete geçirilen “İnsan Hakları Eylem Planı'na” rağmen, “insan hakları alanındaki kötüleşme devam etmiş ve geçen yılki tavsiyelere ilişkin ilerleme kaydedilmemiştir” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca raporda; Kavala davasına, kadın ve çocuk haklarına ilişkin geniş kapsamlı hakların ve gerekli cezaların verilmesini içeren İstanbul Sözleşmesi'nin tanınmamasına, gözetli esnasında ve cezaevlerinde işkencenin devam ettiğine, gayrimüslimlerin ve Alevi vatandaşların ibadet yerlerine yapılan kısıtlamalara değinilmiştir. Son olarak, ifade özgürlüğü alanında ise Türkiye'nin “başlangıç düzeyinde” olduğu ve yaşanan “ciddi gerilemenin” devam ettiği belirtilmiştir (AB Komisyonu Türkiye Raporu, 2022: 30-36).

4.2. Ekonomi

Türkiye'deki ekonomik istikrarsızlık, AT/AB ilişkileri boyunca gündemde olan ve hatta entegrasyona üyelik yolunda engel teşkil eden sorunlardan bir tanesidir. Öyle ki ülke ekonomisinde yaşanan sorunlar, doğrudan vatandaşların yaşam koşullarını da etkilediği için bu durum, demokratik bir yapının varlığını da olumsuz etkilemiştir. Yüksek enflasyon, mali krizler, Türk Lirası'nın devalüe edilmesi, artan işsizlik oranları, alım gücünün ve kişi başına düşen milli gelirin düşük olması, ülke ekonomisinde kronik sorunlar haline gelmiştir. Dolayısıyla böylesi bir ekonomik yapı, katılım müzakerelerinin başladığı tarihe kadar Türkiye'nin Avrupa entegrasyonuna katılma yolunda öne çıkan engeller olmuştur (Mousseau, 2012: 75).

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığının kesinleşmesinin ardından, daha çok siyasi reformlar üzerinde duran AB, 2001 yılında Türkiye'deki mali krizin ardından, Kopenhag Kriterleri arasında olan “işleyen bir ekonomiye sahip olmanın” önemine vurgu yapmıştır. Çünkü, 1990'lı yıllarda yaşanan periyodik krizlerin ağır sonuçlarını atlatamayan Türkiye, AB üyeliğini, içinde bulunduğu kriz ortamından kurtulmak için bir “çıkış yolu” olarak görmüştür. Bu doğrultuda, 2001 yılında Kemal Derviş tarafından hazırlanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP), Türkiye'nin ekonomi alanında kayda değer bir oranda gelişmesinde etkisi olan bir reform olmuştur (Öniş ve Bakır, 2007: 155-156).

Programın faaliyete geçmesinin ardından kısa bir süre sonra, “Sermaye Piyasası Kanunu” ile “Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu” ve “Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu” gibi sermaye piyasası ile ilgili kurumların işlevlerinin genişletilmesi ile birlikte; mali piyasalarda istikrar sağlanmış, özellikle bankacılık sistemini derinden etkileyen krizlerin olumsuz sonuçları hafifletilmiş ve enflasyon oranları uzun zaman sonra yüzde 10’un altına düşmüştür (Akman ve Çekin, 2021: 300).

AB müktesebatına uyum doğrultusunda Birliğin hazırladığı KOB’da belirtilenleri yerine getirmekle yükümlü olan Türkiye, altı yıllık süre içerisinde hazırladığı reform paketlerinin neredeyse tamamını siyasi ve idari reformlar oluşturmuştur. Uyum paketlerinde değinilmeyen ancak faaliyete geçirilen ekonomik reformlara bakıldığında esas amaç, 2001 krizinin etkilerini hafifletmek olmuştur. Bu doğrultuda, 2001-2005 yıllarını kapsayan “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” bu amacın önemli bileşenlerinden bir tanesi olmuştur. Maastricht ve Kopenhag ekonomik kriterlerini yakınsamak için bir yöntem olarak hazırlanan bu plan aracılığıyla, enflasyonu ve kişi başına düşen milli geliri AB ülkeleri ile eşdeğerde tutmak amaçlanmıştır (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001: 25-27).

Ayrıca planın uygulandığı esnada, 2004 ve 2005 yıllarında, Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund- IMF) ile yapılan anlaşmalar ve kemer sıkma politikaları krizin ağır sonuçlarını hafifletmek için önemli adımlar olmuştur. Kriz sonrası dönemde uygulanan plan ve politikalar çerçevesinde; enflasyon düşmüş, GSYİH kısa süre içerisinde büyüme gösterirken, kişi başına düşen milli gelir de artış göstermiş ve özelleştirmeye verilen önem doğrultusunda yapılan reformlar, başta özel sektör olmak üzere ekonominin genelinde büyümeye neden olmuştur (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 12-13).

2008 krizinin etkisiyle ekonomisinde ciddi sorunlar yaşayan AB ülkeleri, içinde bulundukları zor koşullardan kurtulmak için kendi sorunlarına yoğunlaşmış; böylelikle AB, Türkiye başta olmak üzere katılım sürecinde olan aday ülkelere herhangi bir yaklaşımı olmamıştır. Dolayısıyla bu durum, AB’nin Türkiye üzerindeki koşulluluk mekanizmasının da etkisinin azaldığını göstermiştir. Ayrıca, IMF ile yapılan stand-by anlaşmalarının süresinin dolması ve IMF’nin anlaşmayı yenilemeye sıcak bakmaması, Türkiye’nin, Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) almamasına ve ekonomisinde ciddi sorunlarla karşılaşmasına yol açmıştır. Bu gelişmelere istinaden, Türkiye, Birliğe katılım

öncesinde ekonomik yapısını güçlendirmek amacıyla, diğer aday ve potansiyel aday ülkeler gibi, 2015 yılından itibaren Ekonomik Reform Programları (ERP) hazırlamıştır (Akman ve Çekin, 2021: 303-304).

Hazırlanan programda yer alan taahhütler ve kaydedilen makroekonomik gelişmeler, 2015 yılında “17. Fasıl: Ekonomik ve Parasal Politika” faslının görüşmelere açılmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Birlik ile ilişkiler tarafların istediği şekilde ilerlemese de 2016 yılında gerçekleştirilen “Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalog” ile birlikte ekonomik gelişme yönünde önemli adımlar atılması beklenmiştir. Ancak bu süreçte tarafların yaşadığı ciddi sorunlar nedeniyle, diyalogun katılım sürecini hızlandırması beklenirken bu durum AB pazarına uyuma dönüşmüştür (Akman ve Çekin, 2021: 304).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı sonrasında açıklanan verilere bakıldığında; artan enflasyon, işsizlik, cari açık ve dış ülkelerin yatırım yapmaması ile azalan üretime bağlı olarak dışa bağımlılığın devam etmesine rağmen, Türkiye ekonomisinde yüzde 5.4 oranında bir büyüme olduğu belirtilmiştir (Çelik ve Çetiner, 2019: 129). Türkiye ekonomisinde kalıcı hale gelen bu sorunlar, ekonomide büyüme oranları artmasına rağmen en hassas beş ekonomiye sahip ülkeler arasında yer almasına neden olmuştur. Türkiye’nin bu ülkeler arasından çıkabilmesi için AB’nin tavsiyeleri doğrultusunda; dış ticarete ithalata bağımlılık yerine üretimi canlandırması, yerli enerji kaynaklarına yönelerek döviz açığını azaltması ve bu sayede yabancı yatırımları artırması gerektiği vurgulanmıştır (Cinel, 2018: 63-65).

2017 yılında verilen bu tavsiyeler, Türkiye’nin Kopenhag ve Maastricht ekonomi kriterlerini yakınsamak ve işler hale getirmek için oldukça etkili reformlar yapması gerektiğini göstermektedir. Ancak aradan geçen beş yılın ardından, 2022 yılında yayınlanan İlerleme Raporu’na bakıldığında; Türkiye’nin her ne kadar “çok ileri düzeyde” olduğu belirtilse de, 2018-2022 yılları arasında hazırlanan ERP’lerde değinilen reform programlarının uygulamaya geçirilmediği; böylelikle ülkede ekonomik kırılganlığın, artan enflasyonun ve TL’nin azalan değerinin önüne geçilemediği ve birçok alanda “gerileme” düzeyinde olduğu belirtilmiştir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022).

4.3. Yargı

Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamak ve KOB’da belirtilen siyasi reformları yerine getirmek amacıyla yapılan yargı reformları, uyum paketlerinin mecliste onaylanmasının ardından uygulamaya konulmuştur. Paketlerin içeriğinde yer alan düzenlemeler arasında; ülke yönetiminin daha sivil bir yapıya dönüştürülmesi için Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin (DGM) kaldırılması, AİHS’nin ihlal edildiği durumlarda AİHM’ye yargılama yetkisinin verilmesi ve sivil-asker arasındaki ilişkinin daha eşitlikçi bir yapıda olması için askeri mahkemelerde sivillerin yargılanmasına kısıtlamalar getirilmesi yer almıştır (Aydın-Düzgit ve Keyman, 2013: 152). Ayrıca, yargı mekanizmasını daha aktif bir hale getirmek için istinaf mahkemeleri kurulmuş; AB müktesebatı ile eşdeğer yeni bir Ceza Kanunu oluşturulmuş; yargının verimliliğini artırmak için emniyet güçlerinin çalışma koşulları düzenlenmiş ve suçluların yakalanma ve gözaltına alınma şartları da belirlenmiştir (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, t.y.).

AB mevzuatına uyum sağlamak amacıyla hazırlanan reform paketlerinin ardından, 2005 yılında katılım müzakerelerinin başlanmasına karar verilmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye, yargı alanındaki düzenlemelerine devam etmiş ve ceza hukukunun geliştirilmesi için kurulan Uzlaşma Kurumu önemli bir rol oynamıştır (T.C. Adalet Bakanlığı, 2009: 38). Ayrıca 2007 yılında yapılan genel seçimin ardından hazırlanan 60. Hükümet Programı’nda, yargının bağımsızlığına önem verilmiş ve bu doğrultuda, katılım müzakerelerinin 23. Faslı olan “Yargı ve Temel Haklar”ın açılış kriterlerine ilişkin 2008-2013 yılları arasındaki yargı düzenlemelerini kapsayan “Yargı Reformu Stratejisi” hazırlanmıştır. AB mevzuatına uyum çerçevesinde yapılan bu düzenlemelerin içeriğinde; temel hak ve özgürlükler, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, yargı hizmetlerine kolay erişim sağlama ve yargıda verimliliğin artırılması yer almıştır (T.C. Adalet Bakanlığı, 2009: 2-5).

2010 yılında yapılan referandumun ardından kabul edilen anayasa değişiklikleri, esas olarak Anayasa Mahkemesi (AYM) ve Hâkimler ve Savcılar Kurulu’na (HSK) yönelik olmuştur. Bu doğrultuda, yargı mekanizmasının iki önemli kurumu için yeni seçim kuralları belirlenmiş ve üye sayıları 7’den 22’ye çıkarılmıştır. Diğer değişiklikler ise, 1980 askeri darbesinin ardından hazırlanan 1982 Anayasası’nda darbe liderlerini ve onlarla işbirliği yapanları yargılamaktan koruyan geçici maddelerin kaldırılması ve devlet kurumlarında çalışanların sendikaları için toplu sözleşme hakkının genişletilmesi

olmuştur. Ayrıca; Kamu Denetçiliği Kurumu'nun (Ombudsmanlık) kurulması, milletvekilliğinin düşürülmesine ilişkin kanunların çıkarılması, Yüksek Askeri Şura'da askeri personelin -gerek görüldüğü durumlarda- görevden alınmasına ilişkin kararların yargıya intikali ve kamu çalışanlarının görevlerini yerine getirmedikleri takdirde disiplin ve yaptırımlara ilişkin yeni düzenlemeler, Meclis tarafından onaylanmıştır (Kalaycıoğlu, 2012: 5).

Söz konusu düzenlemelere ek olarak, dört adet yargı reform paketi hazırlanmıştır. Bu paketlerden birincisi, 2011 yılında parlamento tarafından onaylandıktan sonra faaliyete geçmiştir. Bu düzenlemelerin içeriğinde, yargı hizmetlerinin hızlandırılması ve yargının etkin ve verimli bir şekilde işleyişinin sağlanması konusunda girişimler yer almıştır. Ayrıca, ülkedeki yargı mekanizmasının sorunlara karşı adil ve hızlı bir şekilde çözüm bulamadığı için AİHM'ye yapılan başvuruların sayısını azaltmak amaçlanmıştır. Benzer şekilde, haksız bir durumla karşı karşıya kalan vatandaşların, kendilerini aklamak için yapmış oldukları başvurulardan alınan harç miktarının, başvuruyu engellemeyecek bir oranda tutulmasına karar verilmiştir (Şakar ve Genç, 2015: 345-346).

İkinci ve üçüncü reform paketleri, TBMM onayından geçerek, 2012 yılında yürürlüğe girmiştir. İkinci paketin içeriğinde, mahkemelerin uzun vadede değil kısa vadede karar vermelerini sağlamak amacıyla, birinci pakete eşdeğer olarak, mahkemelerin tatil süresi azaltılmıştır (Şakar ve Genç, 2015: 346-347). Üçüncü pakette, Birliğin Türkiye ile ilgili yayınladığı raporlarda en çok değindiği konulardan bir tanesi olan ceza mahkemelerinin yerine, önleyici tedbirler alan Terörle Mücadele Mahkemeleri kurulmuştur. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 101.maddesi değiştirilerek, AB müktesebatına aykırı olan uzun süren yargılamaların ancak kişinin tutuklanması için yeterli somut kanıt ve belgelerin bulunması durumunda gerçekleşeceğine dair yeni hükümler getirilmiştir (Aydın-Düzgüt ve Keyman, 2013: 154).

Ayrıca üçüncü pakette, Türkiye'nin 1990 yılında taraf olduğu AİHS'de güvence altına alınan hakların korunmaya devam edilmesi; medya yoluyla işlenen suçlara verilen cezaların ertelenmesi; icra, idari yargılama ve ceza mevzuatlarına ilişkin düzenlemeler de yer almıştır. Türkiye'nin ceza mevzuatında gerçekleştirdiği reformlar, AB'nin 2013 yılında Türkiye için hazırlamış olduğu İlerleme Raporu'nda "olumlu bir gelişme" olarak yer almıştır (Şakar ve Genç, 2015: 348-349).

2013 yılında yürürlüğe giren ve AB normlarına uyum doğrultusunda yeni düzenlemeleri içeren dördüncü yargı reform paketi ise karar verme mekanizması olan mahkemelerin etkin ve hızlı işlemesinin yanı sıra insan hakları, ifade özgürlüğü, işkence suçunda zaman aşımının kaldırılması, ülke bütünlüğünü tehdit eden terör ve silahlı suç örgütlerine ilişkin cezalandırmalar gibi yeni düzenlemeleri kapsamıştır. Böylelikle AİHM ile benzer bir mevzuat oluşturmak amaçlanmıştır (Şakar ve Genç, 2015: 349-352).

2016 yılında gerçekleştirilen başarısız darbe girişimi, anayasada yeni faaliyetlere yol açmıştır. Bu doğrultuda, halk oylamasına sunulan anayasa değişikliği, %51 “evet” oyu ile kabul edilmiştir. Özellikle darbe girişimcilerinin yargılanması için yargı alanında önemli değişiklikler içeren yeni anayasada, AB normları da dikkate alınarak birtakım düzenlemeler öne çıkarılmıştır. Bu düzenlemelerden ilki, “yargının bağımsızlığı” kavramına “tarafsızlık” kavramının da eklenmesi olmuştur. İkinci düzenleme ise, meclisteki milletvekili sayısının 550’den 600’e çıkarılması olmuştur. Bu değişiklik ile vatandaşların temsiline güvence altına alınması ve mecliste güçlü bir yapı oluşturulması amaçlanmıştır (Coşkun, 2017: 7-8). Meclis ile ilgili bir diğer düzenleme ise milletvekillerin, TBMM’deki görev ve yetkileri ile ilgili olmuştur. Bu düzenleme kapsamında, meclisin Bakanlar Kurulu başta olmak üzere diğer bakanlıkları ayrı ayrı denetleme ve Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi kaldırılmıştır (Coşkun, 2017: 12).

Referandum sonucunda kabul edilen yeni anayasada, kamuoyunda tartışmalara neden olan maddeler de yer almıştır. Bu değişiklikler arasında en öne çıkanı, yasama ve yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanına devredilmesi olmuştur. Bu durum, Cumhurbaşkanının yönetimde tek başına karar almasına ve en önemli yasama organı olan TBMM’de söz sahibi olmasına yol açmıştır. Cumhurbaşkanının yetkileri ile ilgili bir diğer değişiklik ise, herhangi bir kurum farkı gözetmeksizin, üst düzey yöneticileri atama/görevden alma yetkisinin verilmesi olmuştur (Coşkun, 2017: 15-17). Darbe girişimi sonrasında getirilen değişiklik kapsamında, askeri mahkemeler AYM’den çıkarılmış ve AYM üye sayısı 17’den 15’e düşürülmüş; 15 üyenin 12’sini Cumhurbaşkanı seçerken, geriye kalan 3 üye ise Meclis tarafından belirlmesine karar verilmiştir (Coşkun, 2017: 26). Bu değişiklik ile ordunun yargı mekanizmasındaki yetkileri kısıtlanırken, Cumhurbaşkanının yasama üzerindeki etkisi artırılmıştır.

AB ile devam eden katılım müzakerelerine ilişkin yeni düzenlemeler, 2019 yılında hazırlanan ve 2023 yılına kadar uygulanacak olan; 9 amaç, 63 hedef ve 256 girişimin belirtildiği Yargı Reformu Stratejisi'nde yer almıştır. Bu stratejide, yargı mekanizmasının AB hukuku ile uyumlu hale getirilmesi ve kamuoyunda adalet bilincinin artırılması için yeni düzenlemeler belirlenmiştir. Bu düzenlemeler arasında; istinaf mahkemelerinin sayılarının artırılması, üniversitelerdeki hukuk eğitiminin kalitesinin geliştirilmesi, şiddet içermeyen suçlardan yargılanan yaşlı, hamile ve çocuklarla ilgili olarak evlerinde gözetim ve denetim altında olmalarına ilişkin yeni değişiklikler yer almıştır (T.C. Adalet Bakanlığı, t.y.).

4.4. Kamu Yönetimi

AB, kamu yönetimi alanında “ortak bir model” oluşturulması konusunda aday ülkeleri ısrar etmemiş; ancak Birlik müktesebatına uygun ve aynı zamanda eşitlikçi bir yönetim yapısına sahip olmalarını şart olarak sunmuştur. Bunun nedeni, her üye veya aday ülkenin kendine özgü sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı doğrultusunda bir yönetim anlayışına sahip olmasıdır. Ancak bu durum, ister AB'ye katılım sürecinde olan ülkeler olsun ister AB üyesi ülkeler olsun, bu alanda herhangi bir yükümlülüğü olmadığı anlamına gelmemektedir. Şöyle ki AT zamanında, hem kurucu üyelerin hem de katılım sürecinde olan ülkelerin, Topluluğun ortak politikalarına uyum sağlaması için idari yapılarında birtakım değişiklikler yapmaları öngörülmüştür. Maastricht Antlaşması'ndan sonra bu durum, “mecburi sonuç” (obligatory result) ilkesi çerçevesinde ele alınmıştır. Böylelikle ülkeler, önceden belirlenmiş olan prensipleri yerine getirmekle ve uygulamakla sorumlu olmuştur (Ökmen ve Canan, 2009: 149).

Benzer şekilde, “Avrupa Yönetişel Yaklaşımı” ve “Ortak Tanıma” ilkeleri de aday ülkelerin AB ortak politikalarını yakınsamasına ve bağlılığına vurgu yapmıştır. Bu yaklaşımlar, herhangi bir ulus-devletteki idari faaliyetlerin sadece kendi sınırlarını değil, diğer üye ülkelerin idari yapılarını olumsuz etkileyebileceğine açıklık getirmiştir (Balcı, 2005: 26). Bu açıdan bakıldığında, 1999 Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsü verilen Türkiye'nin, kamu yönetimi alanında AB müktesebatına uyum için gerekli değişiklikleri yapması öngörülmüştür.

Avrupa entegrasyonunun genişleme ve derinleşme dinamiklerinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Madrid Zirvesi, Birliğe üye olan ülkelerin yönetim yapılarını güçlendirmesi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Zirvede, Birlik ülkelerinin benzer

bir yapıya sahip olmaları gerektiği ve bunun için bir “Avrupa İdari Alanı” oluşturulması konusunda fikir birliği oluşturmuştur (Uysal, 2020: 30-31). Komisyon’un hazırladığı Beyaz Kitap’ta, Avrupa İdari Alanı’nın yanı sıra bir AB ülkesinin yönetim yapısında bulunması gereken ilkelere de yer verilmiştir. Bu ilkeler; açıklık, tutarlılık, hesap verebilirlik, orantınlılık, katılımcılık, etkinlik ve yetki devri (sübsidiarite) olarak belirlenmiştir (Uysal, 2020: 36).

AB tarafından hazırlanan İlerleme Raporları’nda, Türkiye’nin yapmakla yükümlü olduğu düzenlemelere değinilmektedir. Bu raporlarda, kamu yönetimi ile ilgili bölümlerde “etkin izleme, denetim, gözetim ve raporlama” kapasitesine sahip olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Böylelikle AB’ye uyum sürecinde, Türk idari yapısında dönüştürücü reformların gerekli olduğu öne sürülmüştür (Bulut, 2011: 110).

Sadece Türkiye ekonomisi üzerinde değil, kamu yönetimi üzerinde de olumsuz sonuçlara yol açan 2001 krizi, bu alanda önemli değişikliklerin yapılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu doğrultuda, 2002 yılında iktidara gelen AK Parti tarafından başlatılan ve kapsamlı reformlar içeren Acil Eylem Planı, ilk olarak, krizlerden dolayı zarar gören ülkenin mali yapısını onarmayı, daha sonra da yapısal sorunlara çözüm bulmayı amaçlamıştır. Nitekim hazırlanan planın içeriğinde 45’i kamu yönetimi ile ilgili olmak üzere toplam 205 faaliyet öngörülmüştür. Bu faaliyetler; merkezi yönetim, yolsuzlukla mücadele, yerel yönetimler ve devlet personelinin ilgilendiren reformlar olarak kategorize edilmiştir (İdikut-Özpençe ve Özpençe, 2013: 212-213).

2001 krizi esnasında kamu kurumlarında artan yolsuzluk, birçok sektörü olumsuz etkilemiş ve hazırlanan eylem planı, bu soruna ilişkin yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte, yolsuzlukla mücadele etmek için eski yasalar gözden geçirilmiş ve yeni yasaların AB normlarıyla uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. AB siyasi koşulluluğunun ve Avrupalılaşıma’nın Türkiye üzerinde önemli bir etkisi olduğunu öne çıkaran bu düzenleme, 2005 yılında katılım müzakerelerinin başlamasında önemli bir rol oynamıştır (Soyaltın, 2017: 443).

2003 yılında Meclis tarafından kabul edilen “Bilgi Edinme Kanunu”, kamu yönetimine dair yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. İlgili kanun uyarınca; Türkiye’nin AB’ye katılım sürecini hızlandırmak, belirtilen ilkeleri yönetim yapısına dâhil ederek halkın yönetime katılmasını sağlamak ve vatandaşların politikacılara geri bildirimde bulunması için bir mekanizma kurmak hedeflenmiştir (Üstüner ve Yavuz,

2017: 823). Benzer şekilde, aynı yıl, kamu kurumlarının şeffaflık, hesap verebilirlik ve performans değerleri gibi yönetim ilkelerine uygun bir yapıya sahip olması için “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” (KMYKK) aracılığıyla devlet kurumlarının uygun bir şekilde örgütlenmesi ve bütçe hazırlanması konularında değişiklikler yapılmıştır (Üstüner ve Yavuz, 2017: 827).

AB siyasi koşulluluğunun Türkiye’de kamu yönetimi üzerindeki önemli etkisi, 2003 yılında TBMM tarafından onaylanan KMYKK aracılığıyla olmuştur. Bu kanun kapsamında, hem kamu kurumlarının kontrol ve denetimi hem de mali disiplin ve kamu maliyesine ilişkin yeni düzenlemeler, AB standartları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Mecliste onaylanmasının ardından faaliyete geçen bu yasa ile “mali saydamlık, hesap verme sorumluluğu, stratejik planlama, performans esaslı bütçeleme ve denetim” ilkeleri çerçevesinde yeni kamu yönetimi anlayışı oluşturulmuştur (İdikut-Özpençe ve Özpençe, 2013: 215-216).

2010 yılındaki anayasa değişikliği, diğer alanlarda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi, AB İlerleme Raporları’nda da vurgulanan “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu”nun (Ombudsmanlık) yürürlüğe girmesi olmuştur. 2006 yılında Meclis tarafından kabul edilen ancak Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen bu kanun, 2008 yılında Türkiye’nin hazırladığı Ulusal Program’da yapılması gereken reformlar arasında gösterilmiş ve 2010 yılında güncellenen anayasanın 74. Maddesinde yer almıştır (Uysal, 2020: 44). 2012 yılında kurumsallaşan Ombudsmanlık, yönetimin her türlü durum karşısında insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygılı, adil ve hakkaniyete uygun bir şekilde kamu hizmetlerini yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca kurumun tarafsızlığını sağlamak amacıyla, ombudsmanların herhangi bir kurumdan emir veya direktif alması söz konusu olmamıştır (Gökçenay, 2015: 444-445).

AB katılım yolunda yapılan benzer bir diğer değişiklik 2012 yılında gerçekleşmiştir. Yerinden yönetim ve hizmet birimlerinin tek çatı altında birleştirilmesi amacıyla oluşturulan 6360 sayılı kanun, “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı”nın gerekliliklerini karşılamayı amaçlamıştır. 2016 yılındaki darbe, idari yapıda bazı aksaklıkların olduğunu öne çıkarmış olsa da, 2018 yılında çıkarılan KHK kapsamında, idari yapının dönüşümüne dair kararlara yer verilmemiş, ancak anayasa değişikliklerine bağlı kalınmasının, kamu yönetiminde iyileşmelere yol açacağı belirtilmiştir (Göçoğlu ve

diğerleri, 2019: 74). Öte yandan, özellikle son dönemde, Türkiye'nin 2023 yılını baz alarak hazırladığı ekonomik kalkınma hedeflerini içeren 23 maddelik paket ve BM'nin 2030 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda öne sürdüğü; cinsiyet eşitliği, eğitim, eşitlikçi ve barışçıl bir toplum yapısının varlığına ilişkin yapılacak düzenlemeler, idari reformlar kapsamında değerlendirilmiştir (Göçoğlu ve diğerleri, 2019: 76).

5. AB DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜNÜN MÜZAKERE FASILLARI VE ORTAK POLİTİKALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

5.1. Seçilen Ortak Politikalar ve Dönüştürücü Gücün Etkisi

AB'nin aday ülkeler üzerindeki koşulluluk mekanizması ve dönüştürücü etkisi, yalnızca ülkelerin; gelişmiş bir ekonomik yapı, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne verilen önem doğrultusunda olmamıştır. AET'yi kuran antlaşma ile genel hatları belirlenen, daha sonra AB'yi kuran antlaşma ile de revize edilip geliştirilen bu politikalar ile üye ülkeler arasında gerçekleşmesi muhtemel her türlü sorunun önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu adım, Birlik ülkeleri arasında oluşturulan tek pazar kapsamında her türlü serbest dolaşımın (mallar, hizmetler, sermaye ve kişilerin) mümkün olduğu, ortak bir ekonomi politikası oluşturmak amacıyla ekonomik ve parasal birliğin faaliyete geçmesi, Birlik ülkelerinin istikrarlı bir gelişme elde etmesi için ticaret ve rekabet politikasının oluşturulması ve dinamik bir yapıya sahip olan uluslararası sistemdeki gelişmelere karşı ortak bir güvenlik ve dış politika oluşturma hedefi gerçekleştirilmiştir (Kıraç ve İlhan, 2010: 194).

Maastricht Antlaşması ile yeniden belirlenen ortak politikalar: Rekabet Politikası, Vergi Politikası, Çevre Politikası, Ulaştırma Politikası, Bütçe Politikası, Bölgesel Politikalar, Sanayi ve Ticaret Politikası, Ekonomi ve Parasal Politikalar, Enerji Politikası, Tarım Politikası, Balıkçılık Politikası ve son olarak, Telekomünikasyon ve Bilim-Araştırma Politikaları olmak üzere 12 başlık altında toplanmıştır (Kıraç ve İlhan, 2010: 194-198).

Tablo.2'de yer alan müzakere başlıklarına ve yukarıda belirtilen on iki ortak politikaya bakıldığında, müzakere fasıllarının ortak politikalara tahsis edildiği görülmektedir. Ancak ilişkilerin geçmişine bakıldığında, Türkiye ile AET/AB arasındaki ilişkilerin ve 35 müzakere başlığının genellikle tarım, ticaret ve çevre politikalarına bağlı olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla katılım müzakerelerinde yer alan fasıllar ve on iki

ortak politika arasındaki ilişki göz önüne alındığında, seçilen üç ortak politikanın etkisinin yadsınamaz olduğu öne çıkmaktadır.

5.1.1. Ortak Tarım Politikası

İkinci Dünya Savaşı, savaşın kazananları ve kaybedenleri fark etmeksizin Avrupa kıtasını her alanda olumsuz etkilemiştir. Bu alanlar arasında göze çarpan ve geliştirilmesi gereken alan ise tarım sektörü olmuştur. Özellikle savaşın ardından; yaşanan gıda eksikliği, Topluluk ülkelerinin büyük çoğunluğunda geçim kaynağının tarım olması ve tarımdan elde edilen gelirlerin yetersiz olması ve her üye ülkede tarım sektörünün farklı politikalarla işlemesi, Topluluk bünyesinde ortak bir tarım politikası oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda, AET’yi kuran Roma Antlaşması, entegrasyona taraf olan ülkelerde tarım ürünlerinin serbest dolaşımını ve gerekli politikaların aynı ilkeler çerçevesinde uygulanmasını içermiştir. İlk ortak politika olarak ayrı bir öneme sahip olan OTAP, yalnızca ekonomi alanında değil aynı zamanda siyasi alanda da ortak bir ilişki yürütmeyi amaçlamıştır (Dura, Atik ve Dumrul, 2015: 398-400).

1962 yılında faaliyete geçen OTAP, Topluluk ülkeleri arasında ürünlerin serbest dolaşımını sağlamak için üç ilke benimsemiştir. İlki, tarım ürünlerine uygulanan tüm vergi ve tarifelerin kaldırılarak “Tek Pazar” oluşturulmasını içermiştir. İkincisi, Topluluğa taraf olan ülkelere gelen ürünlerin ihracatına ya da ithalatına öncelik verilmesi için “Topluluk Tercih İlkesi” benimsenmiştir. Söz konusu ilke ile olası küresel ekonomik krizlerin, Topluluk ülkelerindeki fiyatların kontrolsüz şekilde artmasını veya azalmasını önlemek amaçlanmıştır. Üçüncü ve son ilke ise, Topluluk ülkelerinin tarım alanında uygulamayı hedefledikleri ortak politikaların daha iyi bir şekilde yapılandırılması ve desteklenmesi amacıyla “Ortak Mali Sorumluluk” ilkesi esas alınmıştır (Bayraç ve Yenilmez, 2005: 25).

Türkiye ile AET arasındaki ortaklık ilişkilerinin gelişmesi için Türkiye’nin, Topluluk ülkeleri ile hemen her alanda aynı düzeyde olması gerektiği ileri sürülmüştür. Ancak Türkiye’nin tarım sektörü, AB ülkeleri ile rekabet edebilecek düzeyde olmadığından, tarım ürünleri yerine sanayi ürünlerinin Topluluk ülkeleri arasında serbest dolaşması ve işlenmiş tarım ürünlerinin GB kapsamına alınmasına karar verilmiştir. İlerleyen dönemlerde gerek Türkiye’de gerekse Topluluk/Birlik içinde meydana gelen sorunlar, tarafların tarım sektörüne odaklanmasına engel olmuş; Türkiye, 1999 Helsinki

Zirvesi'ne kadar tarım reformlarına gereken ilgiyi göstermemiştir (Tüzün-Kezer ve İlkdoğan, 2009: 125-126).

2000 yılından itibaren kapsamlı reform çalışmalarına yönelen Türkiye'nin, 80 bin sayfadan oluşan AB müktesebatının, OTAP'a ayrılan 40 bin sayfası ve 4 bin maddesine uyum sağlamak için oldukça kapsamlı ve derin çalışmalar yapması gerekmektedir. Bu çalışmalar arasında; tarımsal nüfus yoğunluğu, bölünmüş arazilere çözüm bulmak ve tarımdan alınan verimin oranını artırmak amaçlanmıştır (Öztürk ve Ardor, 2004: 228-229).

Türkiye'nin Birliğe katılımında bir "yol haritası" olarak hazırlanan KOB'da OTAP'a uyum için Türkiye'ye birtakım görevler verilmiştir. Bu görevlerin bir kısmı, 2003 yılında hazırlanan UP'de yerine getirilmiştir. Programda; ormancılık stratejisi, bitki ve hayvan sağlığını korumaya ilişkin yönetmelikler, gıda güvenliğine ilişkin yeni düzenlemeler ve "Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu" için gerekli kurumun oluşturulması yer almıştır. Yapılan düzenlemelerin ardından, 2005 yılında katılım müzakereleri başlamış ve Türkiye, OTAP'a uyum sürecini hızlandırmak için faaliyetlerine devam etmiştir. Bu doğrultuda, yatırımlar aracılığıyla modern yapıya sahip bir tarım sisteminin oluşturulması ve kırsal alanların istikrarlı bir şekilde kalkınması için girişimlerde bulunulmuştur (Sağlık ve Yantur, 2019: 105).

Üyelik müzakerelerinin başlamasıyla birlikte, AB'nin tarım mevzuatına uyum için girişimlerine devam eden Türkiye, bu alanda birçok yasal düzenlemeler yapmıştır. "Organik Tarım Kanunu", "Gıda Kanunu", "Tarım Sigortaları Kanunu", "Tarım Kanunu", "Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu" ve son olarak IPA'nın bir aracı olarak tasarlanan "Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu" (Instrument for Pre-Accession Assistance Rural Development-IPARD) yapılan reformlar arasında yer almıştır. Bu reformlara ek olarak, katılım müzakerelerinde yer alan 35 fasıl arasında Türkiye'nin OTAP'a uyumu ile doğrudan bağlantılı olan üç fasıl bulunmaktadır. Bu fasıllar; "11. Fasıl: Tarım ve Kırsal Kalkınma", "12. Fasıl: Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı" ve "13. Fasıl: Balıkçılık" olarak belirlenmiştir (Tüzün-Kezer ve İlkdoğan, 2009: 29-30).

2010 yılına gelindiğinde, ilerleyen dönemlerde gıda eksikliğinin kıtlığa yol açacağı endişesi, AB'nin OTAP ile ilgili yeni bir reform hazırlamasına zemin hazırlamıştır. Avrupa 2020 Stratejisi içeriğinde yer alan ve Birlik içerisinde hem ürünlerin

kalitesinin ve güvenilirliğinin artırılmasını hem de gıda sektörü de dâhil olmak üzere birçok sektörün finansal açıdan desteklenmesini içeren ortak tarım reformu, 2013 yılında faaliyete geçirilmiştir (Şener, 2015: 31-32). Bu düzenlemeye istinaden Türkiye, söz konusu reforma uyum sağlamak amacıyla, 2014-2020 yıllarını kapsayan ve tarım alanında yapılması planlanan düzenlemelere yatırım desteği sağlaması için IPARD'ın ikinci versiyonunu geliştirmiştir. Hazırlanan bu planın içeriğinde, “tarım, hayvancılık, gıda, balıkçılık ve alternatif tarım alanlarında faaliyet gösteren işletmelere, kooperatiflere” sübvansiyon sağlamak yer almıştır. Söz konusu bu reform, 2015 yılında Avrupa Komisyonu tarafından olumlu karşılanmıştır (Olgun ve Sevilmiş, 2017: 25).

Yapılan bu reformlara rağmen, AB, önceki dönemlerde aday olan ülkelere sunulmayan; ancak bir aday ülke olarak gereğinden fazla ve ağır yükümlülükleri olan Türkiye'den OTAP'a uyum doğrultusunda yeni faaliyetler beklemektedir. 2022 yılının ilk döneminde hazırlanan IPARD 3 programı, 430 milyon Euro'su hibe olmak üzere toplam 555 milyon Euro harcanarak hazırlanmış ve Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmıştır. Bu programın içeriğinde; tarımsal işleme, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, organik tarım, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi gibi konular yer almıştır (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, 2022).

Katma Protokol'ün imzalandığı tarihten itibaren tarım ürünlerini AT/AB'nin ortak pazarına sunmayı amaçlayan Türkiye, yaşanan sorunlar ve reformların fazla maliyetinden dolayı 2022 yılında dahi OTAP'a olan uyumunu tam anlamıyla yerine getirememiştir. 2022 İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin OTAP'a uyum konusunda “belirli düzeyde hazırlıklı” olduğu; ancak geçmiş yıllarda verilen tavsiyeleri yerine getirme konusunda “gerileme” sürecinde olduğu, ülke tarımının mevcut durumuna ilişkin herhangi bir stratejik belge hazırlanmadığı ve IPARD 3'ün genişletilmesine dair bir girişim olmadığı belirtilmiştir (AB Komisyonu, 2022: 119).

5.1.2. Ortak Ticaret Politikası

Roma Antlaşması'nın 23. Maddesi doğrultusunda, tıpkı ortak tarım politikasında olduğu gibi üye ülkeler arasında GB kapsamında ortak ticaret kurallarının oluşturulması ve eşit koşullar altında tek pazar oluşturulması amaçlanmıştır. Söz konusu politika ile üye ülkeler arasında tüm tarife ve kotaların kaldırılması, ürünlerin serbest dolaşımı ve üye olmayan ülkelere karşı OGT oluşturulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye ile ortaklık ilişkilerinde, geçiş döneminde yürürlüğe giren KP'de, 22 yıllık süre zarfı

içerisinde OGT kapsamında kota ve tarifelerin kaldırılması ve tekellerin revize edilmesi vurgulanmıştır (Dilbaz-Alacahan ve Akarsu, 2017: 26-28).

1996 yılında yürürlüğe giren GB'nin, Türk dış ticareti üzerindeki etkisi Tablo.1'de belirtilmiştir. Tablo incelendiğinde, Türkiye'nin kısa süre içerisinde AB'ye bağımlı bir ülke haline geldiği ve dış ticaretinde önemli ölçüde açıklar verdiği görülmektedir.

2001 yılında üçüncü ülkelere karşı OGT'nin uygulanmaya başlanmasının ardından, katılım müzakerelerinin başlaması için Ortak Ticaret Politikası'na (OTP) uyum doğrultusunda; AB'nin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere yönelik otonom tarife tavizlerini içeren “Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemi” (GPS) ilk olarak, İthalat Rejimi Kararı kapsamında belirlenen birkaç üründe uygulanmıştır. Ayrıca, 2003 ve 2004 yıllarında rejim kararı aracılığıyla GPS'nin içeriği genişletilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye, OTP için önemli olan tüm düzenlemeleri içselleştirmiş ve işler hale getirmiştir (Yılmaz N., 2008: 130).

Üyelik müzakerelerinde yer alan 35 fasıl arasında, OTP ile doğrudan ilgili altı fasıl bulunmaktadır. Bu fasıllar; “1. Fasıl: Malların Serbest Dolaşımı”, “8. Fasıl: Rekabet Politikası”, “11. Fasıl: Tarım ve Kırsal Kalkınma”, “12. Fasıl: Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı”, “29. Fasıl: Gümrük Birliği” ve “30. Fasıl: Dış İlişkiler”dir (Yılmaz N., 2008: 135).

2008 ekonomik krizi nedeniyle dış ticaretinde büyük ölçüde kayıplar veren Türkiye, hem OTP'ye uyum sağlamak hem de krizin etkilerini hafifletmek için ekonomi politikaları kapsamında bir dizi yeni reformlar faaliyete geçirmiştir. Ayrıca AB ülkelerine yapılan ihracat, kriz nedeniyle talebin azalmasına ve Türkiye'nin Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Asya gibi komşu bölgelerdeki ülkelere yönelmesine yol açmıştır. Böylelikle Türkiye, dış ticaret açığını azaltmak için alternatif yollar aramıştır (Özkardeş, 2016: 36-37).

Kriz sonrası dönemde ihracatı artırmaya yönelik yeni girişimler yapılmıştır. Bu girişimler arasında; ihracat yapılacak “hedef ülkelerin” belirlenmesi, Türk menşeli ürünlerin geliştirilmesi ve rekabet değerinin artırılması için destek programlarının hazırlanması, ticaretin küresel bir düzeye ulaşması için yabancı ülkelere görev yapan temsilci sayısının artırılması, en çok ithal edilen ürünlerin belirlenip Türkiye'de üretiminin yapılması ve yatırımlar aracılığıyla üretimin teşvik edilmesi için Yeni Teşvik Sistemi'nin kurulması yer almıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012: 12-16).

Ekonomik krizin etkisi dünya çapında devam ederken, büyük zarar gören AB dış ticaretini yeniden kalkındırmak adına Avrupa 2020 Stratejisi’ni hazırlamıştır. Türkiye’nin katılım yolunda OTP’ye uyum sağlama yükümlülüğü olduğu için hazırlanan bu stratejiyi de yakınsamakla yükümlü olmuştur. Bu bağlamda, ticaret alanında AB  lkeleri ile rekabet edebilmek, ticaret ve tarım gibi sektörlerde kalite ve güvenilirliği artırmak amacıyla 2012-2023 yıllarını kapsayan “2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı” hazırlanmıştır. Bu plan ile Cumhuriyetin 100. yılına girildiğinde, Türkiye’nin en güçlü ekonomiyeye sahip 10 ülke arasında yer alması, istihdam ve bölgesel kalkınmanın artan bir ivme ile istikrarlı bir şekilde devam etmesi hedeflenmiştir (Işık, 2015: 52-53).

2015 yılından itibaren uluslararası konjonktürde yaşanan sorunlar, taraflar arasındaki ilişkilerin seyrini ve Türkiye’nin AB mevzuatını yakınsama sürecini olumsuz etkilemiştir. AB tarafından Türkiye için hazırlanan 2022 İlerleme Raporu’nda, Türkiye’nin ticaret reformları açısından OTP’ye tam uyum için henüz gerekli adımları atmadığı belirtilmiştir. OTP ile doğrudan bağlantılı fasıllar arasında yalnızca “12. Fasil: Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı” müzakerelere açılmış ancak geçici olarak kapatılmamıştır. “1. Fasil: Malların Serbest Dolaşımı” ve “29. Fasil: Gümrük Birliği” gibi OTP ile bağlantılı olan fasıllarda “iyi düzeyde hazırlıklı” olduğu belirtilmiştir. Diğer fasıllar ise “belirli düzeyde hazırlıklı” ve “sınırlı ilerleme” olarak değerlendirilmiştir (AB Komisyonu, 2022).

5.1.3. Ortak evre Politikası

Roma Antlaşması kapsamında ortak tarım ve ticaret politikaları düzenlenmiş olmasına rağmen, evre mevzuatına ilişkin ortak bir politika konusunda herhangi bir hüküm belirtilmemiştir. AT, bu konuyu ilk olarak, 1971 yılında Bakanlar Konseyi’nin düzenlediği toplantıda ele almıştır. Daha sonra 1972’de hem Paris’te hükümetler düzeyinde yapılan toplantıda hem de Stockholm’de düzenlenen BM İnsan evre Konferansı’nda (BMİK) evre ile ilgili önemli kararlar alınmıştır (Erdem ve Yenilmez, 2017: 95-96).

1973 yılından itibaren belirli aralıklarla hazırlanan evre eylem planlarının belirli ilkeler çerçevesinde faaliyete geçirilmesine ilişkin karar alınmasına rağmen, evre ile ilgili ilk hukuki girişim, 1987 yılında yürürlüğe giren ATS ile gerçekleşmiştir. Maastricht Antlaşması’nda ise ilk kez evre konusu bir kurucu antlaşmaya dâhil edilmiş ve evre

sorunlarına ilişkin daha kapsamlı ve kayda değer faaliyetler yer almıştır (Çörtoğlu, 2009: 33).

Türkiye'nin çevre ile ilgili ilk girişimleri, Avrupa'da düzenlenen zirve ve toplantılarda dikkat çekilen bir konu haline gelmesinden sonra başlamıştır. 1973 yılında Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlamış ve sonraki tüm kalkınma planlarında yer almıştır. İlk olarak Topluluk döneminde hazırlanan Birinci Çevre Eylem Programı'na uyum sağlayan Türkiye, zaman içinde kamuoyunu çevre duyarlılığı konusunda teşvik etmiş ve ortaklık ilişkilerinde son döneme geçilmesinin ardından Türkiye'nin Birliğin çevre politikasına uyumu hız kazanmıştır. Özellikle, adaylık statüsünün verildiği Helsinki Zirvesi öncesinde, 1998 yılında oluşturulan “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı”, Türkiye'nin çevre mevzuatına ilişkin en kapsamlı reformu olmuştur. Yirmi yıllık bir dönem için hazırlanan bu plan; çevre kirliliğini azaltmayı, sürdürülebilir çevre ve kaynak kullanımını teşvik etmeyi ve çevresel zararları en aza indirmeyi amaçlamıştır (Şeren ve Dedebeek, 2013: 5).

2000 yılından itibaren, tam üyelik müzakerelerine en kısa sürede başlayabilmek için müktesebata uyumu doğrultusunda Türkiye, Birliğin çalışmalarını yakından takip etmiştir. Çevre ile ilgili yapılan bazı düzenlemeler Birlik tarafından olumlu karşılanmış ve müzakerelerin başlamasında etkili olsa da faaliyete geçirme konusunda eleştirilmiştir (Duru, 2007: 183).

2005'ten sonra taraflar arasındaki ilişkiler eskisi gibi olmasa da, Türkiye'nin AB mevzuatına uyum doğrultusunda çevre sorunlarına olan ilgisi, katılım sürecini hızlandırmak ve ortak çevre politikasına uyum sağlamak amacıyla 2006 yılında “AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi” hazırlamıştır. Bu strateji kapsamında çevre ile ilgili kurumların yapılanması, çevre mevzuatı, çevre sorunlarının oluşmasına yol açan sorunlar ve darboğazlar tespit edilmiş ve çözümlenmiştir. Ayrıca, 2008-2012 yılları arasında “Atıksu Arıtım Eylem Planı”nın hazırlaması; “kirlüten ve kullanan öder” ilkesinin uygulanması ve 2009 yılında Kyoto Protokolü'ne taraf olunması ile uyum üst boyutlara ulaşmış ve “22. Fasıl: Çevre”nin açılmasında önemli rol oynamıştır (Erdem ve Yenilmez, 2007: 109-110).

2008 ekonomik krizinin etkisiyle başarısız olan Lizbon Stratejisi yerine Avrupa 2020 Stratejisi faaliyete geçirilmiştir. Bu strateji ile çevreye ilişkin; akılcı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme için çevresel önceliklere yer verilmiştir. Bir aday ülke olarak

Türkiye'nin de bu stratejiyi yakınsaması bir zorunluluk olduğu için Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu stratejiye ilişkin bazı düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemelerle, kentsel ve kırsal bölgelerde çevre bilincinin artırılması ve çevre sorunlarına kısa sürede çözüm bulunması hedeflenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin, sürdürülebilir bir kalkınma politikası oluşturma çabaları “yeşil büyüme” kavramının öne çıkmasına ve üretim yaparken çevre sorunlarına karşı duyarlı bir rekabetçilik anlayışının doğmasına yol açmıştır (Terzi S. , 2017: 20).

AB bu dönemde, göç ve Avro krizinden ciddi şekilde etkilenmesine rağmen, çevresel düzenlemelere yönelik girişimlerine de devam etmiştir. Kısa vadede dünyadaki sera gazı emisyonlarını en aza indirmek ve küresel ısınmanın etkilerini azaltmak amacıyla, 2015 yılında Paris İklim Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile dünya çapında sürdürülebilir çevre koşullarının oluşturulması amacıyla 2019 yılında Avrupa Yeşil Mutabakatı hazırlanmıştır. Bu mutabakat ile yalnızca AB ülkelerinin değil, aday olan ya da olmayan ülkelerin de Birlik ile siyasi, ekonomik ve coğrafi ilişkilerini geliştirmesi vurgulanmıştır. Yeşil Mutabakat, dış ticaretinin yarısından fazlasını AB ile yapan ve AB'nin yeni ticaret kurallarını benimsemeye çalışan Türkiye için AB'nin koşulluluk ilkesinin bir yansıması olmuştur (AB Yeşil Mutabakatı, t.y.).

Dünyada 2050 yılına kadar sera gazı ve karbon salınımını tamamen önleyen bu mutabakat, oldukça maliyetli olmasının yanı sıra gelecek yıllarda dünyanın daha yaşanabilir bir çevreye sahip olması açısından getirisi yüksek bir projedir (Ecer ve diğerleri, 2021: 127). Türkiye, AB'ye katılım koşulluluğu doğrultusunda, 2023 hedefleri arasında yer alan bu mutabakata karşılık olarak 2021 yılında, değişen ticari koşulların da etkisiyle, GB ile yapılan ticarete verimi artırmak amacıyla bir “Yeşil Mutabakat Eylem Planı” hazırlamıştır. 2021-2023 yılları arasında yeni düzenlemeleri içeren Yeni Ekonomik Program ve 11. Kalkınma Planı çerçevesinde ele alınan bu eylem planı; 32 hedef, 81 faaliyet ve 9 konu başlığı kapsamında oluşturulmuştur. Bu başlıklardan bazıları; sınırda karbon düzenlemeleri, iklim değişikliği ile mücadele, yeşil ve döngüsel bir ekonominin varlığı, Avrupa Yeşil Mutabakat hakkında bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleridir (Ecer ve diğerleri, 2021: 135-136).

Türkiye'nin Ufuk 2020 ve Yeşil Mutabakat Eylem Planı kapsamındaki uyum çalışmaları, Birliğin 2022 Türkiye İlerleme Raporu'nda “Yeşil Gündem ve Sürdürülebilir

Bağlantısallık” başlığı altında, dört fasılla doğrudan ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Bu fasıllar (AB Komisyonu, 2022: 110-118):

- i. 14. Fasl: Taşımacılık Politikası: genel itibariyle “orta düzey hazırlıklı” ancak raporlama konusunda “ilerleme kaydedilmediği” belirtilmiştir.
- ii. 15. Fasl: Enerji: 2021 yılında vurgulanan konularda bir gelişme kaydedilmediği ve “orta düzey hazırlıklı” olduğu ancak genel olarak değerlendirildiğinde “sınırlı ilerleme” kaydedildiği belirtilmiştir.
- iii. 21. Fasl: Trans-Avrupa Ağları: Söz konusu raporda Türkiye’nin durumu ile ilgili nadir yapılan bir değerlendirme ise “çok ileri düzeyde” olmasıdır.
- iv. 27. Fasl: Çevre ve İklim Değişikliği: AB’nin geleceğe yönelik hedefleri kapsamında önemli bir fasıl olan bu fasılda, Türkiye’nin “belirli düzeyde hazırlıklı” olduğu ancak yapılan faaliyetlerin uygulanmasına bakıldığında ise geçen yıl belirtilen tavsiyelerin bir kısmının yerine getirildiği ancak “ilerleme kaydedilmediği” belirtilmiştir.

5.2. Müzakere Fasılları Üzerindeki Etkisi

AB mevzuatının yakınsanması için yerine getirilmesi gereken 35 fasıl, Türkiye’nin üyelik sürecinde hangi aşamada olduğunun belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. 2005 yılından itibaren ilişkilerin uzun süre durağan seyretmesi ve yukarıda bahsedilen sorunlar nedeniyle katılım konferanslarının düzenlenememesi, Türkiye’nin üyelik yolunda önemli adımlar atmasına engel teşkil etmiştir. Nitekim her yıl yayınlanan İlerleme Raporları’nda¹, Türkiye’nin söz konusu ortak politikalara uyum açısından tam üyeliğe “hazırlıksız” olduğunun belirtilmesi, açılan müzakere fasıllarının dahi görüşülmemesine ve dolayısıyla katılım sürecinde ilerleme için gerekli olan “geçici olarak” kapatılmamasına yol açmıştır. Dolayısıyla, diğer üye ülkelerin katılım sürecinde dönüştürücü bir etkiye sahip olan AB’nin müzakere ve ortak politikaları, tam anlamıyla olmasa da Türkiye’yi de etkilemektedir. Bu durum, Türkiye’nin Avrupalılaşıma sürecinde meydana gelen gelişmelerde net bir şekilde görülmektedir.

Bu doğrultuda Tablo 3, son yıllarda yayımlanan Türkiye Raporlarını analiz ederek, Türkiye’nin katılım müzakerelerinde sürekliliği sağlamak için yerine getirmekle yükümlü olduğu düzenlemeleri kapsayan fasılların mevcut durumunu, Birliğin

¹ 2016 yılından itibaren Ülke Raporları adını almıştır.

dönüştürücü gücünün katılım sürecinde ne ölçüde etkili olduğunu ve bu fasılların müzakerelere açılması için yapılması gerekenleri ortaya koymaktadır.

Her bir müzakere faslının, AB tarafından değerlendirildiği tabloya bakıldığında, Türkiye'nin AB mevzuatına tam anlamıyla uyum sağladığı henüz söylenemez. Çünkü Birliğin ilk kurulduğu tarihlerden itibaren koşul olarak öne sürdüğü başta insan hakları ve yargı olmak üzere, yaşanılabilir çevre, serbest dolaşım ve ekonomi alanlarında istikrarsız bir yakınsama benimsemesi, Türkiye'nin üyelik yolunda oldukça geride kaldığı; ancak bilim ve araştırma ve Birliğin iç pazarının büyümesi konusunda oldukça gelişme sağladığı görülmektedir. Ayrıca bu süreçte yaşanan aksamalar, iç dinamiklerin hareketliliğinden kaynaklanmış; bu durum da hem Türkiye'nin belirtilen alanlarda reformlar yapamamasına hem de AB üyeliğine odaklanamamasına yol açmıştır.

Tablo 3. Son Hazırlanan Türkiye Raporları Bağlamında Müzakere Başlıklarına Uyum

Fasıllar	AB Dönüştürücü Etkisi	Fasıllar	AB Dönüştürücü Etkisi
1. Malların Serbest Dolaşımı	Vardır, ancak ilerleme sağlanması gerekmektedir.	18.İstatistik	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak ilerleme sağlanması gerekmektedir.
2. İşçilerin Serbest Dolaşımı	Yoktur, ilerleme sağlanması gerekmektedir.	19.Sosyal Politika ve İstihdam	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak verilen tavsiyelere uyulması ve reformlar yapılması gerekmektedir.
3. İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi	Yoktur, reformlar yapılması gerekmektedir.	20.İşletme ve Sanayi Politikası	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak AB müktesebatına uyum için düzenlemeler yapılması gerekmektedir.
4. Sermayenin Serbest Dolaşımı	Sınırlıdır, ilerleme sağlanması gerekmektedir.	21.Trans-Avrupa Ağları	Vardır, ancak düzenlemelerin yapılmasına devam edilmesi gerekmektedir.
5. Kamu Alımları	Sınırlıdır, ilerleme sağlanması gerekmektedir.	22.Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak ilerleme sağlanması gerekmektedir.
6. Şirketler Hukuku	Vardır, ancak verilen tavsiyeler yerine getirilmelidir.	23.Yargı ve Temel Haklar	Yoktur, reformlar yapılması gerekmektedir.
7. Fikri Mülkiyet Hukuku	Sınırlıdır, ilerleme sağlanması gerekmektedir.	24.Adalet, Özgürlük ve Güvenlik	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak ilerlemeler sağlanması gerekmektedir.
8.Rekabet Politikası	Sınırlıdır, ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir.	25.Bilim ve Araştırma	Vardır, düzenlemelere devam edilmelidir.
9.Mali Hizmetleri	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak verilen tavsiyeler yerine getirilmelidir.	26.Eğitim ve Kültür	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak ilerlemeler sağlanması ve reformlar yapılması gerekmektedir.
10.Bilgi Toplumu ve Medya	Sınırlıdır, ilerleme sağlanması gerekmektedir.	27.Çevre	Sınırlıdır, ilerleme sağlanması gerekmektedir.
11.Tarım ve Kırsal Kalkınma	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak verilen tavsiyeler yerine getirilmelidir.	28.Tüketicinin ve Sağlığın Korunması	Vardır, düzenlemelere devam edilmelidir.
12.Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı	Sınırlıdır, ilerleme sağlanması gerekmektedir.	29.Gümrük Birliği	Vardır, ancak düzenlemelere devam edilmelidir.
13.Balıkçılık	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak düzenlemelerin devam etmesi gerekmektedir.	30.Dış İlişkiler	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak ilerleme sağlanması gerekmektedir.
14.Taşımacılık	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak tavsiyeler yerine getirilmelidir.	31.Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak düzenlemelere devam edilmesi gerekmektedir.
15.Enerji	Orta düzeyde bir etki vardır, ilerleme sağlanması gerekmektedir.	32.Mali kontrol	Vardır, ancak reformların yapılmasına devam edilmelidir.
16.Vergilendirme	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak ilerleme sağlanması gerekmektedir.	33.Mali ve Bütçesel Hükümler	Vardır, ancak ilerleme sağlanmasına devam edilmelidir.
17. Ekonomik ve Parasal Politika	Orta düzeyde bir etki vardır, ancak reformlar yapılması gerekmektedir.	34. ve 35. Fasıllar	Henüz yoktur, çünkü tüm müzakere fasıllarının geçici olarak kapatılması gerekmektedir.

Kaynak: Son yıllarda hazırlanan Türkiye Raporları göz önünde bulundurularak, yazar tarafından hazırlanmıştır.

SONUÇ

AB'nin dönüştürücü gücü, 1990'lı yıllarda Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte uluslararası arenada dikkat çekici bir politika olarak ön plana çıkmıştır. AB'nin dönüştürücü gücü, farklı boyutlarıyla kendisine üye olmak isteyen ya da üyelik ilişkisi dışında işbirliğine dâhil olan ülkeler ve Türkiye başta olmak üzere diğer aday ülkeler üzerinde de etkisi olmuştur. Dönüştürücü güç, Avrupa coğrafyasında yer alan ülkelerin farklı amaçlar doğrultusunda Birliğe katılmak uğruna iç ve dış politikalarında gerçekleştirdikleri dönüşüm faaliyetleri olarak tanımlanabilir.

Birliğin dönüştürücü gücü, eski Sovyet ülkeleri üzerinde etkili bir şekilde uygulanmış ve olumlu sonuçlar vermiştir. Ülkelerin kapsamlı bir dönüşüm geçirmesine yol açan bu güç; Birliğin aday ülkelere belirlediği kriterlere uyulması durumunda tam üyelik ve maddi yardım teşvikleri; uyulmaması durumunda ise yaptırımlar uygulayarak (aktif ve pasif kaldıraç yöntemi) ülkeler üzerindeki etkisini göstermiştir. Ayrıca, Avrupa entegrasyon teorileri arasında yer alan “rasyonel kurumsalcılık” ve “inşacı nedensel yaklaşımların” yanı sıra teşvik ve ikna gibi yöntemlerle ülkeler üzerinde dönüştürücü güç uygulanmıştır. Ülkelerin yerine getirmekle yükümlü olduğu dönüşüm faaliyetlerinin; insan hakları, işleyen bir ekonomik yapıya sahip olma ve hukukun üstünlüğü alanlarında gerçekleştirildiği; bu bağlamda 1993 yılında düzenlenen zirvelerde Kopenhag ve Maastricht Kriterleri'nin oluşturulmasının tesadüf olmadığı belirtilmiştir. ODA ve Balkan ülkeleri, AB müktesebatını benimsemeye yönelik geniş kapsamlı yükümlülüklerini yerine getirmiş ve 2004, 2007 ve 2013 yıllarında üç farklı genişleme dalgasıyla Birliğe tam üyeliklerini tamamlamışlardır. Üç genişleme sürecinde de uygulanan ve toplamda on üç ülkenin katılımıyla sonuçlanan bu dönüştürücü güç; Avrupalılaşıma mekanizmalarının, farklılaştırılmış entegrasyonun ve koşulluluk stratejisinin ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Avrupa entegrasyonuna dâhil olmak isteyen ülkelerin hukuki ve kurumsal yapılarını Birlik ile aynı doğrultuda gerçekleştirmesi olarak algılanan Avrupalılaşıma mekanizmaları, Birliğin aday ülkeler üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu duruma Türkiye üzerinden bir örnek vermek gerekirse, Avrupalılaşıma'nın yeniden yükleme ve önden yükleme mekanizmaları, Türkiye üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Nitekim bu iki mekanizma da Birliğe aday

Ülkelerin ve kendilerini Avrupa lkesi olarak gören ülkelerin AB normlarına uyum sağlamak için gerçekleştirdikleri faaliyetlere vurgu yapmaktadır.

Farklılaştırılmış entegrasyon ile dönüştürücü güç arasındaki bağlantı, entegrasyonun ekonomik ve siyasi olarak ikiye ayrılmasıyla net bir şekilde görülmektedir. Öyle ki, ekonomik farklılaştırılmış entegrasyonda Birlik, yesi olmayan ülkelerin AB pazarından faydalanması için işbirliği yapmaktadır. Bu duruma Türkiye ile yapılan GB açıklayıcı bir örnek olmuştur. Siyasi farklılaştırılmış entegrasyonda ise Birlik dış politikada, yesi olmayan ülkelerle ilgili konularda, bu ülkelere herhangi bir karar alma yetkisi tanımazken, bu ülkelerin politikalarını AB ile uyumlu hale getirmeleri koşulunu ne srmştir. Dolayısıyla bu durum, AB'nin aday ülkelerin dış politikasında da dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Siyasi koşulluluk ise, diğer mekanizmalara kıyasla daha ön planda olmuştur. Nitekim, dl-ceza (diğer bilinen adıyla havuç-sopa) sistemine dayanan bu yöntem ile Birlik, aday ülkelere finansal açıdan kalkınmaları için maddi teşvikler sunmakta ve müktesebatı benimsemelerini beklemektedir. Aday ülkelerin müktesebatı benimsemesi durumunda AB'nin, ödül olarak havuç, yani tam yeliği sunduğu; ceza olarak da sopayı, yani yaptırımları uyguladığı ne çıkarılmıştır.

2004 yılında on ülkenin entegrasyona dâhil olması, 2008 krizinin ağır sonuçları ve 2011 yılından itibaren devam eden göçmen akını, Birliğin dış politikada en önemli eğilimi olan genişlemeye ara verdiğini ve kendi içerisinde bir yapılanma sürecine girdiğini göstermektedir. Ancak Birlik bu dönemde, dönüştürücü gücünden tam olarak vazgeçmemiştir. Bu duruma örnek olarak, Türkiye ile aynı tarihte katılım müzakerelerine başlayan ve Balkan lkeleri arasında Birliğe katılması Türkiye gibi zor görülen Hırvatistan'ın, tam üyelik için bir dönüşüm sürecine girdiği ve 2013 yılında AB yesi olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla bu durum, yaşanan krizlerin ardından Birliğin dönüştürücü gücünün devam etmekte olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

AB'nin 1990'lardan itibaren Doğu Avrupa ve Balkanlar'da uyguladığı dönüştürücü gücü, aslında Türkiye ile ilişkilerinin başladığı döneme dayanmaktadır. Öyle ki, 1960'lı yıllarda Topluluk ile ilk resmi ilişki kuran ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar göz önüne alındığında, ekonomik entegrasyon amacıyla kurulan AET'ye tam üyelik, bir dış politika hedefi haline gelmiştir. Bu bağlamda, Topluluk yeliğinin birtakım ykmllkleri de beraberinde getirmesi,

Türkiye'nin bir dönüşüm sürecine girmesine yol açmıştır. İlişkilerin ilk dönemlerinde Türkiye, GB'nin oluşturulması için ekonomisini düzenlemeye yönelik girişimlerde bulunmuş, ancak zamanla bu girişimler yerini siyasi faaliyetlere bırakmıştır. Nitekim Katma Protokol'de belirtilen gümrük ve tarifeleri kaldırma koşulunu büyük ölçüde yerine getiren Türkiye, GB'nin yürürlüğe girmesi için 1980 darbesi sonrasında insan hakları ve demokrasi ihlallerine ilişkin yönetim anlayışından uzaklaşması gerektiği öne sürülmüştür. Dolayısıyla bu bilgiler doğrultusunda GB'nin, taraflar arasında ekonomik bir ilişki oluşturmaktan ziyade siyasi bir ilişki haline geldiği belirtilmiş ve bu tarihten itibaren taraflar arasında ilişkilerin siyasi boyutunun daha çok öne çıktığı sonucuna varılmıştır.

AB, GB'nin yürürlüğe girdiği dönemde ODA ve Balkan ülkelerini aşamalı olarak bünyesine dâhil etmiş olsa da Türkiye ile ilişkilerinde tam üyelik yolunda henüz somut bir adım atmadığı görülmektedir. Ülkede periyodik bir şekilde meydana gelen ekonomik krizler, GB'nin Türkiye'deki ihracatı istenilen oranda artırmaması ve Türkiye'nin Lüksemburg Zirvesi'nde genişleme kapsamı dışında bırakılması, ilişkilerin askıya alınması tartışmalarına yol açmıştır. Bu durum, iki tarafın da istediği bir durum olmadığı için 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmiştir. Literatürdeki birçok çalışma, bu dönemden itibaren AB'nin Türkiye üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğuna vurgu yapmaktadır. Çünkü katılım müzakerelerinin başladığı 2005 yılına kadar geçen altı yıl içinde hem koalisyon hem de AK Parti döneminde çok sayıda reformları içeren uyum paketleri meclisten geçirilmiştir. Bu reformlar, Türkiye ile üyelik müzakerelerinin başlamasının önünü açmış olsa da 2004 yılındaki büyük genişleme, Birliği oldukça yormuş; Birlik, genişleme sürecine –özellikle Türkiye'ye karşı– “hazmetme kapasitesi” ve “genişleme yorgunluğu” kavramlarının yanı sıra tam üyelik vaat etmeyen ve birtakım kısıtlamalar içeren çeşitli üyelik alternatifleri sunmuştur. Diğer bir deyişle, AB, Türkiye'nin tam üyelik sürecini ertelemiş ve bu dönemde reform yorgunluğu yaşayan Türkiye, AB üyeliğinden yavaş yavaş ümidini kaybetmiştir.

Bu gelişmelere ek olarak; 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya gibi gelişmişlik düzeyi açısından Türkiye'nin gerisinde olan ülkelerin dahi Birliğe dâhil olması, AK Parti hükümetinin AB üyeliğini bir amaç değil araç olarak görmeye başlaması ve özellikle Kıbrıs sorununun Güney Kıbrıs lehine çözülmesinin tam üyelik yolunda koşul olarak öne sürülmesi, ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, Türk siyasetinde hem

iktidar hem de muhalafet partilerinin, Türkiye'nin dış politikadaki geleneksel çıkarlarına zarar verdiği gerekçesiyle AB üyeliğinin bir gereklilik olmadığı konusunda fikir birliği içerisinde olmasına neden olmuştur.

Bu gelişmelerin sonucunda, yaşanan 2008 küresel ekonomik krizi ve sonrasında hem uluslararası alanda hem de taraflar arasında yaşanan dönemsel krizler, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin tam üyelik müzakereleri yoluyla değil, farklı mekanizmalar aracılığıyla yürütüldüğünü göstermektedir. Nitekim bu mekanizmalar, bazı dönemlerde ilişkileri geliştirmiş, bazı dönemlerde ise en düşük seviyeye indirmiştir. Söz gelimi; önerilen üyelik alternatifleri ve Pozitif Gündem tartışmaları, Türkiye ile AB arasındaki sorunların boyutunu artırmış ve üyelik müzakerelerinin ilerlemesini engellemiştir. Çünkü bu konular, Türkiye'ye karşı gündeme getirilen ve diğer ülkelerin katılım sürecinin bir parçası olmayan konulardır. Dolayısıyla Türkiye'nin AB üyeliğine olan yaklaşımı olumsuz bir sürece girmiştir. Ancak zaman içinde ortaya çıkan ve uluslararası sorun haline gelen konular, tarafların yakın ilişkiler içerisinde olmasına yol açmıştır. Örneğin, göç meselesi uzun bir aradan sonra 17. ve 33. Fasılların müzakerelere açılmasına katkı sağlarken, Doğu Akdeniz sorunu ise krizin boyutuna göre ilişkilerin hem kötüleşmesine hem de yeniden canlanmasına yol açmıştır. Kısacası ilişkiler, tarafların karşılaştıkları sorunlar karşısındaki tutumlarına göre şekillenmiştir.

ODA ve Balkan ülkelerinin katılım sürecinde etkili olan Avrupalılaştırma ve siyasi koşulluluk ilkesi gibi araçlar, katılım sürecinde ve yakın dönemde Türkiye üzerinde de dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Üç döneme ayrılan Avrupalılaştırma sürecinde; “İleri Avrupalılaştırma” olarak adlandırılan ilk dönemde, sekiz uyum paketi hazırlanmış ve Birliğin ortak politikalarına uyum konusunda birtakım anayasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Avrupalılaştırma mekanizmaları aracılığıyla yapılan bu girişimler, Türkiye'nin 2005 yılında katılım müzakerelerine katılmasında önemli rol oynamıştır. Daha önce de değinildiği üzere, 2006 yılında AB ülkeleri ile yaşanan sorunlar ve 2008 krizi sonrası AB'nin dış politikasındaki farklılıklar, Türkiye'nin AB üyeliğine olan yaklaşımında değişimlere yol açmış ve Avrupalılaştırma sürecinde “seçici” politikalar uygulanmaya başlanmıştır. AK Parti hükümetinin yapılan reformları AB üyeliği süreci içerisinde ele alması bu durumun bir göstergesidir. İlerleyen yıllarda da devam eden küresel sorunlar, birçok uluslararası örgütü ve ülkeyi derinden etkilemiş; hatta Türkiye, henüz kesinleşmeyen AB üyeliğine alternatif olarak Rusya ve Çin'in de aralarında yer

aldığı örgütlere yönelmiş; 60 yılı aşkın süredir devam eden ilişkiler oldukça zarar görmüştür. Ancak tüm bunlara rağmen Türkiye, yapmakta olduğu reformlarda ve Birliğin ortak politikalarına uyum sağlama konusunda Avrupalılaşma yolunda girişimlerine devam etmektedir.

Siyasi koşulluluk mekanizmasının Türkiye üzerindeki etkisi ise, AB'nin ODA ve Balkan ülkelerinin katılım süreci esnasında uyguladığı döneme genk gelmiştir. Bu dönemde, GB'nin yürürlüğe girmesi için özellikle siyasi ve hukuki reformların gerekliliğine değinen AB, koşulluluk mekanizmasını ağırlıklı olarak bu dönemde kullanmış ve adaylık statüsünün verilmesinden sonra boyutunu artırmıştır. Son dönemde ise siyasi koşulluluk mekanizması, Türkiye ile planlanan üst düzey diyalogların askıya alınmasına yol açan Doğu Akdeniz konusunda yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle geçmişe kıyasla daha az etkili hale gelmiştir.

Siyasi koşulluluğun etkisi ve Avrupalılaşma doğrultusunda yapılan girişimlerin değerlendirilmesi sonucunda katılım müzakerelerinin başlamasına yönelik karar alınmasında, sadece yapılan kapsamlı reform girişimlerinin etkili olmadığı, aynı zamanda Birliğin on iki ortak politikası arasında yer alan ve katılım müzakerelerinde fasılların açılmasını doğrudan ya da dolaylı olarak sağlayan; tarım, ticaret ve çevre alanlarındaki ortak politikalara uyumun da tam üyeliğe giden yolda yadsınamaz bir etkiye sahip olduğu öne çıkarılmıştır. Bu durum, Tablo 3'te açık bir şekilde görülebilmektedir. Tablo incelendiğinde, Türkiye'nin AB'ye katılım yolunda net bir yol belirleyebilmesi için yirmiden fazla fasılda gerekli düzenlemeleri yapması gerektiği görülmektedir. Ancak gerek AB'nin büyük genişleme ve yaşanan krizler sonrasında derinleşmeye odaklanması, gerekse Türkiye'nin iç dinamiklerinde yaşanan gelişmelerin bu düzenlemelerin tamamlanmasının önünde engel teşkil etmiş ve Türkiye'nin tam üyelik sürecinde aksamalar yaşanmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin, Birlik mevzuatı doğrultusunda reformlar yapmaya devam etmesine rağmen, Birliğin birçok alanda üzerinde durduğu konuları da ihmal ettiği son yıllarda yayınlanan ülke raporlarında sıklıkla dile getirilmektedir. Tablo 3'te de görüldüğü üzere insan hakları, yargı, kamu yönetimi ve ekonomi gibi katılım kriterleri arasında yer alan alanlarda AB'nin dönüştürücü gücünün etkisi olumlu olmadığı; ancak orta ve sınırlı etkiye sahip olduğu çoğu fasılda ise önceki yıllarda yapılan tavsiyelerin ve belirtilen reformların yerine getirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, hem Türkiye hem de

Kıbrıs ve Yunanistan başta olmak üzere diğer AB ülkelerinin ulusal çıkarlarının çatışması; bazı müzakere fasıllarının veto edilmeye devam etmesine, Türkiye'nin yalnızlaştırılmasına yol açmıştır.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda, Türkiye'nin son zamanlarda yürürlüğe giren kanunlarda ve hazırladığı kapsamlı kalkınma raporlarında, “AB mevzuatına uyum doğrultusunda” ibaresinin yer alması; yapılması gereken reformlar için maddi teşvik aracı olan IPA 3'ün Aralık 2022'de onaylanması, AB dönüştürücü gücünün Türkiye üzerinde devam etmesine rağmen, ilişkilerin ortaklık hukuku dışında ilerlediği sonucunu kanıtlamaktadır.

Son olarak çalışma, elde edilen bilgiler ışığında şu bulgulara ulaşmıştır: Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler ortaklık hukuku çerçevesinde dönemsel olarak ilerleme ve gelişme gösterse de Türkiye'nin Yunanistan, GKRY ve AB ile yaşadığı anlaşmazlıklar, ortaklık süreci dışında yeni mekanizmaların ve farklı alternatiflerin ortaya çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla AB üyelik süreci içerisinde Türkiye her yönüyle oluşturulmuş, oluşturulan ve oluşturulacak süreçlere dâhil olmakta ve bu durumda AB'nin dönüştürücü gücü, siyasi koşulluluk ve diğer mekanizmaların ötesine geçerek yeni bir sürece ve alternatiflere kapı açmaktadır.

KAYNAKÇA

- AB KOMİSYONU (2022) "Çevrimiçi" "AB Komisyonu Türkiye Raporu", https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf. Erişim: 18/11/2022.
- AB KOMİSYONU (2022) "AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi", <https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/2022%20Genişleme%20Strateji%20Belgesi%20TR.pdf>. Erişim: 14/06/2023.
- AB RESMÎ SİTESİ (2022) "Katılım Müzakereleri" T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: "Çevrimiçi" <https://www.ab.gov.tr/37.html> adresinden alındı Erişim: 15/11/2022.
- AB RESMÎ SİTESİ (2022) "Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum", T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: <https://www.ab.gov.tr/65.html> Erişim: 1/12/2022.
- AB YEŞİL MUTABAKATI (t.y.) "Çevrimiçi" "Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye", <http://www.abyesilmutabakati.com/avrupa-yesil-mutabakati-ve-turkiye/> Erişim: 6/1/2023.
- AHMAD, F. (2006) **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, 1.bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AKCAN, H. İ. (2022) **Doğu Akdeniz'de Deniz Sınırı Sorunu ve AB'nin Yaklaşımı-Türkiye 2021 Raporu ve Anlamı**, "Çevrimiçi" <https://setav.org/assets/uploads/2022/02/A363.pdf> Erişim: 27/11/2022
- AKÇAY, E. Y. (2016) "Türkiye-AB İlişkileri ve "İmtiyazlı Ortaklık" Meselesi", **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, ss. 11-30.
- AKGÜL-AÇIKMEŞE, S. (2010) "Cycles of Europeanization in Turkey: The Domestic Impact of Conditionality", **UNISCI Discussion Papers**, Issue 23, ss. 129-148.
- AKGÜL-AÇIKMEŞE, S.; F. G. HİSARLIOĞLU (2013) "Avrupa Koşulluğu ve Türkiye'de Siyasi Reform Süreci", **Yarım Asrın Ardından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Ed: Belgin Akçay, Sinem Akgül-Açıkmeşe, Ankara, Turhan Kitabevi, ss. 101-129.
- AKGÜL-DURAKÇAY, F.; S. EYLEMER (2022) "Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki: Temel Stratejiler ve Yaklaşımlar", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 21, Sayı 1, ss. 1-42.
- AKMAN M. S.; S. E. ÇEKİN (2021) "The EU as an Anchor for Turkey's Macroeconomic and Trade Policy", **EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and**

- Policies**, Ed: Wulf Reiners, Ebru Turhan, Switzerland, Palgrave Macmillan, ss. 295-322.
- AKSU, F. (2013) "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB İlişkileri", **Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset**, Ed: Sertaç Hami Başeren, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, ss. 159-196.
- AKŞEMSETTİNOĞLU, G. (2011) "Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, ss. 1-18.
- AKŞEMSETTİNOĞLU, G. (2021) "Turkey's Troubled Quest for EU Membership", **Bilig- Journal of Social Sciences of the Turkic World**, Issue 96, ss. 207-227.
- AKTAR, C. (2012) "The Positive Agenda and Beyond: A New Beginning for the EU-Turkey Relations?", **Insight Turkey**, Vol. 14, Issue 3, ss. 35-43.
- ALPAN, B. (2021) "Europeanization and EU-Turkey Relations: Three Domains, Four Periods", **EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies**, Ed: Wulf Reiner, Ebru Turhan, Switzerland, Palgrave MacMillan, ss. 107-137.
- ANASTASAKIS, O. (2008) "The EU's Political Conditionality in the Western Balkans: Towards A More Pragmatic Approach", **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 8, Issue 4, ss. 365-377.
- ARCHICK, K.; S. E. GARDING (2021) "European Union Enlargement", **Congressional Research Service**, "Çevrimiçi" <https://sgp.fas.org/crs/row/RS21344.pdf>. Erişim: 10/10/2022.
- ARISAN-ERALP, N. (2021) "Avrupa Parlamentosu Raporu'nun Çağrısına Rağmen Garp Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok", **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)**.
- ATEŞOĞLU-GÜNEY, N. (2021) "AB ile "pozitif gündem" dönemi: Fırsatlar ve zorluklar", **Anadolu Ajansı**, "Çevrimiçi" <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ab-ile-pozitif-gundem-donemi-firsatlar-ve-zorluklar/2205880#> Erişim: 17/12/2022.
- ATILGAN, C.; D. KLEIN (2006) "EU Integration Models beyond Full Membership", Berlin, **Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS)**.
- AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ (t.y.) "Siyasi Reformlar-I." **T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı**: "Çevrimiçi" https://www.ab.gov.tr/files/SYİB/4_rehber.pdf Erişim: 31/12/2022.
- AVRUPA BİRLİĞİ TÜRKİYE DELEGASYONU (2022) "2022 Türkiye Raporunun Temel Bulguları", "Çevrimiçi" <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/2022-turkiye-raporunun-temel-bulgulari-10911> Erişim: 27/11/2022.

AVRUPA KOMİSYONU (1998) **Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu.**

AYDIN-DÜZGİT, S.; A. KALİBER (2016) "Encounters with Europe in an Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey a De-Europeanising Candidate Country?", **South European Society and Politics**, Vol. 21, Issue 1, ss. 1-14.

AYDIN-DÜZGİT, S.; F. KEYMAN (2013) "EU-Turkey Relations and the Stagnation of Turkish Democracy", **Global Turkey in Europe: Political, Economic, and Foreign Policy Dimensions of Turkey's Evolving Relationship with the EU**, Ed: Senem Aydın-Düzgit ve diğerleri, Roma, Edizioni Nuova Cultura, ss. 103-164.

BAKKALCI, A. C. (2019) **Avrupa Birliği- Türkiye İlişkileri: Teorik Temeller-Uygulamalar-Tartışmalar**, 2.bs, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

BALCI, A. (2005) "Türkiye-AB İlişkileri Perspektifinden Kamu Yönetimi Sisteminin Yeniden Yapılandırılması", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 38, Sayı 4, ss. 23-37.

BARLAS D. ; S. GÜVENÇ (2009) "Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years, 1923-39", **Middle Eastern Studies**, Vol. 45, Issue 3, ss. 425-446.

BAYKAL, S.; T. ARAT (2001) "AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed: Baskın Oran, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 326-365.

BAYRAÇ, N.; F. YENİLMEZ (2005) "Türk Tarımının AB Ortak Tarım Politikasına Uyum Çalışmaları ve Olası Ekonomik Etkileri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 23-42.

BERGLÖF, E.; ve diğerleri (2008) "Widening and Deepening: Reforming the European Union", **American Economic Review**, Vol. 98, Issue 2, ss. 133-137.

BÖRZEL, T. A. (1999) "Towards Governance in Europe? Institutional Adaptation to Europeanization in Germany and Spain", **Jornal of Common Market Studies**, Vol. 37, Issue 4, ss. 573-596.

BÖRZEL, T. A. (2002) "Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, Vol. 40, Issue 2, ss. 193-214.

BÖRZEL, T. A. (2009) "Transformative Power Europe? The EU Promotion of Good Governance in Areas of Limited Statehood", **ERD Workshop Transforming Political Structures: Security, Institutions and Regional Integration Mechanisms**, ss. 1-43.

- BÖRZEL, T. A. (2010) "The Transformative Power of Europe Reloaded The Limits of External Europeanization", "Çevrimiçi" http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_11.pdf Erişim: 9/9/2022.
- BÖRZEL, T. A.; T. RISSE (2012) "From Europeanization to Diffusion: Introduction", **West European Politics**, Vol. 35, Issue 1, ss. 1-19.
- BÖRZEL, T. A.; T. RISSE (2018) "From the Euro to the Schengen Crises: European Integration Theories, Politicization, and Identity Politics", **Journal of European Public Policy**, Vol. 25, Issue 1, ss. 83-108.
- BÖRZEL, T. A.; F. SCHIMMELFENNIG (2016) "Coming Together or Drifting Apart? The EU's Political Integration Capacity in Eastern Europe", **Maximizing the Integration Capacity of the European Union (MAXCAP)**.
- BÖRZEL, T. A.; D. SOYALTIN (2012) "Europeanization in Turkey: Stretching a Concept to its Limits?", **KFG Working Paper Series Kolleg-Forschergruppe (FG) "The Transformative Power of Europe**, No.36.
- BÖRZEL, T. A.; A. DIMITROVA.; F. SCHIMMELFENNIG (2017) "European Union Enlargement and Integration Capacity: Concepts, Findings, and Policy Implications", **Journal of European Public Policy**, Vol. 24, Issue 2, ss.157-176.
- BROUWER, E. (2016) **Internal Border Controls in the Schengen Area: Is Schengen Crisis-Proof?**, Brussel, European Parliament, LIBE Committee.
- BRUNAZZO, M. (2022) "The Politics of EU Differentiated Integration: Between Crises and Dilemmas", **The International Spectator**, Vol.57, Issue 1, ss. 18-34.
- BULUT, M. (2011) "Türk Kamu Yönetimi'nin Dönüşümünde Etkili Bir Araç: Avrupa Birliği İlerleme Raporları", **Sayıştay Dergisi**, Sayı 82, ss. 97-124.
- BUZAN, B.; T. DIEZ (1999) "The European Union and Turkey", **Survival: Global Politics and Strategy**, Vol. 41, Issue 1, ss. 41-57.
- CAMERON, F. (2005) **EEA Plus? Possible Institutional Arrangements for the European Part of the European Neighbourhood Policy (ENP)**, Brussels, European Parliament Policy Department External Policies.
- CİNEL, E. A. (2018) "Türkiye Ekonomisi'nin Kırılgan Yapısı", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı 23, ss. 57-66.
- COŞKUN, V. (2017) "16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 36, ss. 3-30.

- ÇALIŞ, Ş. H. (2016) **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışları, Politik Aktörler ve Değişim**, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 5.bs., Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- ÇELİK, O.; S. ÇETİNER (2019) "Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri", **International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences**, Cilt 2, Sayı 3, ss. 121-131.
- ÇİMEN A. (1996) **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri**, Ankara, Adil Yayınevi.
- ÇÖRTOĞLU, F. S. (2009) "Avrupalılaşıma Sürecinde AB Çevre Politikası ve Yerindenlik (Subsidiarity) İlkesi", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, ss. 29-46.
- DE FLERS, N. A.; P. MULLER (2012) "Dimensions and Mechanisms of the Europeanization of Member State Foreign Policy: State of the Art and New Research Avenues", **European Integration**, Vol. 34, Issue 1, ss. 19-35.
- DEMİRTAŞ, B. (2018) "AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar'da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar Ve Başarısızlar", **Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri**, Ed: Sanem Baykal ve diğerleri, Ankara, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM), ss. 179-210.
- DEVİRİM, D.; E. SCHULZ (2009) "Enlargement Fatigue in the European Union: From Enlargement to Many Unions", **Real Instituto Elcano**, "Çevrimiçi" <https://media.realinstitutoelcano.org/wp-content/uploads/2021/11/wp13-2009-devrim-schulz-enlargement-european-union.pdf> Erişim: 18/9/2022.
- DİLBAZ-ALACAHAN N.; Y. AKARSU (2017) "Avrupa Birliği Ortak Dış Ticaret Politikası'nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri", **Journal of Life Economics**, Cilt 4, Sayı 1, ss. 25-38.
- DIMITRIADI, A.; A. KAYA (2021) "EU-Turkey Relations on Migration: Transactional Partnership", **Turkey and the European Union: Key Dynamics and Future Scenarios**, Ed: Beken Saatçioğlu, Funda Tekin, Munich, Nomos Verlagsgesellschaft, ss. 167-186.
- DPT (2001) "Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005", **Devlet Planlama Teşkilatı**, "Çevrimiçi" https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf Erişim: 27/12/2022.
- DURA, C. (1996) "Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 12, ss. 1-23.
- DURA, C.; H. ATİK; C. DUMRUL (2015) **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Geliştirilmiş 5.bs., Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

- DURSUN-ÖZKANCA O. (2022) "An Examination of the Underlying Dynamics of Turkey-European Union Relation Through the Lenses of International Relations Theory", **Turkish Studies**, Vol. 23, Issue 5, ss. 743-764.
- DURU, B. (2007) "Avrupa Birliği Çevre Politikası", **Avrupa Birliği Politikaları**, Ed: Çağrı Erhan, Deniz Senemoğlu, Ankara, İmaj Yayınevi, ss. 169-188.
- DZANKIC, J.; S. KEIL; M. KMEZIC (2019) "Introduction: The Europeanization of the Western Balkans", **The Europeanization of the Western Balkans, A Failure of EU Conditionality?**, Ed: Jelena Džankić, Soeren Keil, Marko Kmezić, Switzerland, Palgrave Macmillan, ss. 1-14.
- ECER, K.; O. GÜNER; M. ÇETİN (2021) "Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye Ekonomisinin Uyum Politikaları", **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, ss. 125-144.
- ELBASANI, A. (2008) "The Stabilisation and Association Process in the Balkans: Overloaded Agenda and Weak Incentives?", **European University Institute Working Papers SPS 2008/3**, ss. 1-21.
- ERDEM, M. S.; F. YENİLMEZ (2017) "Türkiye'nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi", **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, ss. 91-119.
- ERDENİR, B. (2012) "The EU's Democratic Conditionality in Turkey's Political Reform Process", **TODAIE's Review of Public Administration**, Vol. 6, Issue 4, ss. 129-158.
- ERDENİR, B. (2013) "Gümrük Birliği Süreci'nin Türkiye'nin Siyasi Reform Sürecine Yansımaları", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, ss. 31-46.
- ERDOĞAN, S. (2021) "Schengen", **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Ed: İktisadi Kalkınma Vakfı, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, ss. 939-941.
- ERHAN, Ç. (2002) "1945-1960: ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980**, Ed: Baskın Oran, 6.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 522-575.
- ERHAN, Ç.; ARAT, T. (2001) "Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980-2001**, Ed: Baskın Oran, 6.bs. İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 83-101.
- EUROPEAN COMMISSION (t.y.) "Çevrimiçi" "Instrument for Pre-accession Assistance (IPA)", https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en Erişim: 22/9/2022.

- EUROPEAN UNION (t.y.) "European Border and Coast Guard Agency (Frontex)", "Çevrimiçi" https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/frontex_en Erişim: 22/12/2022.
- EYLEMER, S. (2010) "Avrupalılaşıma Sürecinde Siyasi Koşulluluk ve Elitler: Türkiye Örneği", Yayınlanmış Doktora Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi, S. B. E.** İzmir.
- FIERKE, K. M.; A. WIENER (2005) "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement", **The Politics of European Union Enlargement Theoretical Approaches**, Ed: Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, New York, Routledge, ss. 99-119.
- GLENCORSE, B.; C. LOCKHART (2011) "EU Accession: Norms and Incentives", **World Development Report 2011**.
- GÖÇÖĞLU, V.; İ. D. KURT; K. ÖKTEM (2019) "İdari Reformun Yüz Yılı: Türk Kamu Yönetimi Reformlarının Karar Verme Yaklaşımları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **Ombudsman Akademik**, Cilt 5, Sayı 10, ss. 39-79.
- GÖKÇENAY, B. (2015) "Türkiye'nin Batı'yla İlişkilerinde Demokrasi Sorunu ve Hukuki Açmazlar", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**, Ed: Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 433-492.
- GRABBE, H. (2003) "Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process", **The Politics of Europeanization**, Ed: Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli, United Kingdom, Oxford University Press, ss. 303-328.
- GRABBE, H. (2006) **The EU's Transformative Power: Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, New York, Palgrave MacMillan.
- GRABBE, H. (2014) "Six Lessons of Enlargement Ten Years On: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect", **Journal of Common Market Studies**, Issue 52, 40-56.
- GÜNUĞUR, H. (2008) **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Ankara, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi.
- GÜRSOY, Y.; Ö. ONURSAL-BEŞGÜL (2013) "Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi", **Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz: Avrupa Birliği'ne Giriş**, Ed: Ayhan Kaya, İstanbul, Hiperlink Yayınları, ss. 21-35.
- HAKEEM-SMITH, C. (2013) "Europeanization and EU-zation", "Çevrimiçi" <https://www.proquest.com/dissertations-theses/europeanization-eu-ization/docview/1372797193/se-2> Erişim: 29/09/2022.

- HALE, W. (2011) "Human Rights and Turkey's EU Accession Process: Internal and External Dynamics 2005-10", **South European Society and Politics**, Vol. 16, Issue 2, ss. 323-333.
- HALE, W. (2013) **Turkish Foreign Policy since 1774**, Third Edition, New York, Routledge Press.
- HALL, P. A. (2012) "The Economics and Politics of the Euro Crisis", **German Politics**, Vol. 21, Issue 4, ss. 355-371.
- HILL, C.; R. WONG (2011) "Many Actors, One Path? The Meaning of Europeanization in the context of Foreign Policy", **National and European Foreign Policies: Towards Europeanization**, Ed: Reuben Wong, Christopher Hill, Abingdon, Routledge ss. 210-232.
- HOLZINGER, K.; F. SCHIMMELFENNIG (2012) "Differentiated Integration in the European Union: Many Concepts, Sparse Theory, Few Data", **Journal of European Public Policy**, Vol. 19, Issue 2, ss. 292-305.
- HUGHES, J.; G. SASSE; C. GORDON (2005) "The Logic of Enlargement Conditionality and Europeanization", **Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement to Central and Eastern Europe: The Myth of Conditionality**, Ed: Claire Gordon, James Hughes, Gwendolyn Sasse, New York, Palgrave Macmillan, ss. 10-30.
- ICOZ, G.; N. MARTIN (2021) "Historical Institutionalism and EU-Turkey Relations: Path Dependence and Critical Junctures in the Accession Process", **EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies**, Ed: Wulf Reiners, Ebru Turhan, Switzerland, Palgrave MacMillan, ss. 83-106.
- İDİKUT-ÖZPENÇE, A.; Ö. ÖZPENÇE (2013) "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ile AB Üyelik Sürecinin Uyum Yasası: Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 23, ss. 197-222.
- İKV (t.y.) Müzakere Sürecinin Aşamaları, "Çevrimiçi" https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=439&id=442 Erişim: 1/12/2022.
- İŞİK, N. (2015) "Avrupa Birliği-Türkiye Dış Ticaret Akımlarının Genişletilmiş Panel Çekim Modeliyle Tahmini", **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 23, Sayı 1, ss. 49-67.
- KAHL, M. (2007) "European Integration, European Security, and the Transformation in Central Eastern Europe", **Journal of European Integration**, Vol. 20, Issue 2-3, ss. 153-185.
- KAHRAMAN, S. (2000) "Rethinking Turkey-European Union Relations in the light of Enlargement", **Turkish Studies**, Vol. 1, Issue 1, ss. 1-20.

- KALAYCI, C.; S. ARTAN (2015) "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ss. 1-11.
- KALAYCIOĞLU, E. (2012) "Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referandum of 12 September 2010", **South European Society and Politics**, Vol. 17, Issue 1, ss. 1-22.
- KALİBER, A. (2013) "Contextual and Contested: Reassessing Europeanization in the Case of Turkey", **International Relations- Sage Publications**, Vol. 27, Issue 1, ss. 52-73.
- KARAKAŞ, C. (2007) "Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifler", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 4, Sayı 16, ss. 23-49.
- KARLUK, R. (2013) **Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak**, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- KAYA, A.; R. MARCHETTI (2014) "Europeanization, Framing Competition, and Civil Society in the EU and Turkey", **Global Turkey in Europe II: Energy, Migration, Civil Society and Citizenship Issues in Turkey-EU Relations**, Ed: Senem Aydın-Düzgit ve diğerleri, Roma, Edizioni Nuova Cultura, ss. 145-196.
- KILIÇ, Z. (2001) "Human Rights in Turkey: Summart Report", **Human Rigths Review**, Vol. 3, Issue 1, ss. 86-90.
- KIRAÇ, S.; B. İLHAN (2010) "Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar", **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı 188, ss. 191-201.
- KISSINGER, H. A. (2016) **Dünya Düzeni**, Çeviren: Sinem Sultan Gül, İstanbul, Boyner Yayınları.
- KNILL, C.; D. LEHMKUHL (2002) "The National Impact of European Union Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanisms", **European Journal of Political Research**, Vol. 41, ss. 255-280.
- KOLLIAS, C. (2021) "Turkey's Road to EU Accession: A Bridge Too Far?", **Journal of Contemporary European Studies**, ss. 1-21.
- KOZMA, T. (2019) "The Shanghai Cooperation Organization on Turkey's Energy Agenda", **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, Vol. 13, Issue 1, ss. 50-64.
- KRAMER, H. (1996) "The EU-Turkey Customs Union: Economic Integration Amidst Political Turmoil", **Mediterranean Politics**, Vol. 1, Issue 1, ss. 60-75.

- KRÖGER, S.; T. LOUGHRAN (2021) "The Risks and Benefits of Differentiated Integration in the European Union as Perceived by Academic Experts", **Journal of Common Market Studies**, Vol. 60, Issue 3, ss. 702-720.
- KUBICEK, P. (2003) "International Norms, The European Union, and Democratization: Tentative Theory and Evidence", **The European Union and Democratization**, Ed: Paul Kubicek, Londra, Routledge, ss. 1-30.
- KUBICEK, P. (2011) "Political Conditionality and European Union's Cultivation of Democracy in Turkey", **Democratization**, Vol.18, Issue 4, ss. 910-931.
- KUBICEK, P. (2022) "Structural Dynamics, Pragmatism, and Shared Grievances: Explaining Russian-Turkish Relations", **Turkish Studies**, Vol. 23, Issue 5, ss. 784-801.
- KURTOĞLU-ESKİHİSAR, G. M.; A. KOMŞUOĞLU (2015) "A Critical Assessment of the Transformative Power of EU Reforms on Reducing Corruption in the Balkans", **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 15, Issue 3, ss. 301-326.
- KUTLAY, M. (2018) "The Transformative Power of the EU in a Changing International Order", **Perceptions**, Vol. 23, Issue 1, ss. 8-26.
- KÜLAHÇI, E. (2005) "EU Political Conditionality and Parties in Government: Human Rights and the Quest for Turkish Transformation", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Vol. 7, Issue 3, ss. 387-402.
- LAVENEX, S.; I. KRIZIC (2022) "Governance, Effectiveness and Legitimacy in Differentiated Integration: An Analytical Framework", **The International Spectator**, Vol. 57, Issue 1, ss. 35-53.
- LAWTON, T. C. (1999) "Governing the Skies: Conditions for the Europeanisation of Airline Policy", **Journal of Public Policy**, Vol. 19, Issue 1, ss. 91-112.
- LERUTH, B.; C. LORD (2015) "Differentiated Integration in The European Union: A Concept, A Process, A System or A Theory?", **Journal of European Public Policy**, Vol. 22, Issue 6, ss. 754-763.
- LIBERTH, D. (2021) **Investopedia**, "European Monetary System (EMS)", <https://www.investopedia.com/terms/e/ems.asp> Erişim: 23/9/2022.
- MACMILLAN, C. (2010) "Privileged Partnership, Open Ended Accession Negotiations and the Securitisation of Turkey's EU Accession Process", **Journal of Contemporary European Studies**, Vol. 18, Issue 4, ss. 447-462.
- MAJOR, C. (2005) "Europeanization and Foreign and Security Policy- Undermining or Rescuing the Nation State?", **Politics**, Vol. 25, Issue 3, ss. 175-190.

- MOUSSEAU, D. Y. (2012) "Is Turkey Democratizing with EU Reforms? : An Assessment of Human Rights, Corruption and Socio-Economic Conditions", **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 12, Issue 1, ss. 63-80.
- MÜFTÜLER-BAÇ, M. (2000) "The Impact of the European Union on Turkish Politics", **East European Quarterly**, Vol. 34, Issue 2, ss. 159-179.
- MÜFTÜLER-BAÇ, M. (2001) **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çeviren: Simten Çoşar, İstanbul, Alfa Yayıncılık.
- MÜFTÜLER-BAÇ, M. (2017) "Turkey's Future with the European Union: An Alternative Model of Differentiated Integration", **Turkish Studies**, Vol. 18, Issue 3, ss. 1-23.
- MÜFTÜLER-BAÇ, M.; A. E. ÇİÇEK (2017) "A Comparison of the European Union's Accession Negotiations with Bulgaria and Turkey: The Role of Bilateral Issues", **Journal of Contemporary European Studies**, Vol. 25, Issue 2, ss. 180-196.
- NAS, Ç. (2015) "Türkiye-AB İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler ve Krizler**, Ed: Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı-Ertem, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 165-199.
- NAS, Ç. (2020a) "Gümrük Birliği Neden Güncellenmeli?", **Perspektif**, "Çevrimiçi" <https://www.perspektif.online/gumruk-birligi-neden-guncellenmeli/> Erişim: 23/11/2022.
- NAS, Ç. (2020b) "AB ile Pozitif Gündem: İlişkileri Canlandırmak için Fırsat Olabilir Mi?", **Panorama**, "Çevrimiçi" <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/11/02/ab-ile-pozitif-gudem-iliskileri-canlandirmak-icin-firsat-olabilir-mi/> Erişim: 28/11/2022.
- NOUTCHEVA, G.; S. AYDIN-DÜZGİT (2012) "Lost in Europeanization: The Western Balkans and Turkey", **West European Politics**, Vol. 35, Issue 1, ss. 59-78.
- ODER, B. E. (2016) "Turkish Constitutional Transformation and the EU: Europeanisation towards Constitutionalism?", **Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation**, Ed: Çiğdem Nas, Yonca Özer, New York, Routledge, ss. 69-97.
- OĞURLU, E. (2019) "Identity Politics behind the Recent Euro and Refugee Crises of the European Union", **Siyasal: Journal of Political Sciences**, Vol. 28, Issue 2, ss. 165-180.
- OĞUZLU, T. (2010) "Turkey and Europeanization of Foreign Policy?", **Political Science Quarterly**, Vol. 125, Issue 4, ss. 657-683.
- OLGUN, F. A.; G. SEVİLMİŞ (2017) "AB Katılım Öncesi Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Vol. 23, Issue 1, ss. 25-36.

- ORAN, B. (2002) "1919-1923 Kurtuluş Yılları", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980**, Ed: Baskın Oran, 6.bs, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 95-109.
- ORAN, B. (2002) "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt1: 1919-1980**, Ed: Baskın Oran, 6.bs, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 477-498.
- ÖKMEN, M.; K. CANAN (2009) "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 1, ss. 139-171.
- ÖNER, S. (2014) "Internal Factors in the EU's Transformative Power over Turkey: the Role of Turkish Civil Society", **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 14, Issue 1, ss. 23-42.
- ÖNİŞ , Z.; M. KUTLAY (2012) "Ekonomik Bütünleşme/Siyasi Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 33, ss. 3-22.
- ÖNİŞ, Z.; C. BAKIR (2007) "Turkey's Political Economy in the Age of Financial Globalization: The Significance of the EU Anchor", **South European Society and Politics**, Vol. 12, Issue 2, ss. 147-164.
- ÖNİŞ, Z.; M. KUTLAY (2019) "Global Shifts and the Limits of the EU's Transformative Power in the European Periphery: Comparative Perspectives from Hungary and Turkey", **Government and Opposition**, Vol. 54, Issue 2, ss. 226-253.
- ÖZBUDUN, E. (2007) "Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004", **Turkish Studies**, Vol. 8, Issue 2, ss. 179-196.
- ÖZER, M. A. (2009) "Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye", **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 1, ss. 89-105.
- ÖZKARDEŞ, L. (2016) "2008 krizinin Türkiye'nin İhracat Ürünleri ve Pazar Konfigürasyonuna Etkisi", **Gümrük & Ticaret Dergisi**, Sayı 8, ss. 30-37.
- ÖZTÜRK, F.; H. N. ARDOR (2004) "Tam Üyelik Öncesinde Türk Tarımının AB Tarımı karşısında Durumu ve Ortak Tarım Politikasına Uyum Sorunu", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 15, Sayı 52-53, ss. 203-233.
- PHINNEMORE, D.; E. İÇENER (2016) "Holding the Door Half (?) Open: The EU and Turkey 10 Years On", **Journal of Contemporary European Studies**, Vol. 24, Issue 4, ss. 446-462.
- PIEDRAFITA, S.; J. I. TORREBLANCA (2005) "The Three Logics of EU Enlargement: Interest, Identities and Arguments", **Politique Européenne**, Issue 15, ss. 29-59.

- PINTO, H. (2016) **The Role of European Union Accession in Democratisation Processes**, London, Democratic Progress Institute.
- PRIDHAM, G. (2007) "Change and Continuity in the European Union's Political Conditionality: Aims, Approach, and Priorities", **Democratisation**, Vol. 14, Issue 3, ss. 446-471.
- QUAISSER, W.; S. WOOD (2004) "EU Member Turkey? Preconditions, Consequences and Integration Alternatives", **Forost Working Paper 25 (Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa)**, München.
- REÇBER, K. (2004) **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları.
- REINERS, W.; E. TURHAN (2021) "Conclusions: Current Trends and Future Prospects for EU-Turkey Relations: Conditions for a Cooperative Relationship", **EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies**, Ed: Wulf Reiners, Ebru Turhan, Switzerland, Palgrave MacMillan, ss. 397-432.
- RITTBERGER, B. (2017) "Explaining Uneven EU Integration Trajectories: A Comparison of the Euro Crisis and the Refugee Crisis", **Paper presented at 15th Biannual European Union Studies Association (EUSA) Conference**, Miami, United States of America, 4-6 May, ss. 1-29.
- RUMELİLİ, B. (2011) "Turkey: Identity, Foreign Policy, and Socialization in a Post-Enlargement Europe", **European Integration**, Vol. 33, Issue 2, ss. 235-249.
- SAATÇIOĞLU, B. (2013) "Turkey-EU Relations from the 1960s to 2012: A Critical Overview", **Turkey's Accession to the European Union Political and Economic Challenges**, Ed: Belgin Akçay, Bahri Yılmaz, United Kingdom, Lexington Books, ss. 3-23.
- SAATÇIOĞLU, B. (2020) "The European Union's Refugee Crisis and Rising Functionalism in EU-Turkey Relations", **Turkish Studies**, Vol. 21, Issue 2, ss. 169-187.
- SAĞLIK, R.; P. YANTUR (2019) "AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türkiye Tarım Sektörünün OTP'ye Uyum Çalışmaları", **Lectio Socialis Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, ss. 101-120.
- SANDER, O. (2013) **Siyasi Tarih 1918-1994**, 23.bs., Ankara, İmge Kitabevi.
- SAYIN, Y. (2016) "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, ss. 41-62.
- SCHIMMELFENNIG, F. (2008) "EU Political Accession Conditionality After the 2004 Enlargement: Consistency and Effectiveness", **Journal of European Public Policy**, Vol. 15, Issue 6, ss. 918-937.

- SCHIMMELFENNIG, F. (2014) "European Integration in the Euro Crisis: The Limits of Postfunctionalism", **Journal of European Integration**, Vol. 36, Issue 3, ss. 321-337.
- SCHIMMELFENNIG, F. (2018) "European Integration (Theory) in Times of Crisis. A Comparison of the Euro and Schengen Crises", **Journal of European Public Policy**, Vol. 25, Issue 7, ss. 969-989.
- SCHIMMELFENNIG, F.; H. SCHOLTZ (2008) "EU Democracy Promotion in the European Neighbourhood: Political Conditionality, Economic Development and Transnational Change", **European Union Politics**, Vol. 9, Issue 2, ss. 187-215.
- SCHIMMELFENNIG, F.; U. SEDELMEIER (2002) "Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypotheses, and the State of Research", **Journal of European Public Policy**, Vol. 9, Issue 4, ss. 500-528.
- SCHIMMELFENNIG, F.; U. SEDELMEIER (2005a) "Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe", **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ed: Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, New York, Cornell University Press, ss. 1-28.
- SCHIMMELFENNIG, F.; U. SEDELMEIER (2005b) "Introduction: The Politics of EU Enlargement Theoretical and Comparative Perspectives", **The Politics of European Union Enlargement Theoretical Approaches**, Ed: Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, New York, Routledge, ss. 19-46.
- SCHIMMELFENNIG, F.; U. SEDELMEIER (2020) "The Europeanization of Eastern Europe: The External Incentives Model Revisited", **Journal of European Public Policy**, Vol. 27, Issue 6, ss. 814-833.
- SCHIMMELFENNIG, F.; F. TRAUNER (2009) "Introduction: Post-Accession Compliance in the EU'S New Member States", **European Integration Online Papers**, Vol. 13, Issue 2, ss. 1-8.
- SCHIMMELFENNIG, F.; T. WINZEN (2019) "Grand Theories, Differentiated Integration", **Journal of European Public Policy**, Vol. 26, Issue 8, ss. 1172-1192.
- SCHIMMELFENNIG, F.; S. ENGERT; H. KNOBEL (2003) "Costs, Commitment and Compliance. The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey", **Journal of Common Market Studies**, Vol. 41, Issue 3, ss. 495-518.
- SCHIMMELFENNIG, F.; D. LEUFFEN; B. RITTBERGER (2015) "The European Union as A System of Differentiated Integration: Interdependence, Politicization and Differentiation", **Journal of European Public Policy**, Vol. 22, Issue 6, ss. 764-782.

- SEDELMEIER, U. (2008) "After Conditionality: Post-Accession Compliance with EU Law in East Central Europe", **Journal of European Public Policy**, Vol. 15, Issue 6, ss. 806-825.
- SEDELMEIER, U. (2011) "Europeanisation in New Member and Candidate States", **Living Reviews in European Governance**, Vol. 6, Issue 1, ss. 1-52.
- SMITH, T. W. (2003) "The Politics of Conditionality: The European Union and Human Rights Reform in Turkey", **The European Union and Democratization**, Ed: Paul Kubicek, London, Routledge, ss. 111-131.
- SOLER I LECHA, E. (2021) "Politics are Taking EU-Turkey Relations Hostage: Explaining the Ups and Downs in the Political Dimension of the Relationship", **Turkey and the European Union: Key Dynamics and Future Scenarios**, Ed: Beken Saatçioğlu, Funda Tekin, Munich, Nomos Verlagsgesellschaft, ss. 77-102.
- SOYALTIN, D. (2017) "Public Sector Reforms to Fight Corruption in Turkey: A Case of Failed Europeanization?", **Turkish Studies**, Vol. 18, Issue 3, ss. 439-458.
- SÖNMEZOĞLU, F. (2016) **Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası: 1945-1991**, İstanbul, DER Yayınları.
- STANICEK, B. (2020) "EU-Turkey Customs Union: Modernisation or Suspension?", **European Parliamentary Research Service (EPRS)**, ss. 1-8.
- STEUNENBERG, B.; A. DIMITROVA (2007) "Compliance in the EU Enlargement Process: The Limits of Conditionality", **European Integration Online Papers**, Vol. 11, ss. 1-22.
- STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI (2006) "Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013", "Çevrimiçi" https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf adresinden alındı Erişim: 30/12/2022.
- ŞAHİN, Y. (2020) "Doğu Akdeniz'deki Jeopolitik Gerilimin Anatomisi", **İktisadi Kalkınma Vakfı-İKV: "Çevrimiçi"** https://bulten.ikv.org.tr/icerik_print.asp?ust_id=10907&id=10908 adresinden alındı Erişim: 27/11/2022.
- ŞAKAR, C.; F.N. GENÇ (2015) "Avrupa Birliği Reform Süreci Çerçevesinde Türkiye'de Yargı Reformları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 3, ss. 341-359.
- ŞENER, G. (2015) "Avrupa 2020 Stratejisi Kapsamında 2013 Sonrası Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Bakışı", AB Uzmanlık Tezi, Ankara, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.

- ŞEREN, G. Y.; E. DEDEBEK (2013) "AB Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikaları", **EY International Congress on Economics I (EYC2013)**, Cilt 265, Ankara, Ekonomik Yaklaşım Association, ss. 1-21.
- T.C. ADALET BAKANLIĞI (2009) **Yargı Reformu Stratejisi**.
- T.C. ADALET BAKANLIĞI (t.y.) "Yargı Reform Adımlarıyla Güçleniyor", "Çevrimiçi" <https://sgb.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/yargi-reform-adimlariyla-gucleniyor31082020020443> Erişim: 2/1/2023.
- T.C. EKONOMİ BAKANLIĞI (2012) **2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı**.
- TAMVAKI, D. (2006) "The Copenhagen Criteria and the Evolution of Popular Consent to EU Norms: From Legality to Normative Justifiability in Poland and the Czech Republic", **Spreading Democracy and the Rule of Law? The Impact of EU Enlargement on the Rule of Law, Democracy and Constitutionalism in Post-Communist Legal Orders**, Ed: Wojciech Sadurski, Martin Krygier, Adam Czarnota, Netherlands, Springer, ss. 149-171.
- TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU (2022) "Avrupa Komisyonu IPARD 3 Programı'nı Onayladı", "Çevrimiçi" <https://www.tkd.gov.tr/Duyuru/avrupa-komisyonu-ipard-iii-programini-onayladi-11109> Erişim: 5/1/2023.
- TEKELİ, İ.; S. İLKİN (2000) **Türkiye ve Avrupa Birliği: 3 Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ankara, Ümit Yayıncılık.
- TEMİZER, S.; A. U. ŞEKER (2022) "AB, 2022'de savaş, enerji krizi ve enflasyonun etkileriyle mücadele etti", **Anadolu Ajansı**, "Çevrimiçi" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-2022de-savas-enerji-krizi-ve-enflasyonun-etkileriyle-mucadele-etti/2769941> Erişim: 29/12/2022.
- TERZİ, Ö. (2012) "Europeanization of Turkish Foreign Policy After More Than Ten Years of EU Candidacy", **Turkey and the European Union: Processes of Europeanization**, Ed: Çiğdem Nas, Yonca Özer, New York, Ashgate Publishing, ss. 205-224.
- TERZİ, S. (2017) "Sürdürülebilir kalkınma Çerçevesinde Türkiye'de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi", Uzmanlık Tezi, Ankara, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- TOCCI, N. (2005) "Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?", **South European Society & Politics**, Vol. 10, Issue 1, ss. 73-83.
- TONRA, B. (2015) "Europeanization", **The SAGE Handbook of European Foreign Policy: Two Volume Set**, Ed: Knud Erik Jorgensen ve diğerleri, 55 City Road, SAGE Publications Ltd, ss. 183-196.

- TREATY ON EUROPEAN UNION (1992) "Çevrimiçi" <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu/sign> Erişim: 23/9/2022.
- TURHAN, E. (2016) "Turkey's EU Accession Process: Do Member States Matter?", **Jornal of Contemporary European Studies**, Vol. 24, Issue 4, ss. 463-477.
- TÜSİAD (2003) **Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri**, İstanbul.
- TÜZÜN-KEZER, Ş.; U. İLKDOĞAN (2009) **Türkiye-AB Tarım İlişkilerinde Dönüm Noktaları (1964-2009)**, Ankara, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.
- UÇAROL, R. (2013) **Siyasi Tarih (1789-2012)**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 9.bs., İstanbul, DER Yayınları.
- UÇKAN-DAĞDEMİR, E. (2004) "Batı Balkan Ülkeleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Olasılıkları Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 59, Sayı 1, ss. 89-117.
- ULTAN, M. Ö. (2022) "Avrupa Birliği Genişlemesi ve Müzakere Süreçlerinde İtici Güçler, Frenleyiciler ve Adaylar", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, ss. 720-739.
- ULUSOY, A.; M. ELA (2014) "Avrupa Borç Krizi ve Türkiye için Öneriler", **Emek ve Toplum**, Cilt 3, Sayı 7, ss. 84-119.
- ULUSOY, K. (2009) "The Changing Challenge of Europeanization to Politics and Governance in Turkey", **International Political Science Review**, Vol. 30, Issue 4, ss. 363-384.
- USUL, A. R. (2014) "Is There Any Hope on the Revival of EU-Turkey Relations in the 'New Era'?", **Turkish Studies**, Vol. 15, Issue 2, ss. 283-302.
- UYSAI, Y. (2020) "Avrupa İdari Alanı'nın Türk Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 27-53.
- ÜLGER, İ. K. (2007) "Türkiye'li Avrupa'nın Ekonomik Siyasi ve Askeri Gücü", **Globalleşen Dünya'da Türkiye'nin AB Üyeliği Avrupa Birliği'ne Neler Katar?**, Ed: Uğur Özgöker, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, ss. 65-116.
- ÜNAL-ERİŞ, Ö.; S. ÖNER (2013) "An Evaluation of the Transformative Power of EU Enlargement and Neighbourhood Policies: The Cases of Turkey and Ukraine", **Spectrum Journal of Global Studies**, Vol. 5, Issue 1, ss. 55-77.
- ÜNVER-NOİ, A. (2019) "Doğu Akdeniz'de ABD, AB ve Türkiye İlişkileri Nereye?", **EURO Politika**, Cilt 3, Sayı 2, ss. 13-16.

- ÜSTÜNER, Y.; N. YAVUZ (2017) "Turkey's Public Administration Today: An Overview and Proposal", **International Journal of Public Administration**, Vol. 41, Issue 10, ss. 820-831.
- VACHUDOVA, M. A. (2005) **Europe Undivided Democracy, Leverage, & Integration After Communism**, Oxford, Oxford University Press.
- VACHUDOVA, M. A. (2019) "EU Enlargement and State Capture in the Western Balkans", **The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?**, Ed: Jelena Džankić, Soeren Keil, Marko Kmezić, Switzerland, Palgrave MacMillan, ss. 63-85.
- VANDERLIPPE, J. M. (2001) "A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II", **The Historian**, Vol. 64, Issue 1, ss. 63-80.
- WALKER, J. W. (2014) "Defining the Relationship: EU-Turkey Relations As Seen From Washington", **EU Membership For Turkey: Endless Negotiations?**, Ed: Nilgün Arisan-Eralp, Rana Deep-Islam, Joshua W. Walker, Washington, American Institute for Contemporary German Studies, ss. 26-32.
- WONG, R. (2017) "The Role of the Member States: The Europeanization of Foreign Policy", **International Relations and the European Union**, Ed: Christopher Hill, Michael Smith, Sophie Vanhoonacker, Third Edition, Oxford, Oxford University Press, s. 144-164.
- YERASIMOS, S. (2005) **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III: 1.Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, Çeviren: Babür Kuzucuoğlu, İstanbul, Belge Yayınları.
- YILDIRIM, M.C. (2014) "1948-1960 Döneminde Türkiye'de Avrupacılık: Avrupa Birliği Arşiv Belgelerine Göre Bir Değerlendirme", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 11, Sayı 41, ss. 109-131.
- YILDIRIM-MAT, T.; M. AZAKLI-KÖSE; M. İSPİRLİ-ARMAĞAN (2021) "Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Doğu Akdeniz Meselesine İlişkin Güncel Siyasi Gelişmeler ve Meselenin Uluslararası Hukuk Boyutu", **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Cilt 79, Sayı 3, ss. 1067-1101.
- YILMAZ, G. (2016) "From Europeanization to De-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999-2014", **Journal of Contemporary European Studies**, Vol. 24, Issue 1, ss. 86-100.
- YILMAZ, N. (2008) "Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikası ve Türkiye Tarımının Uyumunu", AB Uzmanlık Tezi, Ankara, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.